

Keel ja Kirjandus

10
2026

ASKO LÕHMUS
Eesti metsaluule keskkonnateadlase pilguga

LYDIA RISBERG, MAARJA-LIISA PILVIK,
LIINA LINDSTRÖM
koheselt ja kohe

NELE KAROLIN TEIVA
**Kuidas mõjutab pehmendajate kasutus
lugeja hinnanguid?**

**Vestlus LIISI PIITSAGA rääkivatest masinatest, kõne
primaarsusest ja uurimisteemade vahetamisest**

MIHHAIL TRUNIN
Tõnis Vilu piiripealne lihtsus

KOLLEGIUM

Epp Annus, Rogier Blokland, Cornelius Hasselblatt, Tiit Hennoste, Eda Kalmre, Mart Kuldkepp, Johanna Laakso, Margit Langemets, Helle Metslang, Sirje Olesk, Karl Pajusalu, Peeter Päll, Raimo Raag, Jaan Undusk, Ülo Valk, Mart Velsker, Märt Väljataga, Haldur Öim

TOIMETUS

Peatoimetaja **Johanna Ross**, johanna@keeljakirjandus.ee
Keeleteadus **Johanna Kiik**, johanna.kiik@keeljakirjandus.ee
Kirjandusteadus **Brita Melts**, brita@keeljakirjandus.ee
Kultuurilugu, folkloristika **Ott Heinapuu**, ott@keeljakirjandus.ee
Tegevtoimetaja **Tiina Hallik**, tiina@keeljakirjandus.ee
Tehniline toimetaja **Astrid Värvi**, astrid@keeljakirjandus.ee

Toimetuse

aadress: **Harju 1, 10146 Tallinn**
e-post: **kk@keeljakirjandus.ee**

www.keeljakirjandus.ee

Keelt ja Kirjandust on võimalik tellida
Express Posti kaudu telefonil 6177 717
või võrguaadressil **<https://tellimine.ee>**
Värsket üksiknumbrit saab posti teel osta
Lehepunktis kaudu võrguaadressil **<https://sirvi.eu>**

Ajakiri kuulub avatud juurdepääsuga teadusajakirjade registrisse
Directory of Open Access Journals (DOAJ), Euroopa Teadusfondi ja
Norra Teadusandmete Keskuse registrisse ERIH PLUS, andmebaasidesse
EBSCO, Linguistics & Language Behavior Abstracts (LLBA, ProQuest),
MLA International Bibliography (Modern Language Association),
Scopus (Elsevier) ja Ulrich's Periodicals Directory, digitaalarhiividesse
CEEOL (Central and Eastern European Online Library) ja DIGAR (Eesti
Rahvusraamatukogu) ning Alalise Rahvusvahelise Lingvistide Komitee
valikbibliograafiasse „Linguistic Bibliography“.

Ajakiri ilmub Eesti riigi toetusel.
Trükk: Trükikoda Pakett, Laki 17, 12915 Tallinn.
Kujundanud Kalle Toompere
Resümeeid tõlkinud Helen Pruul

© Keel ja Kirjandus®, SA Kultuurileht

ISSN 0131-1441
e-ISSN 2346-6014
DOI 10.54013/kk1958

Keel ja Kirjandus

EESTI TEADUSTE
AKADEEMIA JA
EESTI KIRJANIKE LIIDU
AJAKIRI

LXIX AASTAKÄIK

10
2026

SISUKORD

ARTIKLID

ASKO LÖHMUS. Teadmus ja tähendusloome eesti metsaluules keskkonnateadlase pilguga	883
LYDIA RISBERG, MAARJA-LIISA PILVIK, LIINA LINDSTRÖM. Tarbetu või tähendusrikas lt-tuletis? Määrsõnade koheselt ja kohe kasutuse võrdlus	910
NELE KAROLIN TEIVA. Autori kindlus ja väite usaldusväärsus: kuidas mõjutab pehmendajate kasutus lugeja hinnanguid?	928

INTERVJUU

JOHANNA KIIK. Oleme unustanud, et kõne on primaarne. Vestlus Liisi Piitsaga	947
--	-----

RAAMATUID

MIHHAIL TRUNIN. Enne luuletust	950
AIJA SAKOVA. Piret Põldveri ärkamise seisundid	956
KAARINA REIN. Kilpkonnasupp Tartu ülikooli doktoribanketil	958
CORNELIUS HASSELBLATT. „Kui tahad eluaeg õnnelik olla – ole aednik“	963
MARIKA PADRIK. Koodivahetus kui kakskeelse lapse keelelise pädevuse väljendus	966

RINGVAADE

REET KASIK. In memoriam Huno Rätsep (28. XII 1927 – 26. VI 2026)	971
Lühikroonika	973
Kaitstud doktoritööd	975

CONTENTS

ARTICLES

ASKO LÕHMUS. Knowledge and the construction of meaning in Estonian forest poetry: An environmental scientist's perspective	883
LYDIA RISBERG, MAARJA-LIISA PILVIK, LIINA LINDSTRÖM. Unnecessary or meaningful -lt derivative? A comparison of the adverbs <i>koheselt</i> and <i>kohe</i> expressing immediacy	910
NELE KAROLIN TEIVA. Author confidence and claim credibility: How does hedging influence reader perception?	928

INTERVIEW

JOHANNA KIIK. We have forgotten that speech is primary: In conversation with Liisi Piits	947
---	-----

BOOKS

MIHHAIL TRUNIN. Before the poem (Tõnis Vilu. Enne lapsi. Väike-Maarja: Häämaa, 2025)	950
AIJA SAKOVA. Piret Põldver's states of awakening (Piret Põldver. Tõmme. Tartu: Kastani Tänava Kirjastus, 2024)	956
KAARINA REIN. Turtle soup at a Tartu University doctoral banquet (Nikolai Pirogov. Elu küsimusi. Vana arsti päevaraamat. Translated from Russian by Ilona Martson and Georg Loogna. – Loomingu Raamatukogu 2025, nr 24–26. Tallinn: SA Kultuurileht)	958
CORNELIUS HASSELBLATT. "If you want to be happy all your life, become a gardener" (Toomas Haug. Kuramaaži lõpp ja teisi kirjatöid. Tallinn: EKSA, 2025)	963
MARIKA PADRIK. Code-switching as an expression of a bilingual child's linguistic competence (Piret Baird. Early Estonian-English bilingualism: Enhancing communicative competence. (Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste dissertatsioonid 98.) Tallinn: Tallinna Ülikool, 2025)	966

REVIEW

REET KASIK. In memory of Huno Rätsep (28. XII 1927 – 26. VI 2026)	971
Short chronicles	973
Defended doctoral theses	975

TEKSTIS KASUTATUD LÜHENDEID:

EKM EKLA = Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuurilooline Arhiiv; **TLÜ** = Tallinna Ülikool; **TÜ** = Tartu Ülikool.

KEELED:

ingl = inglise; **vn** = vene.

Teadmus ja tähendusloome eesti metsaluules keskkonnateadlase pilguga

ASKO LÖHMUS

Looduslikult on Eesti metsane maa ning metsal on eesti kultuuris mitmekesine, eri perioodide kihistusi hõlmav tähendusväli (nt Raudsepp 2007; Jonuks, Rimmel 2020). Selle mitmekesisust on kirjeldanud Maaris Raudsepp (2007), kes toob välja metsa tähenduste ambivalentse, emotsionaalse ja hulga kasutusviise (majanduslikest mütoloogilisteni), mis on läbi põimunud sotsiaalsel, individuaalsel ja kogemuslikul tasandil. Küsimus, mida me metsa kohta teame, hõlmab seega teadmuse eri vorme ning protsesse, mis teadmisi ja tähendusi loovad ja säilitavad.

Järgnevalt käsitlen kahe – väitelise ja kogemusliku – teadmusvormi avaldumist metsa kujutavas eesti luules, laiema eesmärgiga mõista inimese loodussuhet puudutava teadmuse kujunemist. Keskendumine teadmusele eristab siinset tööd neist, kus eesti metsaluulet uuritakse looduse kujutamise viisi, isikliku suhtumise ja ühiskondlike sõnumite aspektist (Soovik 2022; Kepp 2024).

Käsitluse alus on **neokognitivistlik**. Neokognitivismiks nimetatakse esteetikas käsitlust, mis ei piira kunsti tunnetuslikku väärtust väitelise teadmise omandamisega, vaid hõlmab sellesse veel mõistmise loomise ja avardamise (Gibson 2008; kirjanduse kohta Mikkonen 2015). Millises ulatuses luule seda teha saab, ei vaja minu meelest eelnevat raamistamist, vaid kõigepealt konkreetse teema ja luuletraditsiooni kohast kirjeldamist. Lähtun üksnes sellest, et tüüpiliselt (sh siin kasutatud materjalis) on luuletused kokkusurutud tekstid, mida teatud ajaperioodil on luuleks peetud ja mis on lugeja jaoks midagi tähendanud.

Neokognitivistliku arusaama alla mahub ilukirjanduse teadmusloomest kaks põhivõttestikku (Mikkonen 2015: 274). Üks seisneb lugejale juba teada oleva esitamises viisil, mis tekitab temas uutmoodi mõistmise (äratundmise, teadvustamise). Seda võib seostada Jaan Valsineri (2021) käsitlusega tähendusloomest kui kesksest kultuuriprotsessist. Teine võttestik hõlmab ilukirjanduse eriomast teadmusloomet, mida seni ei ole piisavalt uuritud (Mikkonen 2015: 280). Püüan näidata, et neid võttestikke saab kindla teema piires uurida nii, et (poeetilisele) tekstile pole vaja omistada teadmuse või tähendusloome eesmärki ega ühest mõistetavust (vt Geuss 2003; Simecek 2022). Nõnda täiendab see käsitlus mu varasemat artiklit (Löhmus 2025), kus olid vaatluse all esseistikas esitatud tõepüüdluslikud ja üldarusaadavad mõttekäigud loodussuhte kohta.

Minu uuring on piiritletud ökoloogia ja keskkonnateaduse tervikteadmusega. Nendes piirides katsetan aga võimalusi, kuidas tunnetatavate objektide ja neist tervikute moodustamise kaudu uurida lisaks teaduslikus maailmapildis tuntule (mida luule võib uudsel moel esitada) ka Jaan Kaplinski (2004: 313–316) osutatud täiendavat – erilist, mõistatuslikku – kokkupuudet tõelusega. Viimane on ilukirjandust

puudutava keskse teadmusküsimuse osa: kuidas ja milles muudab kirjandus meid maailmast teadlikumaks (nt Puolakka 2022; Aumann 2023)?

Küsimusepüstitus: teadmus- ja kogemusobjektid luules

Eelmainitud kahte teadmusvormi luules uurin teadmus- ja kogemusobjektide eristamise kaudu.

Teadmusobjektid on teaduse tänapäevaste kriteeriumide järgi piisavalt kirjeldatud mõisted, teoreetilised mudelid (sh teooriad ja hüpoteesid) ja faktid. Nende ühisomadus on kinnistumine teadustöös – maailma tõepärasel kirjeldamises. Teadmusobjektide leidumine luules peegeldab luuletaja teadvustatud maailmakäsituse seda osa, mille poeetilist väljendamisest peab ta otstarbekaks. Kui luuletekstis on sõna *musträhn*, siis eeldame, et autor kasutas liiginime meelega, ja väljendiga *must ronk* on tõesti silmas peetud – olgu reaalse või fantaasiaolendina või hoopis metafoorina – seda värvi lindu (sellist liiginime pole).

Kogemusobjektideks nimetan, lähtudes Maurice Merleau-Ponty (2019) tajuvälja käsitlusest, looduskeskonnas eri inimeste korduvalt ja äratuntaval moel kogetud ja kujutatud nähtusi, millel pole (veel) selget loodusteaduslikku kirjeldust. Kogemusobjekt on seega korduva kujutamise kaudu kultuuris kinnistuv arusaam, mitte teadmusobjekt ega mis tahes ilukirjanduslik „kogemuslik teadmine” (ingl *experiential knowledge*), isiklik elamus ega fantaasialend.

Kogemusobjektide määratlus hõlmab mitut tõesusele osutavat tunnust, nagu vaatlustulemuse korratavus ning kirjeldatud nähtuse kasutatavus (luules) ja kogemusobjekti kaudu edasi antava teadmuse kooskõla loodusteaduslike teadmisetega. Näiteks võiks järeldada, et kui esteetilistel kaalutlustel loodud fantaasial („pettusel”) on luules peamiselt uudsuse ja põnevuse eesmärk ning tekst peab usutavuse saavutamiseks säilitama piisavalt tõe (Väljataga 2009: 509), siis korduvad elemendid vastavad pigem tõe. Sel juhul võivad kogemusobjektid olla heuristilised lähtekohad võimalikele teadmusobjektidele (nt teaduslikult uuritavate hüpoteeside abduktiivse püstitamise kaudu). Need epistemoloogilised omadused eristavad kogemusobjekti korduvate motiivide seostamisest juba väiteliselt sõnastatud teadmusel (nt Nakawake, Sato 2019) ja osutavad, kuidas kirjandus saab luua eriomast teadmust.

Eraldi küsimus on, mil määral põhineb kogemusobjekti kujutamine kultuuris juba varem kinnistunud märkamis-, tõlgendus- ja väljendusviisil (vrd Edmund Husserli käsitlusega nähtuste „settimisest”; Moran 2026). Ent ka sel puhul võiks eeldada (kunagi) kordunud tajumuslikku alust. Ilmeka osutuse tõlgenduse valikulisele kinnistumisele leiab ka uuritavast metsaluulest:

- Joonistasin metsa / ja metsa kohale päikese. / Inimesed ütlesid: / see on hommik. / Keegi ei öelnud: öhtu. (Aleksander Suuman, lk 87)¹

¹ Siin ja edaspidi viidatakse antoloogiale „Südames laulavad metsad” (Kareva 2024) üksnes leheküljenumbriga.

Seega on artiklil kaks põhiküsimust: 1) milline loodusteaduslik teadmine või arusaam peegeldub eesti metsateemalises luules ja kuidas; 2) milline korduv või selgepiiriliselt edasi antud kogemus või kujutus võiks olla loodusteaduslikult käsitletav, ent mida on seni vähe kirjeldatud? Kuivõrd luulelt ei eeldata maailma kirjeldamist tervikuna (samahästi võib eeldada hoopis selle vältimist; nt Culler 2015: 185), siis pole põhjust küsida, kas luules on midagi loodusteaduste jaoks olulist **puudu**. Küll väärib esimese küsimuse laiendusena uurimist, miks mingid teadmised peegelduvad luules rohkem kui teised. Analooiliselt ei saa väita mõne kogemuse puudumist, kuid on huvitav, mis laadi metsakogemused on andnud luuletajate väljendus- ja kujutlusvõimele kõige rohkem ainet.

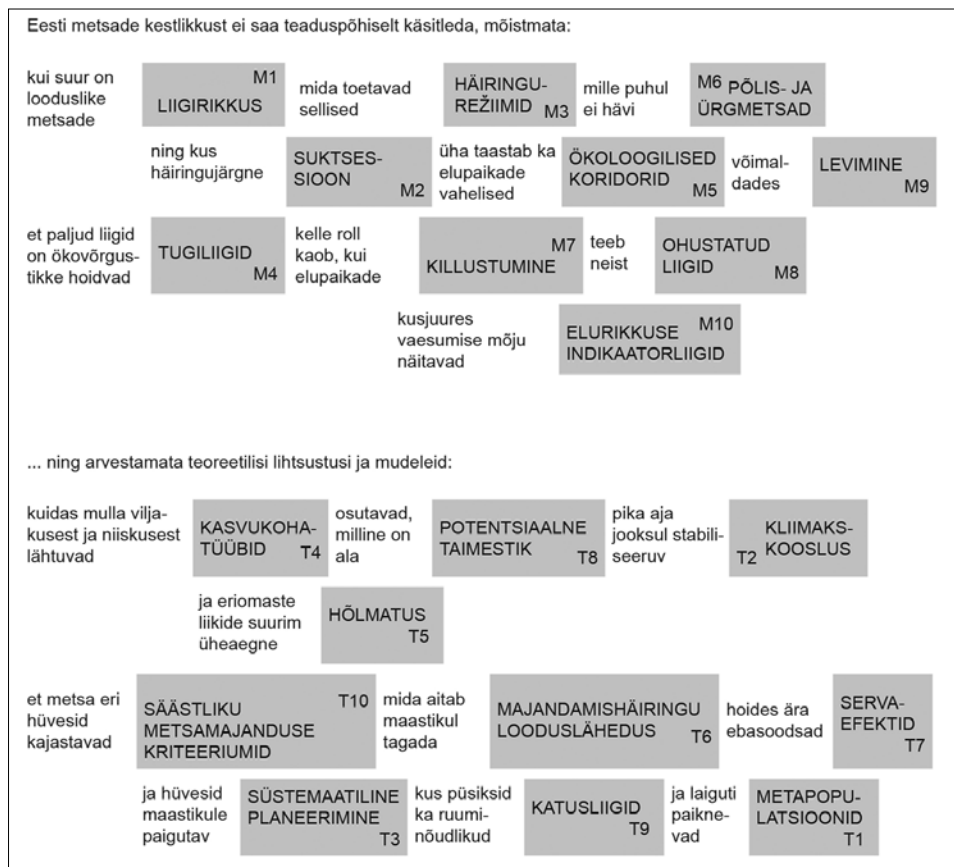
Materjal

Uuringu materjaliks on 71 autori 235 eestikeelset poeetilist teksti (sh mitmest fragmendist koosnevad tekstipõimikud) Doris Kareva koostatud metsaluule antoloogias „Südames laulavad metsad” (2024). Kaks kolmandikku neist tekstidest osutab metsale kui ökosüsteemile, mis võib olla nii reaalne kui ka unenäoline. Nende kõrval leidub antoloogias hulk tekste, mis keskenduvad üksnes puudele (14%), kirjeldavad soid (2%), mainivad metsa reaalse maastiku osana (11%) või mõttekäigus taustakujundina (7%). Olen seda mitmekesisust ökoloogilise tõlgenduse andmisel arvestanud.

Muidugi on võimalik, et ainukoostajaga antoloogiast on osa „kollektiivset metsateadmist” valikuliselt välja jäänud. Samuti ei paku uuritud valik metsa poeetilise käsitluse ajaloolist ülevaadet, sest XX sajandi esimesest poolest on antoloogias ainult kolm autorit ja puudu on nii mõnigi, kes on metsa palju käsitlenud (näiteks Henrik Visnapuu ja Bernard Kangro). Ent käesoleva uuringu jaoks on esmatähtis, et valim loodi ökoloogilistest küsimustest sõltumatult ning hõlmab mitmekesisist autorkonda.

Tekstianalüüs

Tekstide analüüs jagunes kolme ossa. Esiteks uurisin, milliseid **elustikuliike** metsaluuletustes otse või äratuntavana mainitakse. Liigid on teadmusobjektidena huvitavad elusolendite loomulike kategooriatena ja neid on (bioloogiliste mõõndustega) lõplik, mõõdetav arv. Paljudel liikidel on kultuuris juurdunud nimetused (nt Mäger 1969; Vilbaste 1993). Tunnetuslik pinge seisneb selles, et inimene märkab paljude seast konkreetseid elusolendeid, kuid neid üldiselt nimetades või kirjeldades võrdustab nad teiste sarnastega. Tekstis teeb ta lisaks valiku, keda ja kuidas mainida. Luule vaatlusel on niisiis tähtis see, milliseid üldistusi ja isikupäraseid võtteid kasutab luuletaja looduse kujutamiseks. Sama pinget kirjeldab Valsineri (2021: 277) kultuuripsühholoogiline käsitlus tähendusloomest kui ühtaegu kategooriatesse jaotamise ja nüansside lisamise protsessist.

Joonis 1. Uuringus kasutatud mõistete (ülal, tähis M) ja teoreetiliste üldistuste (all, tähis T) mõistekaardid.

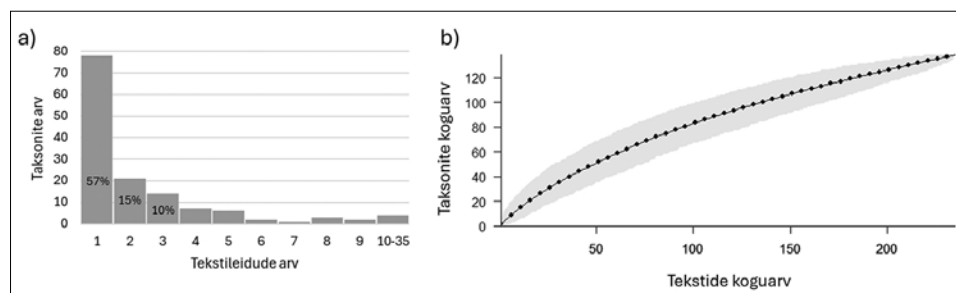
Esmaolt omistasin igale luuletuses mainitud või äratuntavalt kujutatud looduslikule liigile täpseima võimaliku taksonoomilise nimetuse. Liikide üldarvu uurimiseks kasutasin ökoloogias tavapäraseid rarefaktsioonimeetodeid, mis jälgivad uute liikide lisandumise sagedust valimiüksuste (siinkohal tekstide) lisandudes. Tulemust saab võrrelda 16 000–20 000 liigiga, kes Eesti metsades elavad (Lõhmus, Soon 2004). Selleks tuli ühendada esmased üldmäärangud tõenäosuse alusel täpsematega, nagu järgnevas näites rahnidest, keda on Eestis kaheksa liiki. Kahes luuletuses on nimetatud muusträhni (Berit Petolai, lk 95; Timo Maran, lk 231) ja ühes väike-kirjurähni (Maran, lk 136). Eesti kõige tavalisemat liiki, suur-kirjurähni, ei ole küll nimetatud, aga kirjelduse põhjal on tõenäoliselt just temast juttu värssides „rähn aknaraami õõnestab” (Heli Illipe-Sootak, lk 105), „rähn / igavikuga üksi põlenud puul” (Jaan Kaplinski, lk 109) ja „rähn seal [härmatanud puul] kukub taguma” (Minni Nurme, lk 120). Kuna sama liiki ei saa välistada kahes sümbolis (Ellen Niit, lk 121; Kaplinski, lk 122), siis on kõik viis viimati nimetatud juhtu märgitud rarefaktsioonianalüüsis suur-kirjurähnideks ja järelikult on kokku kujutatud kolme rähniliiki.

Teiseks uurisin 20 **metsaökoloogilise** teadmusobjekti leidumist igas tekstis. See hõlmab kümmet mõistet ja kümmet teoreetilist üldistust (mõistekaart joonisel 1), mille määratlesin 2024. aastal koos metsaökoloogide Eliisa Passi ja Liina Remmiga projekti „Kestliku looduskasutuse kultuurifiltrid ja neile vastavad tulevikuvisionid Eestis” (KUM-TA6) raames. Valik lähtus avalikus metsandusdebatis käsitletud majandamise ja looduskaitse dilemmadest, oli käesolevast uuringust sõltumatu ning sõnastatud kujul: „Eesti metsade kestlikkust ei saa teaduspõhiselt käsitleda, mõistmata ... (mida)”. Käsitlen teadmusobjektide kajastumise sagedust tekstikogumis ning valikulisuse võimalikke põhjuseid (tuntus, aktsepteeritus, esteetiline väärtus jm).

Kolmandaks sõnastasin selle uuringu jaoks kaheksa **kogemusobjekti**, mida pean oma kogemuse ja lugemuse põhjal (sh teised Eesti looduskogemuste jäädvustused, nt Piiper 1975; Jüssi 1986; Rinne 2021; Remm 2022) metsas tõenäolisteks ja olulisteks. Nende valik ei ole süsteemne ning need on esitatud esmajoones kontseptuaalsete näidetena, kuidas kogemusobjekte võiks teadmuse uurimisel kasutada. Kõigi puhul olen siiski arvestanud terviktaju põhitelgi: helid, värvid ja vormid, aeg ja protsessid ning looduskogemuse mõju inimese seisundile.

Elustikuliikide arv eesti metsaluules

Eesti metsaluules leidub liiginimesid küll paljudes tekstides, aga hõredalt. 235 uuritud tekstis oli mainitud 138 Eesti metsadega seostatavat taksonit (liigid + üldistatud rühmad), kokku 375 korral. Neist 61 taksonit (213 mainimist) kuuluvad taimeriiki, 67 taksonit (145 mainimist) loomariiki ja kümme taksonit (17 mainimist) seeneriiki, sh samblikud. Enamikku on mainitud üksikutes luuletustes, ainult 25 taksonit (18% taksonitest) leidis rohkem kui kolmes tekstis (üle 1% tekstidest; joonis 2a) ning neli – kuusk, kask, mänd ja „sammal” – vähemalt kümnes tekstis.

Joonis 2. Metsaelustiku taksonite (liikide, liigirühmade) mainimine tekstides: a – jaotus tekstis leidumuste arvu järgi, b – keskmine kumulatiivne arv tekstide lisandudes (tekstide järjekorda juhuslikult muutev rarefaktsiooniala, 95% usalduspiiridega).

Akumuleerumiskõvera (joonis 2b) põhjal saab prognoosida, et isegi luuletuste arvu mitmekordistades ulatuks taksonite arv kõige rohkem kaheksajani. Seega on eesti luules käsitletud umbes 1% Eesti metsaelustiku nimetustest. Siit hargnevad küsimused: kes ja miks on nimetamisväärne? Kuidas kombineeritakse luules metsaelustiku

üldistusi üldtuntud ja üllatuslike liiginimedega? Kas metsa elurikkuse väljendamist väheste valitud kujunditega kompenseerib mingi elusolendite individuaalsust rõhutatav võte?

Liigid kui poeetilised kujundid

Luules on liiginimetusi sageli üldistatud isegi siis, kui autor neid teab. Näiteks mainib Kaplinski (lk 9) tamme otsast pähe kukkuvat *rohelist väikest mardikat* ja Indrek Hirv *musti sitikaid* „kesk tukke ja tuhka” (lk 14) – see on teistsugune tähendusloome kui lehekärsakate või metsasitikate määramisel ja vaatlemisel.

Tüüpnäide on *sipelgas*, mis esineb kuues tekstis. Analüüsis lugesin need kõik üheks taksoniks, kusjuures Aado Lintropi täheldatud „võimsad sipelgapesad” (lk 159), Maimu Bergi värsid „Eestlane armastab [---] Sipelga murepesi” (lk 255) ja Timo Marani lause „Ainult sipelgate rada / käib meenutamas metsa vägevust” (lk 256) osutavad metsakuklaste rühmale, keda on Eestis seitse liiki (sipelgaid üldse on üle 50 liigi). Konteksti vaadates kujutavad tõenäoliselt sama ka Hasso Krulli „sipelgapesas sagitakse” (lk 19) ja Heli Illipe-Sootaki read „pesa kerkib sipelgal / poollagunenud tuulekojas” (lk 105). Kaplinski sürrealistlik „üle leti astub karavan sipelgaid” (lk 122) võib küll olla inspireeritud mõnest muust liigist, sh tillukesest vaaraosipelgast. Ent mitmel juhul pole kahtlust, et kuklase nimetamine sipelgaks on teadlik valik: eri autorid kasutavad mitmekümne liigi ja nende paljude võimalike eluavalduste märkimise asemel ühtainsat katussõna ja seostavad sellega kindlad kujundid (*pesa*, *ühisrada*, *sagimine*).

Samamoodi on kasutatud tavalisimat üldnimetust *sammal* (23 teksti). Kuigi Eesti metsades kasvab üle 250 liigi samblaid (Lõhmus, Soon 2004: 74), on luuletustes nimetatud ainult kahte perekonda: karusammalt (2) ja turbasammalt (1). Samamoodi üldistatakse putukaid (lisaks sipelgatele); erandlik on Krulli luuletus (lk 25), kus kõrvuti tegutsevad *kumalane*, *sirelane*, *vaablane*, *kihulane*, *liidrik* ja *õiekärbes*.

Eeltoodut saab laiendada korduvalt mainitud täpsetele liiginimedele: usutavasti pole needki lihtsalt autoritele tuntud ja sümpaatsed olendid, vaid ühtlasi teadlikult valitud sümbolid andmaks edasi metsa olemust või metsakogemust (vt ka Önnepalu 2026). Sellele viitab üldnimetuste ja täpsete (eeldatavasti sümboolset tähendust kandvate) liikide kombineerimine paljudes tekstides, näiteks:

- Veel põdrad tulevad, veel püsib mets. / Veel hoiab orav saba ruuget leeki. // Veel sõnajalg ei astu jalga. / Veel sambla pehmed käpad. (Kalju Lepik, lk 156)
- mina olen ikka veel metsas / vana kõrge kuuse taga / sambla all sügaval maa põues (Livia Viitol, lk 167)
- SAMMAL ON KAJATULT SÜGAV ja sammaste all on mee ja mesilaste lõhna (Jaan Kaplinski, lk 109)

Ootuspäraselt esineb enim puude liiginimetusi (13 liiki; 29% kõigist taksonituvastustest), sh moodustavad esikolmiku Eesti metsade kolm tavalisimat liiki mänd,

kuusk ja kask. Kujundina eelistavad autorid kuuske (35 tekstis, sh kuusikud), mida looduses leidub vähem kui kaske (21 tekstis; sh äratuntavalt nii aru- kui ka sookask) ja mändi (16 tekstis). Järgnevad tamm (9), haab (8) ja pihlakas (7), kellest ainult haab on Eestis arvukas metsapuu. Põõsaid (7 liiki) mainitakse puudest palju harvem ja neistki sagedamini pajusid (3), kes tähistavad luuletustes pigem puukujulisi liike – täpsem nimetus oleks remmelgas, mida aga ei ole kasutatud. Kääbuspõõsad ehk puhmad (6 liiki) on isegi rohkem esil, eriti sookail, kanarbik ja pohl (igaüks 5 tekstis) ning mustikas (4). Rohhtaimi on 32 taksonit, kellest liigina mainitakse kõige enam metsmaasikat (4) ja jänese kapsast (3), tavalised on ka üksnes ühisnimetusena märgitud sõnajalad (5).

Luuletustes mainitud loomaliikidest peaaegu pooled on linnud (29 liiki), aga mainimine on hajus: kõige rohkem on (suur-kirju)rähnide (5 teksti) ja (kodu)-kakkudega (4) seostatavaid kirjeldusi (vt ka tuletuskäiku eespool). Populaarseimad loomad on imetajate seas (kokku 15 liiki): hunt (9 teksti), põder (8) ja metskits (8). Putukate seas (kokku 19 taksonit) domineerivad juba koondnimetused: sipelgad (6 teksti), kimalased (5), sääsed (4) ja kiilid (4). Kolmes tekstis esineb meemesilane ja kahes kuuse-kooreürask. Seeneriigi kohta kordub äratuntavana üksnes maapinda katva (põdra)samblikuvaiba mainimine (3).

Tõnu Õnnepalu (2026: 318) hinnangul oli umbes Teise maailmasõjani eesti luules vähe taimede liiginimetusi ja needki enamasti traditsiooniliselt „ühest värsist ja salmikust teise” rändavad ühiselt äratuntavad märgid või kokkuleppelised sümbolid. Liiginimed muutusid mitmekesisemaks ja vähem tuntud taimi hakati rohkem nimetama 1960-ndatel, põhjuseks nii üldised muutused esteetikas, konkreetse eeskujud (eriti Uku Masing) kui ka eluviisist tingitud talupoegliku loomulikkuse asendumine luuletajates tärpanud loodusuurijalike huvidega (Õnnepalu 2026: 321).

Elusolendite individuaalsus

Liiginimede valik ja koondamine poeetilisteks kujunditeks ei muuda asjaolu, et teise elusolendiga kokkupuutumise kogemus on esmaselt individuaalne nii vaatlejale kui ka vaadeldavale. See ajendab küsima, kas selliste kokkupuudete puhul võiks teise elusolendi üldist nimetamist luules kompenseerida mingi muu osutus individuaalsusele. Tundub, et see nii ei ole (ühe suure erandiga). Tüüpüldistused *sipelgad* ja *sammal* jäävad enamasti lausa taustakeskkonna detailideks, harvade värvi- või vormitäpsustustega:

- mis oleks, kui teeks ühe uinaku? / küljealuseks niiske sügavroheline sammal (Merili Tammiste, lk 22)
- Kuu paneb põlema / nõmmelagendiku karusambla. (Aleksander Suuman, lk 155)

Maismaaselgroogsete kujutamisel võiks isiklik äratundmine, empaatiline hoiak olla kõige loomulikum, sest nad on metsaliikidest inimesega bioloogiliselt kõige

sarnasemad. Leidsin aga, et imetajaid ja linde on luules mainitud samamoodi üldiste liiginimedega nagu rohttaimi (ja erinevalt puudest, vt allpool). Ainus tekst sama looma korduvast ilmumisest on Peep Ilmeti „Laugas ja susi” (lk 67), kus aga puudub lüüriline mina: luuletus jutustab looma ja lauka suhte tekkimisest, ning inimene on hundi vaenlane. Liigi tasandile üldistatakse isegi selgelt individuaalsed loomade tegutsemise episoodid:

- Mets härmatises surnuvaik, / [---] / hunt, põder, metskits ägavad. (Juhan Liiv, lk 200)
- mu mets mu maa / kask kasvab koduukse lävel / rähn aknaraami õõnestab (Heli Illipe-Sootak, lk 105)
- Sinu lõhn metsaserval – tuhat nähtamatut aineosakest, / ootamatus metskitse silmades. (Timo Maran, lk 112)

Neis näidetes osutavad loomanimetused mis tahes või (Liivi tsitaadis) igale seda liiki loomale, seevastu kahes viimasel näites on inimene indiviid (*mina*, *sina*). See viitab enese ja maailma vahelisele poeetilisele pingele: looma isikustamine tähendaks lubada ta üle piiri. Kahes Berit Petolai luuletuses saab looma indiviidina mõista pärast tema muutumist: ühel juhul muutub minategelane emakaruks (lk 95–96), teisel juhul külastab teda unes paljude kakkude kuju võttev olend (lk 89–91). Vahel loob loomale näilise individuaalsuse küll konkreetne paik või kohtumine, ent kui samas kohas ilmuks välja teine isend, siis poeetiline kirjeldus vahest ei muutuks: „See on siil, kes sealt tuleb. Siil – visa kui jonn. // [---] Ja korraks ka mind otse silmast silma / ta vaatab ivake imestavalt” (Mart Raud, lk 84). Samamoodi võidakse kohtuda taimega: „lihtsalt niisama olles ja võites / minu jänesekapsad on õites” (Kaplinski, lk 104).

Metsloomade umbisikulisele kujutamisele võiks pakkuda kolme seletust. Kui luule kätkeks üksnes vaatlust, võiks põhjus olla loomadega kohtumise põgusus. Näiteks suurte puude juurde saab tagasi minna, neid tundma õppida. Ent põgusus ei välista püsivat muljet ning seda seletust ei toeta luulemina korduv samastumine loomaga ja tunne, et metsloomana mõistaksime metsa paremini:

- Olen võõtorav / oma unenäo kuusel / Lõputud laaned (Andres Ehin, lk 43)
- Mets on haige, mets valutab. / [---] / Ka mina, musträhna noorem poeg, / ei tea rohtu, mis avitaks. (Timo Maran, lk 231)

Teine seletus on üldisem: kui luule pürib sakraalsusele (Kaplinski 2004: 310), siis võidakse pidada väärtusetuks kõike, mille tähendus või olulisus ajas kergesti muutub (vrd Undusk 1998: 12). Nõnda võiks isend tunduda vähem oluline kui liik ja see omakorda vähem oluline kui ökosüsteem. Püüdlust loodus üldisena hoida väljendavad vähemalt kaks teksti, kuid jääb selgusetuks, miks loom on sama umbisikuline nagu taim või eluta loodusobjekt:

- las ta [mets] olla läbimatu, / müstiline pime, / ära suhu tahagi / iga taime nime. (Merike Õim, lk 99)
- tardunult laugas ja susi vaatasid teineteist / mõeldes mõlemi mõtet – oh mida teatakse meist (Peep Ilmet, lk 67)

Täiendava põhjusena üldistele loomakujutistele pakun, et bioloogiline sarnasus inimesega toob kaasa kultuurilise tagasipörke: kui metsloom oleks indiviid, oleks ta minusarnane (vt ka ülaltoodud näiteid luulemina piirist), see aga muudaks minu ja maailma suhet. Loomade objektistamisel on pikk ajalugu, mille ümberhindamist takistab Erica Fudge'i (2002: 8) arvates just inimese eksistentsiaalne hirm. Lisaks võib loom, erinevalt taimest, realsel kohtumisel ettearvamatult käituda, luua olukorra, millega inimene peaks leppima. Näiteks Merili Tammiste metsakujutusse kuulub võpatus „mööduvate metsloomade pillkude peale” (lk 22). Mõni loom võib ohtlik olla: need olukorrad on reaalsuses küll haruldased, aga püsivad teadvuses, nagu kohtumine rästikuga („siit ta läheb siuvukirja / [---] / judin käib mul ihust läbi – / [---] / palun kaitset lapse kombel”; Nurme, lk 73). Nõnda võib tunduda – moraalse distantseerumisena (nt Timm 2016) – turvalisem mainida luules looma kui metsapildi detaili, mitte kui subjekti, kelle elu inimene oma kohalolekuga ilmselt häirib ja kes võib-olla peab teda koguni vaenlaseks.

„Puud, kõrgemad olendid” (Aleksander Suuman)

Elusolendite poeetilises üldistamises ja umbisikustamises on siiski selge erand: puud (vt ka Önnepalu 2026). Nagu märgitud, keskendubki hulk tekste üksnes puudele, mis peegeldab erisuhet. Puud on luuletustes sageli isendid, metafoorides lausa inimsarnased – ka selle poolest, et nende individuaalsust ei vähenda asjaolu, et neid on metsas palju.

- Päike viskab end metsateel kasele vastu / ja ta raasuke tyve / on kui Su niudekaar. (Uku Masing, lk 37)
- Iga puu metsas / teab oma nime (Indrek Hirv, lk 54)
- sarnlen härmatanud puule – / rähn seal kukub taguma (Minni Nurme, lk 120)
- Kui tuleb kevad, / kõik mäletavad – / puu lehti, linde, pahka (Livia Viitol, lk 53)

Puude individuaalsus laieneb inimese isiklikule suhtele puuga, sealt subjektsuse tunnistamisele ja ilmselt just sedakaudu üldisele sakraalsusele. Neid psühholoogilisi ja kultuurilisi aspekte ma siinses ökoloogilise fookusega artiklis ei käsitle. Märgin üksnes, et sellised seosed on omased paljudele kultuuridele (nt Sax 2023; Vainio jt 2024) ning väljenduvad eri moel ja eri liiki puude puhul ka eesti metsaluules:

- Vana kuuse alla iidne rahu / [---] / ja see tunne sinu kaotusest // [---] / Surun koore vastu ootel pihud (Merike Õim, lk 119)

- paljajalu kuskilt koju tulles / seisatan pihlaka ette (Jaan Kaplinski, lk 139)
- ta otsis ühte suurt ja tihedat / mändi mis oli talle millegipärast eriti sümpaatne kuigi / selle ümber ei kasvanud ühtki noort puud ta leidis / oma männi vae-vata ning jäi selle alla liikumatult / seisma (Rein Raud, lk 12)
- See suur puu sureb aeglaselt / [---] / nii et lõpuks miski ei enam ei varja / [---] / selget sirget joont otse üles (Eeva Park, lk 217)
- mida pikemalt mõnda puud vaatad / seda selgem on et puud / ongi jumalik-kus et puud / ongi õndsad on pühakud puud (Mirjam Parve, lk 100)
- Sa vaata, Juhan, seisata. / Puud pühad on. Ja iga päev. (Juhan Viiding, lk 211)

Metsamaastik (teadmusobjektid M5, M7, M9, T1, T7)

Teadmusobjektide analüüs kinnitab oletust, et luuletused peegeldavad mitmekesisist ökoloogilist teadmust, kuid eri määral selle tahkusi.

20 teadmusobjektist ei õnnestunud luulevalimist selgepiirilisel tuvastada kolme (kaks mõistet, üks teooria), mis tähelepanuväärselt on kõik seotud (metsa)maastike **sidususega**: M5 – ökoloogiline koridor (ühendustee, mida mööda saavad liikuda liigid ja protsessid), M7 – killustumine (eelmise vastand) ja T1 – metapopulatsioonide (laigutiste ühendatud asurkondade püsimise) teooria. Põhjus ei ole asjaolu, et elusolendite levimist (M9) ei märgata; vastupidi, tekstid kirjeldavad mitmesuguseid levimisviise, näiteks:

- seemneid pudeneb puult / nagu külluse sarvest. – (Minni Nurme, lk 13)
- [oravad] peidavad / külma talve eest / uute aegade seemneid (Indrek Hirv, lk 14)
- TUUL KANNAB ämblikke / üle niidu ja jõe, mets / seisab mõlemal pool mõlemad peod lahti (Jaan Kaplinski, lk 139)

Ilmselt metsa väljakujunenud luulekujund lihtsalt ei klapi arusaamaga killustumisest. Olgu poeetilise kogemuse või metafoorina – (Eesti) mets on pigem suur, sinna minnakse sisse, seda läbitakse ja sellest jõutakse välja:

- Mets oli suur. Mets seisis nagu müür. (Doris Kareva, lk 108)
- kui peitusime koos küti eest kuusemüüri hämarasse ilma... (Berit Petolai, lk 93)
- Vahel, kui oled metsas tunde hulkunud, jõuad / korruga metsa servale. (Andrus Kasemaa, lk 125)
- on meel kui mets mis vastu ööd on varje täis / [---] ja sellest metsast ei vii välja ühtki teed (Veiko Belials, lk 81)

Ernst Enno „Latvade kõne” kirjeldab pateetiliselt, kuidas puulehtede kaudu „sosin liigub üle ilmamaa” (lk 35). Neid kujundeid ei sega kogemus, et metsa leidub pärismaastikel tukati: „Tumekuldsed kuusetukad” (Jaak Johanson, lk 132); „läbi

metsatuka paistab / tuttav tuluke” (Talvike Mändla, lk 219); „Kui taevaservas tardub metsatukk / kui eha all on tumenemas kuusik” (Andres Ehin, lk 46). Samuti on luules mitmekülgsest kirjeldatud servaeffekte (T7), näiteks metsast valguse kätte jõudmist (Kasemaa, lk 125), inimese ja siili kohtumist metsaservas (Mart Raud, lk 84), väikese metsajärve suhet „millimeetri haaval” läheneva metsaservaga (Heljo Mänd, lk 50) ja lumesulamisest lähtuvat kujundit, et aeg kaob viimasena metsaservast ja metsa alt (Kaplinski, lk 271).

Kuna mets on luulekujutustes ühtne ja sidus, siis avaldub inimõju seal nii, et mets jääb tühj(em)aks:

- Mets. Täna on siin väga vaikne. / [---] / Loomad ei hulgu siin juba ammu enam (Hasso Krull, lk 227)
- Mets on haige, mets valutab. / [---] / Linnud ei laula, on lahkunud. (Timo Maran, lk 231)
- Metsadest jäänud vaid servad. (Mae Mets, lk 251)

Liigirikkus ja erilised liigid (teadmusobjektid M1, M4, M8, M10, T5, T9)

Ehkki luuletaja valib, milliseid liike ja kuidas nimetada (vt eespool), peegeldavad luuletustes leiduvad liigiloendid üldist tunnetust, et metsas on suur liigirikkus (M1). Mõnel juhul piirduvad loendid puuliikidega (Maran, lk 55; Priidu Beier, lk 118), teisel esindavad need eri liigirühmi, keda on kujutatud kohapeal ökoloogiliselt seostatuna (Krull, lk 25; Kaplinski, lk 109; Maran, lk 136) või samal maastikul eri elupaiku asustavana (Petolai, lk 92–93; Ilmet, lk 111; Parve, lk 178).

Krulli (lk 25) tekstis on selline mitmekesisus üheselt hea („mets on ju lõbus”), mida ei märka üksnes „peni [kes] tõmbas jälle leebet / jälle küla vahele pulma”. Sarnaselt vastandab Kaplinski metsa autentsuse inimlikele ebakõladele: „LÄBI SEST VALEST LÄBI SEST VALUST / lajuke kevadist metsaalust” (lk 104). Need hoiakud vastavad tänapäeva looduskaitseteaduse normatiivsele alusele, et elurikkus on hea, isegi kui see mõnikord segab iseenese nautimist:

- Istuks täna siin kaua, / aga sääski on esimest korda / tõesti liiga palju. (Tõnu Önnepalu, lk 114)
- Kui karu kohtad metsateel, siis jookse ta eest ära. / Muidu viib karu sind enda pessa ja hakkab sinuga kodu / mängima. (Andrus Kasemaa, lk 94)

Ehkki liigirikkust tajutakse ja hinnatakse luules seostatud tervikuna, ei tõsteta esile funktsionaalselt erilisi **väikeसारvulisi liike**, nii nagu seda mõistetakse tänapäeva (looduskaitse)ökoloogias. Siia kuuluvad liigid, kes on kooslustes suure mõjuga (M4 – tugiliigid, ingl *keystone species*), tänapäeval ohustatud (M8) või elurikastele kooslustele tunnuslikud (M10 – elurikkuse indikaatorliigid). Sama tähendusväljaga haakuvad rakenduslikult olulised arusaamad, et liigivaesemad kooslused on liigi-

rikaste koosluste alamhulgad (T5 – hõlmatus, ingl *nestedness*) ja et suure pindala-nõudlusega liikide, katusliikide (T9, ingl *umbrella species*) kaudu saaks kaitsta suurt osa maastiku elurikkusest. Liikide funktsioone küll peegeldatakse ja samuti kirjeldatakse erakordseid kohtumisi nendega, kuid luules ei kujutata liikide ja inimtegevuse vahelisi keerulisi ökoloogilisi ahelaid:

- aga lumi / ei armasta neid [kuuski] rohkem / kui see kahvatu sammal, / mis igavesti / ripub nende randmeilt. (Viivi Luik, lk 216)
- Läbi liha läbi luu / tungib kassikaku huige / ürgne nagu veretuige (Andres Ehin, lk 71)
- üks võõras lind / on ilmunud siia metsadesse, / vilistab imeliku valju häälega (Tõnu Õnnepalu, lk 161)

Liikide ohustatuse otseseimad osutused on ajujahi eest põgenev üksik hunt (Ilmet, lk 67) ja metsataadi korraldus puudele valvata „karvaste, suliste pesaaset” (Nurme, lk 98). Lindude kadumise traagikat kujutatakse aga hoopis tavaliste liikide kaudu:

- ka varesel on valus! / Ta kohe tiivad sirutab ja läheb / igaveseks ära sellelt maalt (Kristiina Ehin, lk 243)
- tänavu kevadel kuldnokk ei naasnud / pargid jäid vaikseks (Karl Sander Erss, lk 248)

Metsaökosüsteemid (teadmusobjektid M2, M3, M6, T2, T4, T8)

Ökoloog näeb metsa **muutuva ökosüsteemina**, mis areneb aastakümnete ja sajandite jooksul kindla seaduspära järgi (M2 – suktsessioon) ja võib stabiliseeruda (M6 – põlis- ja ürgmets; T2 – kliimaksoosluse mudel), olenevalt liikidest ja kasvukoha tingimustest piirkonnas (T4 – kasvukohatüüpide teooria; T8 – potentsiaalne taimestik) ning häiringute esinemisest maastikul (M3 – häiringurežiim). Eesti metsaluules on kõik need kuus teadmusobjekti hästi esindatud ja mõnikord samas tekstis ühendatud. Näiteks Minni Nurme (lk 115) kirjeldab mahajäetud kütisepõllule kasvanud kuusikut (M2, T8), Paul-Eerik Rummo (lk 192) kesk kanarbikku kasvavaid noori mände, kellest oodata mastipuid (M2, T4), ning Mae Mets (lk 76) pohlakorjamist vanal kanarbikusel, noorte puudega raiesmikul (M2, T4).

Suhtumine protsessidesse võib aga olla üsna erinev, eriti metsa kui metsistumise sümboli puhul (vt K6 allpool). Ökoloogiliselt huvitav on Madli Morelli „Raukmets”, mis on „vana ja väsinud”, „tume ja tudisev”, „põdur ja põdenud” (lk 166). Kirjeldus hõlmab üksnes männipuid „oksaräguste tüvede”, kolletunud okaste ja „käibinud käbide” müriaadiga; seal pole ühtki teist elusolendit peale noore lüürilise mina. Nii-suguse päriskoosluse võib leida pigem liigtihedana istutatud keskealisest kultuurpuistust kui looduslikust metsast.

Metsakasvatusteadlik on Aleksander Suumani „Olemise laul” (lk 116, vrd Suuman 1975: 9), kus looduslikku arengut on kirjeldatud raske ja rängesse raami surutuna („Ürgmetsa puuna oma kõrgusjärku / ja valguses[s]e kuuluda vaid tohid”) ning kus sellest hälbiv puu murdub või haigestub. Inimene on hea, kui pakub puule halastussurma („Hea metsavaht sind varsti ära koristab, / et ei haaraks tervet laant see tõbi”). Sellele vastanduvad tekstid, mis omistavad põlismetsapuudele vabaduse ja iseolemise:

- Kus mujal elujõud nii visa / kui põlislaanes – / siin puude sügavas kohinas / tuul õõtsutab tugevaid latvu / ja seemneid pudeneb puilt / nagu külluse sarvest. – (Minni Nurme, lk 13)
- Vana mets on teistmoodi ja annab jõudu viisil, / mida isegi seletada ei oska. (Andrus Kasemaa, lk 24)

Kõige tavalisem häiringutegur eesti metsaluules on tuul (vähemalt 15 teksti), aga see on peaaegu alati leebe ning just elustab metsa, paneb puud kahisema. *Tuuline mets* võib olla ka meeolu ja olemise kujund (Önnepalu, lk 135; Suuman, lk 173; Krull, lk 199). Samamoodi elustab poetilist metsa enamasti vesi – veesilmade ja ojadena, mitte aga purustavate tulvade või läbimatute üleujutustena. Tuli, täpsemalt metsapõleng, esineb uuritud valimis hävitavana ainult kahes luuletuses (lisaks on kahes tekstis maastikul põlenud puu), ent mõlemas on see elu ringkäigu osa: Hirve puu seisab „kesk tukke ja tuhka”, kuid selle seemneid kannavad laiali oravad (lk 14); Ly Seppeli metafoor *aja metsapõlemine* viib „olemise läbipaistvusse” (lk 170).

Kokkuvõttes on loodusjõudude purustav mõju eesti metsaluules haruldane.² Metsa kujutatakse looduslikult üsna rahumeelse ja stabiilsena, isegi kui sureb mõni puu (nt Maran osutab puude haigustekitajatele: lk 136, 138, 231). Üksikute eranditega (ülalmainitud Suumani „Olemise laul”) vaadatakse looduslikku arengut pigem eemalt, ühendades metsa kujundis juhuse ja paratamatuse, väärtuslikud elusündmused ja õnnetused (nt Kaplinski, lk 9; Belials, lk 81; Luik, lk 213). Kõige selgemini kirjeldatud (ajutisi) kannatusi põhjustab Eesti metsas pakane:

- Mets härmatises surnuvaik, / [---] / hunt, põder, metskits ägavad. (Juhan Liiv, lk 200)
- Tamm röögatab / praksudes pakases (Peep Ilmet, lk 268)
- külmast vabisev maailm ometi / vastu hommikut veidigi puhkab. (Hando Runnel, lk 202)
- kes metsa seadust tunneb eks see tea / et nähtud siin küll korjuseid küll vere jälgi / ja vaikiv linnupere talvetuisus nalgib (Minni Nurme, lk 141)

² Näide väljastpoolt siinset luulevalimit on Marie Underi (1958: 50) „Sügisemaru” (1909): kui torm metsast läbi mähisedes murrab puid ja „kohutab tigidalt hirmunud lindusid pesas”, „[t]õuseb kui salajast nuttu hiiest ja salust”.

Säästliku metsamajanduse ökoloogia (teadmusobjektid T3, T6, T10)

Metsade säästliku majandamise alustõde – et metsal on palju väärtusi ja inimese jaoks erinevaid hüvesid (T10) – on uuritud teadmusobjektidest eesti metsaluules kõige tavalisem. Bergi „Eestlane armastab metsa” esitab terve väärtuste loetelu (lk 255). Vladislav Koržets täiendab: „Mets on rohkem kui mõistame mõõta, / mõistame mõõta, tahame tahta” (lk 153). Üle 10% uuritud tekstidest nimetab mõnda metsa hüvet, sh ainelisi (Park, lk 74; Ilmet, lk 103; Rummo, lk 192), kõrvalkasutuslikke (Eha Lättemäe, lk 72; Nurme, lk 73; Önnepalu, lk 75; Mets, lk 76; Petolai, lk 77), esteetilisi (Mets, lk 42; Luik, lk 57), rekreatiivseid (Kasemaa, lk 11; Kaur Riismaa, lk 47; Mänd, lk 61; Jaan Kross, lk 110) ja vaimseid väärtusi või praktikaid (Önnepalu, lk 75; Ilmet, lk 103; Belials, lk 180). Enamasti on kirjeldus päris otsene, pihtimuslik:

- Vanas ürgses metsas suudan unustada kõik ning / tulla tagasi parema inimesena (Andrus Kasemaa, lk 11)
- PÜHAPÄEV, PÜHAPÄEV, / miks oled nii ilus? // Raiesmike valendus, metsade lumi (Mae Mets, lk 42)
- Kui ammu juba olen ma vari / rohkem kui valgus? / Korjasin suuri musti mustikaid / sellele küsimusele mõeldes. (Tõnu Önnepalu, lk 75)
- Metsal on ravitseja käed. / [---] riisub kokku / mu liigse kiiruse, / mu ruttamise. (Heljo Mänd, lk 61)
- kui vaatan metsa – kukul vastu palki / [---] / ei paista kalki maas ei taevas (Peep Ilmet, lk 103)

Lisaks on Eeva Park esitanud otsesõnalise kogemusliku õpetuse lepakoorest marjatorbiku valmistamiseks (lk 74).

Mõnevõrra on üllatav, et metsa väärtustele osutatakse luules nii otse. Jääb mulje, et metsas olemine ja selle hüvedest osasaamine on sarnaselt puude pühadusega nii läbitunnetatud või enesevaatluses oluline, et selle peabki üheselt välja ütleva.

Seevastu **ökoloogilisi võtteid** hüvede saavutamiseks (T3 – eri funktsioonide süsteemne paigutamine maastikule; T6 – looduslike häiringute jälgendamine) ei ole luules sama täpselt esile toodud. Järgnevad näited viitavad, et luule peegeldab teaduspõhiste asemel pigem traditsioonilisi või universaalseid loodushoidlikke toimimisviise ja elu väärtustavaid põhimõtteid:

- prügikasti kõrval, piid pudenemas, / oled peale lühikest pidu / mu okkaline vend (Eeva Park, lk 225 – osutus raiskamisele)
- linnupoeg vaid palub meie headust / hetke kus ei tuldaks valju saega (Kristiina Ehin, lk 243 – kevadise metsaraie pahupool)
- Mu vend, tõstes sõrme / ühelt sookvartaalilt teisele / [---] / jätkas: / [---] majad otse mägrakoobaste kohale (Aleksander Suuman, lk 240 – arendustegevuse dilemma)

- need polnud mustikad / vaid kokkukärgardatud kommipaberid (Aliis Aalman, lk 249 – metsaaluse prügi esiletoomine)

Sageli leidub just hiljutistes tekstides irooniast selle kohta, kuidas metsa kohtlemisel lahknevad teod ja väärtused (nt Erss, lk 247; Mets, lk 250–251; Maarja-Liis Mölder, lk 254; Leelo Tungal, lk 257), mis ilmselt on Eesti ühiskondliku metsadebati osa. „[S]eos tänase ja homse sinu vahel / on ainult sinu peas / ja nagu jumal / lakkab see olemast kohe kui / sina lakkad uskumast” (lk 248), üldistab Karl Sander Erss.

Kogemusobjektid

Kõik kaheksa selle uuringu jaoks eristatud kogemusobjekti (korduvalt kujutatud terviknähtust, edaspidi tähis K) esinevad metsaluulevalimis, kuid üsna eri määral. Neid võiks esmaselt üldistada nii, et see, milline mets on (vaikne – K1; terviklik – K2; iseväärtuslik – K4; metsistunud – K6), paistab luules kogemuslikult selgem kui see, mida lüüriline mina metsas teeb (tunneb huvi, otsib kontakti – K3; mõtleb, leiutab – K5) või mille poole püüdleb (tulevikuootus – K8).

K1 – metsavaikus

See on metsa terviklik helifoon, mis ei ole akustiline vaikus, vaid kombinatsioon teiste elusolendite kohalolu tunnistavatest helidest ja inimtekkeliste helide puudumisest. Vaikuse elusana tajumiseks peavad loodushelid olema meeldivad või lausa oodatud, mitte ähvardavad või ootamatud. Kui oodatud elusad helid puuduvad, siis tekib akustiline mulje „surnud metsast”, mis võib omakorda seostuda inimese põhjustatud vägivalla, vaigistamisega (nt McKinnon 2013).

Selliseid omadusi kirjeldatakse eesti metsaluules sageli nii eraldi kui ka üheskoos. Vahel kombineeruvad need süneseetiliselt värvidega, nagu *roheline kohin* (Kasemaa, lk 11) ja *tume vaikus* (Enno, lk 168; Petolai, lk 95). Metsavaikuse tüüpikirjeldused uuritavas valimis on:

- rahu on vaevumärgatav liikumine / vaikus on õrnade hääle kosk (Hasso Krull, lk 19)
- metsavaikus / rahuline // mitme mõõtme / tahuline (Siiri Sisask, lk 129)
- kaugelest kostev vaevukuuldavus / koosneks kui kõikidest häälest (Anu Kree, lk 220)

Metsavaikuse juurde kuuluvad puude tekitatud helid. Pealtnäha vaikivatele puudele omistatakse kujutluslikke hääli, nagu „vahel kuiva ajaga on metsas lausa kuulda, kuidas puud / lürinal joovad kosutavat vihma” (Kasemaa, lk 174) ja „Puud räägivad / kõrges keeles. / [---] / Puusosinal, tasahilju” (Airis Erme, lk 190).

Metsa vaigistamise tüüpluuletus on Krullilt (lk 227), kes osutab lageraiele: „Mets. Täna on siin väga vaikne. / Täna ei unda saed, ei kiunu harvester, / siin ei olegi kedagi.

Isegi / mitte puid. / [---] / Kuulake vaikuse häält. Kuulake vaikides. / [---] / kuidas ta tahab midagi öelda, aga ei oska / [---] / Kuulake vaikuse kõminat. Vaikuse raginat. // See otse kummitab kõrvus. / Kummitusvaikus.” Metsa vaigistamise põhitunnus on lindude vaikimine (Maran, lk 231; Kristiina Ehin, lk 243; Erss, lk 248), seda isegi siis, kui *mets* sümboliseerib inimesi või rahvast: „Mets seisab üksi orus, / Ta kurvas südames / On vaikind linnulaulud; / [---] / Nüüd tuhat aastat juba” (Enno, lk 176).³

K2 – eluslooduse ühendkogemus

See on küllusliku, ülevoolava, värvi- ja vormirohke elu tajumine metsikus looduses terviklikuna (holistiliselt). Kui metsavaikust ja -rahu (K1) saab kogeda muu hulgas talvel, siis Eesti loodus lobbab eeskätt kevadel ja suvel. Mets on sel perioodil „kõik see” – ja „seda” on osasaajana raske kirjeldada teisiti kui „tajuvaljana” (Merleau-Ponty 2019: 18), mida vahendab isiklik tajumis- ja suhestumisoskus ja -valmidus (Ingold 2022: 6). Külluslik tajuväli ei ole siiski metsale ainuomane, samalaadse kogemuse saab võimekas vaatleja palju väiksema elurikkusega ökosüsteemis, näiteks rabas: „sajad värvid / sookail lehkab / murakad on peagi / valmis” (Mathura, lk 66).

Tervikliku looduskogemuse kirjeldamiseks on kaks põhivõimalust. Üks võimalus on nimetada koostisosi, nii et segunevad teadmus, osalus, visuaalne ja helipilt ning arusaam kirjelduse piiratusest:

- Kuuse juured ja pihlaka juured / läbisegi su jalgade all. / Tüvedel ripuvad samblikunarmad, / musträhn huikab, / ämblik ronib käsivarrele. / Kuidagi saab see kõik kokku / just praeguses hetkes. (Timo Maran, lk 112)
- Metsad lõhnavad soojas tuules, / ma ei tea mis see on, / kas väikesed roosad mustikaõied, / kas noored punakad haavalehed, / kas kaselehed, mis ka on veel noored, / kas kuusekasvud, kas kõik. (Tõnu Õnnepalu, lk 114)

Teine võimalus on jäädvustada poeetiliste vahendite abil pigem tajuprotsessi kui objekte, näiteks: „kõik rajad voolavad metsa sisse / metsa sees on kõikide radade pesa // iga puu taga on tunda / mõne metspagana lõhna” (Krull, lk 19), „Pilvede liikumist kuulan, / võrasid aeglaselt vangutab, kahinal hingab vahtrik” (Rummo, lk 182) ja „Kuused on kõrged / kuid upuvad ometi / lindude laulu” (Andres Ehin, lk 43). Neist esimeses on ühtlasi tervikpilti võimendav kujund, kese („kõikide radade pesa”).

Sageli antakse metsa terviktaju edasi üksnes puude ja nende keskkonnasuhte (valguse, tule, mulla, vee) kaudu (nt Juhan Liiv, lk 145; Enno, lk 126; Luik, lk 57; Aapo Ilves, lk 203–204; Õnnepalu, lk 209; Kaplinski, lk 267). Metsa keskne nähtav külg on vahelduv hämarus või (öhtul ja öösel) tumedus, viimane osutab ülekantuna ka näiteks üksildusele, tundmatusele ja isegi surmale. „Kui mõtlen surmast / siis

³ Lindude kadumise seost metsaraiega on eesti luules tõenäoliselt esmakordselt kujutanud Jaan Lõo 1916. aastal ilmunud luuletuses „Kodumaa metsad”: „Kõrgele tõuswad süllad ja riidad, / lõpmata woorid neid kaugele wiivad. / Ja linnud, kes tulnud lõuna teelt, / ei leia metsa enam eest. / Nad lendawad kaebades minema, / et kõrbeks muutub mu kodumaa.” (Lõo 1989 [1916])

näen metsa / mis on tume kuusik” (Lintrop, lk 159); „kuri kuusekohin minulgi on meeles kaugest / viiekümnendate algusest” (Luik, lk 196).

K3 – biofilia

See on inimeste kaasasündinud, intuiitiivne huvi eluslooduse ja elusolendite vastu ning tõmme nende poole (Wilson 1984: 1, 10). Biofilia on jätkuvalt uuritav hüpotees (Fukano, Soga 2025), mille olen siinses käsitluses eristanud elusolendite iseväärtusest (K4). Kõige selgemini avaldub see siira uudishimuna teada saada, kes on looduses märgatud olend ja mis ta seal teeb. Seda ei väljenda lihtsalt elusolendi märkamine või jälgimine, eriti kui talle omistatakse juba teada (sh ebatäpne) liiginimi või tegutsemise eesmärk (nt Hirv, lk 48).

Lapselikku uudishimu teiste elusolendite kohta midagi teada saada on eesti metsaluules erakordselt vähe. Kõige lähemal on Önnepalu (lk 161): „Ainult üks võõras lind / on ilmunud siia metsadesse, / [---] / Kes ta on?” Piiripealne on Mart Raua kirjeldatud vaatlus metsaservas, kus risukuhi hakkab liikuma („Need oksad – mis äkki nii kergitab neid, / et risuriit murdub kui ragelev leib?”, lk 84) ja sealt ilmub siil. Kuigi tekst väljendab üllatust, et siilil on „nii armsad ja arukad silmad”, järgneb kirjeldus sellest, kuidas siil (teadaolevalt) elab. Nagu loomade individuaalsust liikideks üldistades (vt eespool), paistab siingi pigem soov üldistada teadaolevat kui avastada uut.

K4 – looduse iseväärtus (ingl *intrinsic value*)

See on loodusobjektide, eriti elusolendite väärtus nende endi jaoks, olenemata inimese suhtumisest. See filosoofiliselt keeruline ja raskesti uuritav omadus on tähtis keskkonnaõiguses, sest iseväärtusest järelduks loodusobjektide „loomulik õigus” (Chapron jt 2019). Seetõttu pakub looduse iseväärtuse kogemuslik teadmus suurt praktilist huvi.

Iseväärtust saab kaudselt järeldada mitmest tunnusest. Üks on kahekõne metsaga, milles väljendub „metsa huvi”. Näited on *metsataadi* kujund ja metsalt kaitse palumine (Nurme, lk 73, 98), metsaandide palumine (Petolai, lk 77–78) ning metsa (Tungal, lk 252) ja hiiepuude kättemaks inimesele (Merca, lk 233). „Mu ainus mets, / tee inimesest taas inimene, / et ta olla edasi sinu ligimene” (Angeelia Pedaja, lk 263).

Teine tunnus on lüürilise mina kehastumine muuks liigiks. Neid on terve rida: Andres Ehin on võõtorav (lk 43), Petolai muutub unes linnuks (lk 92–93) ja ilmsi karuks (lk 95–96), Rein Raud (lk 12), Maran (lk 138) ja Kaplinski (lk 259) aga eri liiki puudeks. Osadust rõhutab ka sugulus: Maran on „musträhna noorem poeg” (lk 231), Park noore kuuse vend (lk 225), Rummo korraga pohlade poeg ja vaevakaskede vend (lk 151). Maran paigutab „Metsa pööramise” metafoori alla kuus liiki puid ning tema tekstidest leiab samastumise metsa kui ökosüsteemiga (lk 112, 136).

Puude eriseisund metsaliikide seas (vt eespool) peegeldub üsna selgelt ka subjektsuse omistamises:

- Puud on jäävad, / võime neile kindlad olla, / nad on igavesti meiekeelsed (Helvi Jürisson, lk 187)
- Me tundsime, kuis puude süda löi / ja kuulsime, kuis mullast võrsus rohi. (Jaan Kross, lk 110)

Eeltoodud näidete hulk ja mitmekesisus osutab metsalooduse iseväärtuse laialdasele kogemuslikule tunnustamisele, mis ei tähenda, et see lähtuks metsaluules ühest hoiakulisest alusest (arhetüübist; vt Lõhmus 2025). Esialgsel hinnangul on eesti metsaluule filosoofilised ja religioossed assotsiatsioonid väga mitmekesised ja iseväärtuse osutused ei piirdu animistlike hoiakutega, mida võib antoloogias märgata vähemalt 30 tekstis.

Metsahoiakute täpsemaks analüüsiks oleks oluline arvestada ka loodustunnetuse häiritust. Näiteks Hando Runnel kirjeldab metsavendluse taaka, kus inimestevahelised asjad projitseeritakse keskkonnale: „palju kurbi päevi kulus, / kuni laste meelest suri / mälestus, et mets on kuri” (lk 197). Traumeeritud kultuuri-mälu (vt Evans 2023) häirib ka metsarajal võõrast meest märkavat naist (Mets, lk 79–80). Hea kontrast sellele on Kasemaa luuletus (lk 24): „Inimene on õnnega koos, kui ta maja taga on kohe mets. / Siis tee vaid aken lahti ja oled ka nagu linnupoe, keda / mets äitab õhtuti magama.”

K5 – mets kui mõtlus- ja mõistmiskeskkond

See kogemusobjekt kätkeb metsas juhtunud või metsast inspireeritud taipamishetke. Metsa kui mõtlus- ja loovkeskkonda on üldisena populariseerinud Valdur Mikita (2017: 126): „On metsi, kus on kerge raamatuid valmis kõndida.” Taipamishetkede võimalusele osutab metsaluules Viivi Luik: „Kes on mõelnud tuulele, mis kõnnib / päevad läbi laantes tasahilju, / selle juurde alla laskub tähti / okstelt öitsenuilt, mis valmis kandma vilju” (lk 57). Veel sagedasemad on osutused mõtlemisprotsessile (nt „mets on vakka / mõtlen omi mõtteid”; Belials, lk 180) ja ebamäärasele valgustuslikule või müstilisele hetkele (nt Viitol, lk 53; Ilmet, lk 111). Andrus Kasemaa (lk 24) püüab veidi ratsionaalsemalt seletada, kuidas ta vanast metsast jõudu saab, kuid peab leppima, et „Kõik ei ole nähtav, / aga on aimata, et see nähtamatu on võimas.”

Konkreetsed ahaa-kogemusi, ühtäkki avardunud teadvuse kirjeldusi leidub metsaluules vähe. Puhtabstraktseid taipamisi polegi, kuid võib välja tuua kolm loodusteadusliku taustaga mõistmiskogemust.

1) Nähtav loodus kui evolutsiooniline ime ilmneb Mirjam Parve „Kevades”: „Üleüldse, kui sa kõiki neid taimi vaatad, kas siis polegi just õige imestada, kuidas miski sihuke saab üldse olemas olla?” (Lk 178)

2) Elusa ja eluta looduse ning aja ühendatuse avastab Kaplinski, kui „rohe-line väike mardikas / potsatab tamme otsast sulle pähe”, mis vormib lõplikult äratundmise: „Maailm on üksainus sündmus. / Sündmustel ei ole algust ega lõppu.” (Lk 9)

3) Surelikkus kui inimese ja muu eluslooduse ühine omadus on selgeimana esil Marani peegelduses puu eluringist ökosüsteemis (lk 136), samuti Ennol, kes leiab metsast *igaviku kutsesõnu* (lk 168).

Loodus on muidugi keeruline, nii et on oht, et „Nüüd pealinna haigemajas / on arstidel mõistus otsas, / nad teinud on kõike, mis vaja, / kuid mees istub ikkagi metsas” (Koržets, lk 253). Tervislikud on väikesed rõõmsad avastused. Näiteks Önnepalu (lk 69) otsib ilmetu sanglepiku saladust ja leiab selle talvel rohelise samblaga ääristatud allikana. Peegelpildi-üllatusi pakuvad järved: „Oma silmad ma leidsin / sügisjärvede vees / [---] / Taevast, mis seisab kaskede / kitsaste õlgade peal” (Rummo, lk 151); „Metsajärve tume vesi sügisel: / ilustav peegel” (Önnepalu, lk 49).

Niisiis on mets luuletajale küll mõtlemise ja kogemise koht, aga sealsed avastused on kas väikesed, harvad või siis niisugused, millest ei kirjutata. See sarnaneb uudishimulikkuse kohta järelmatuga (K3). Eesti (täiskasvanute) metsaluule võib olla mänguline, aga ei ole eriti otsinguline, ehkki sageli nimetatakse uusi radu nii otseses kui ka ülekantud tähenduses:

- Kuhu see rada jookseb? Mine vaata, kuhu ta jookseb, / jookse talle järele, ehk jõuad ta veel kinni püüda. (Andrus Kasemaa, lk 18)
- tagasi ei saagi minna / ainult ringiga ainult ümberkaudu / võib kohale jõuda sinna / kus kohta ei ole (Hasso Krull, lk 19)
- Kas ma peaksin minema, / jätma selja taha kodused kohad, / sissetallatud rajad? (Timo Maran, lk 107)

K6 – metsistumise roll inimkeskkonnas ja kultuuris

Metsistumine on elussüsteemi sisemine organiseerumisprotsess, mis on pinges välise, normatiivselt kehtestatud korraga ning viib süsteemi toimimise suurema autonoomsuse ja ettearvatavuse poole. Metsistumise ja kultuuristamise vahelise pinge prototüübiks on metsa ja pargi erinevus. Tänapäeval üldiselt ei arvata, et kõik metsad saaks või peaks olema nagu pargid või vastupidi – need on kaks eri toimimisloogikaga süsteemi. Järelikult on tunnetuslik ja üldfilosoofiline küsimus nende tasakaal: mis on metsistumise väärtus ja koht korrastamisele (harimisele, tsiviliseerimisele, tehnoloogilisele fikseeritusele) suunatud kultuuris?

Metsistumise nähtust käsitleb üle kümne antoloogia esindatud autori, neist Kaplinski, Krull ja Nurme korduvalt. Kõige terviklikum tekst on Kaplinski „AE METS TULEB KOHVIKUSSE...” (lk 122): fantaasia, kus tehiskeskkond laguneb looduslikeks osadeks (nt toolid hakkavad astuma – „kuhu eks nad ise tea”; karusnahksed kraed lasevad loomadena jalga), kohviku asustab kirju seltskond looduslikke liike, kelle seas teiseb ka pildile jäänud inimene: „ängelheinte vahel nurgalauas istub brünett tüdruk ja teeb suitsu / kes ta on / küsitakse aga ta ei vasta naerab ainult ja tema naer / on nagu tuul enne vihma ta põuest vaatab nirk”.

Oluline on, et metsistumine ei ole korralagedus: selle taga on selged, sageli lihtsad eluprotsessid ja neid hoidev mälu, mis kombineerub juhustega. Niisugune loomulik süsteem haarab kaasa, sest selles ja selliselt saab elada ja elataksegi, selliselt saab

mõelda ja mõeldaksegi. Näiteks Heljo Männi luuletuses on metsistuva metsa ajalugu „rägastiku all peidus / nagu rästik / oma elutarkusega” (lk 10) ning Aino Perviku lüüriline mina annab järele metsiku loomuse kutsele: „heita endast enam ei saa vabisevat indu // sügavuse lõppu jõudma pean ma läbi märja voo” (lk 68). See metsik, ühtaegu uus ja vana maailm, kuhu lõpuks jõutakse, võib olla igati loomulik, nagu kirjeldab Krull: „mets õitseb metsikult / metsal on metsik lõhn” (lk 25); „Pikutame keset metsa, / keset metsmaasikaid. // Metsikult / nagu ikoonid. / Metsmaarja ja metsjeesus.” (Lk 21) Teadvuse metsikut, ekstaatilist voogu kujutavad kõige selgemini Toomas Liivi luuletused (lk 36, 38).

Need asjaolud ei tähenda, et mingi paiga metsistumine on inimesele tingimata mugav või hea. Näiteks rägastiku, läbipääsmatu tihniku kujund võib peegeldada loodusjõudu („must mets hõikas tagasi rajad”; Kaplinski, lk 218) ja ühe eluvormi asendumist teisega („sambla südikus, niiskuse / rütm”; Rein Raud, lk 163). Rägastik võib olla ka inimese hooletuse tagajärg: „Räigelt rägased raiesmikud / kodutee kõrval” (Mets, lk 251); „videvikus kondan mööda raiesmikke / ekslen roobaste rägastikus” (Janika Läänemets, lk 152). Pargi metsistumine on ühtaegu loomulik ja loomuvastane – tunnetuslikult on metsistunud kultuur ja kultuuristatud mets alati midagi kaotanud:

- Hooldamata võsa Rohi alamal / või malts või miski prügi Puruks- / pekstud pudelid Määndav Lõhnav / varjuline olu kuhu päike eksib harva / Park ikkagi kui kõrgelt alla vaata / Tihe roheline mets (Ene Mihkelson, lk 242)

K7 – paigapärasus, kohavaim

Ökoloogiline tervik avaldub alati konkreetsetes kohas ja konkreetsetel moel. Selle eripära kogemist, sidumist emotsioonide, tähenduste ja mäluga võiks kirjeldada kompleksne kohatunnetuse (ingl *sense of place*) käsitlemine, mida on ökoloogia vaatenurgast seni vähe tehtud (Masterson jt 2017). Kohatunnetus võib avalduda eri ulatustes: mõtluspaigast või vaatest kodutee ja kodumaastikeni, samuti kodumaa ja isegi koduplaneedini.

Kui proosas ja esseistikas paigutatakse sündmused ja mõttekäigud tüüpiliselt kindlasse kohta ja keskkonda, siis metsaluule intümseteski paigakirjeldustes otsest kohapealsust peaaegu kunagi ei ole. Leidub mõni erand, kus üksik kohanimi on tekstile individuaalsust lisav poeetiline võte: „Kambjas hõiskavad öökullid” (Kaplinski, lk 157), „Kiili soo peal udulaamas ujus põdrakari” (Ilmet, lk 111), „kui hõljume üle Emumäe, / puuvõrad me sõrmede all” (Viitol, lk 53). Ent kooskõlas arusaamaga luule inimesi ühendavast sakraalsusest (Kaplinski 2004) kirjeldab eesti metsaluule loodusobjekti enamasti ikka nii, et see võiks asuda kus tahes või kelle jaoks tahes, isegi väga spetsiifilistes olukordades:

- Ymber suitseva männatuki / lendleb valge liblikas otsimas eilast päeva. / Kas ta just siia ta unustas? (Uku Masing, lk 64)

- „Kas mäletad mind sa veel?” / küsis mult metsatee / täna õhtul. (Juhan Viiding, lk 16)

Paigapärasusele kui nähtusele siiski osutatakse, näiteks Mae Mets loetleb metsas erinevaid võluvõimega kohti (lk 181) ja Hasso Krull loob metsale kodukeskme: „Kes metsa läheb / võib mõnikord avastada / et ta on ära eksinud / aga kes metsa tuleb / ei eksi kunagi” (lk 19). **Seos koduga** ongi eesti metsaluule peamine paigapärasus (märgatav u 10%-s tekstidest), nagu eesti luules üldiselt (sh mälupildina; Mihkelev 2006: 307). Mets võib olla kodu, kodutee ja -tunde osa⁴ või ka – tänapäeval õige harva – nende vastand (nende suhtumiste kohta ajaloos vt Jonuks, Remmel 2020):

- kadunud kodu kesk ruumi ja aega / linnulauluse lehtiva laega (Jaan Kaplinski, lk 104)
- pimenevas õhtus paistis rohekuldne kodu (Peep Ilmet, lk 111)
- ME TÄNA KAUGELE EI LÄHE / siinsamas kõik – / mu mets mu maa (Heli Illipe-Sootak, lk 105)
- Küll siis oli lund Ma mõtlen noorust / Sätendavaid hangepäikesi Tuisulootust / kui metsast oli kodus käidud (Ene Mihkelson, lk 198)
- Kas ma peaksin [metsa] minema, / jätma selja taha kodused kohad (Timo Maran, lk 107)

K8 – tulevikuoootus, tulevikuvision

Eesmärgistatud inimtegevus on suunatud tulevikku, aga tuleviku põhiomadus on paljutahuline määramatus. Tulevikumääramatuse kirjeldamine ja mõtestamine ning ühendamine olemasoleva ja kavatsedega on seega juba eos ilukirjanduslike sugetemetega. Olenevalt määramatuse käsitlemise viisist on tuleviku kujutamiseks kolm põhivõimalust: 1) keskendumine püsiväärtustele ja kesketele tähenduskogumitele, mis vaikimisi on tuleviku osad – Valsiner (2021: 78) nimetab seda *hüperüldistatud* märgiväljaks; 2) spetsiifilise mineviku- ja hetkekogemuse ülekanne – tulevik on kogetu jätkumine või kordumine; 3) eripäraste, seninägematute tulevike kujutamine, mida kõige mitmekesisemalt käsitleb ulmekirjandus, kuid mis on olulised ka esseistikas (Lõhmus 2025). Lisavõimalus on üldine tulevikupessimism, nagu Juhan Liivi „Ma kõndisin metsa poole”, kus mäe pealt „näha võis edasi” (lk 117), aga luuletaja meeleseisund toob meelde ikka ainult mineviku hiilguse.

On tähelepanuväärne, et eesti metsaluules puuduvad eripärase tuleviku (3. võimalus) kirjeldused. Otseosutusi tulevikule on üldse vähe ning need esindavad jätkumise ja kordumise variante (2. võimalus). Oleviku üldist jätkumist sisaldavad näiteks värsid: „kuni veel mustavad laukaveed / jätkub puutumatu tagamaid” (Nurme, lk 65); metsailma tuksumine „kestab seni, kuni püsib mäekülg, / millest juured on

⁴ Pagulasluuletajate tekstidest margin Bernard Kangro (2008: 31–32) igatsuslikku „Koduteed”, kus metsaskäik võõrsil toob silme ette „kodumetsa” ja tuttavad-teretavad puud juhatavad tee kodutallu.

end läbipõiminud” (Petolai, lk 77); „Mets juurdleb. / [---] / Usk homsesse / hakkab jooksuma juurtesse.” (Mänd, lk 273) Konkreetse aspekti ülekanne minevikust, sh mäluseoste kaudu, ilmneb aga ridades: „Kui tuleb kevad, / kõik mäletavad – / puu lehti, linde, pahka” (Viitol, lk 53); „[raiesmikurahvas] alustas / oma 10 000 / aastast võitlust / metsaga mida / ta juba / siis oma / vaimusilmas raiesmikul / kasvamas nägi” (Erkki Luuk, lk 235). Kaduvikuaimu, ka kontrastis looduse edasikestmisega, märgib Kasemaa: „Kord oleme kõik puude alla maetud nagu kellegi kallis / varandus” (lk 24).

Üldiselt paistab sage selline looduskogemus, kus aeg ei kulge mineviku ja tuleviku vahel nagu inimelus, vaid minevikusündmust, hetkeolu või korduvust esitatakse pigem hüperüldistusena (st liigutakse kahe esimese võimaluse vahel):

- viis minutit veel / jälgida aastaegade vaheldumist (Merili Tammiste, lk 22)
- Selle paiga ajatelg võngub end rõngasse nagu ööuss ümber puujuure. / Mälestus raugest liikumisest, korduvusest. (Berit Petolai, lk 77)
- Mets sahisab musttuhat aastat / ta sahisas ka enne mind / ta sahisema jääb ka pärast / ning läbi sahina üks huikav lind (Peep Ilmet, lk 270)
- oh osata olla / nagu puud // [---] / joosta igal kevadel jälle mahla / ja lunastada jälle maailm / läbikumavate lehtedega (Mirjam Parve, lk 100)
- AEG SEISIS OTSEKUI PUU / TEISTE AEGADE METSAS (Andres Ehin, lk 228)
- enneolnud puud / hingavad pahinal edasi (Anu Kree, lk 237)

Metsikut loodust inspiratsioonina aja hüperüldistuseks kirjeldab otsesõnu Petolai „Karuradadel”, kus lüürilise mina karuks muutumine hõlmab ajaarvestuse muutmist: „Unusta hommik ja mineta õhtu, aeg lükka eemale, / las tiksumisest saab nõgikikka trummeldus ja siis hele ajatu hüüd” (lk 95).

Järeldused

1. Puid ja metsa kujutavad eesti luules paljud autorid ja väga mitmekesisel moel: looduskirjeldustes ökosüsteemi ja maastikuelemendina, üldiste looduslike, psühholoogiliste ja ühiskondlike protsesside sümbolina, kahekõnes vestluskaaslasena ja hinnangutes normatiivina. Uurimistöös kasutasin temaatilist antoloogiat (Kareva 2024), et vaadelda luuletustes väljenduvat ökoloogilist teadmust. Analüüsi raamistus oli neokognitivistlik: tuvastasin ja kirjeldasin tekstidest sõltumatult eeldelineeritud teadmust, eristades teadmiste kasutamist peegeldavaid teadmusobjekte ja uut teadmust loovaid kogemusobjekte.

2. Uuritud tekstides on läbivalt esindatud ökoloogiline arusaam metsast kui liigirikkast ja ajas muutuvast ökosüsteemist. Eesti metsaluules kasutatakse kokku kuni kahesaja meie metsades elava liigi või liigirühma nimetust, mis moodustab 1% metsade üldisest liigirikkusest. Liikide näitel on jälgitav kujundite poeetiline optimee-

rimine: metsaluule üldistab vähem tuntud liigirühmi (nagu putukad ja samblad) üldnimetusteks, aga hoiab paremini teadvustatud liigid eraldi (soontaimed, imetajad, linnud). Huvitava kokkusattumusena on ka teaduslike argumentide alusel metsade praktiliseks looduskaitseks sobiv komplekt kuni 1% metsaliikidest (Lõhmus 2006). Kuigi poeetiline ja looduskaitseline komplekt kattuvad ainult osaliselt, võiksid need näidata kultuuris üldiselt kujunevat lähenemist hoomamatult mitmekesiste süsteemide käsitlemisele.

3. Paralleelselt kogemusvarjundi täpse edastamisega üldistab metsaluule loodusobjekte, paiku ja aega, kusjuures ajakäsitus püsib hetkes ja möödunud, pöörates õige napilt tähelepanu tulevikule. See erineb oluliselt keskkonnateaduslikust – sealhulgas metsanduslikust (Schraml, Detten 2009) – lähenemisest inimese ja looduse suhetele, mille keskmes on (võimaliku, tõenäolise, soovitava) tuleviku spetsiifilised omadused. Just selles aspektis ilmneb kõige selgemini, mille poolest luule (võib-olla kunst laiemalt) täiendab loodussuhte teaduslikku käsitlust: sama maailma, millega teadus tegeleb valikuliselt, spetsiifiliselt ja institutsionaalselt, esitatakse luules üldkujul, mida on kerge aktualiseerida isikliku tunnetuse osana (vt ka Culler 2015: 226). Teadus- ja kogemusobjektide analüüs osutab ühtlasi, et teadmus liigub teaduse ja kunsti vahel mõlemas suunas.

4. Maastiku sidusus, häiringud ja planeerimine on olulised metsaökoloogilised teadmusvaldkonnad, milles poeetiline metsakäsitus erineb teaduskäsitlusest ja millega luule eriti ei tegele. Luulekujundina on Eesti mets pidev ja suur, ning kui ta saab kannatada, kaob pigem päris ära. Samamoodi peegeldub luules üldistatud rõõm metsade paljudest väärtustest või süütunne nende kahjustamise pärast. Metsa kujund tähistab laialdaselt ka loomuliku metsistumise protsessi, mis kätkeb looduse ja inimese sügavat loomust. See tähendab, et luule ei toeta sellist nüansseeritud keskkonnakäsitlust, kus samaaegselt on mõni asi hästi ja teised halvasti ning igal probleemil on kindlad põhjused ja põhjustajad. Võib-olla hoiab sellist lihtsustamist luules alal ebakõla valitseva ökoloogilise arusaamaga, et metsas on kõik omavahel seotud – järelikult saab see kaduda ainult üheskoos?

5. Teadmuse kirjeldamisel pakub suurt huvi küsimus, milliseid uusi arusaamu luule kujutab ja aitab luua. Selleks pakkusin välja *kogemusobjekti* mõiste ja käsituse: see on eri inimeste korduvalt ja äratuntaval moel kogetud ja kujutatud terviknähtus, millel pole (veel) selget loodusteaduslikku kirjeldust, aga mis kinnistub kultuuris korduva kujutamise kaudu. Katseks määratletud kaheksast kogemusobjektist osutuvad eesti metsaluules hästi esindatuks metsavaikuse, looduse iseväärtuse ja metsistumise kogemused. Seejuures pälvivad puud metsaliikide seas erikohtlemise: nendega suheldakse, neid nähakse individuaalse ja sakraalsena. Nende tähelepanekute põhjal saab väita, et eesti kultuuris on metsale lihtne omistada subjektsust ja sedakaudu loomulikkude õigust, aga selle aluseks on eeskätt inimeste kultuurisuhe ja isiklik kogemus puudega.

6. Oodatust vähem kujutati luules loodusest inspireeritud uudishimu, avastusi ja konkreetse paiga omapära kogemist. See võiks tähendada, et metsa vaimne funktsioon avaldub peamiselt rekreatiivse ja esteetilise funktsiooni kaudu: mets on eeskätt rahunemise, enesevaatluse ja müravabaduse koht. Sellega luuakse märkamiseks,

mõtlemiseks ja uut laadi väärtustamiseks eeldusi, mis ei tähenda aga, et need tegevused peaksid aset leidma metsas või olema tulemuslikud. Metsa põhiväärtus maailma mõistmisel on pigem (taas)tekitada vastuvõtlikkus teisele ja teistsugusele, pakkudes reaalselt kohta, kus (luule)mina kohtub mitteminadega. See koht muutub ühtlasi koduseks.

Artikli valmimist on toetanud Kultuuriministeerium (projekt „Kestliku looduskasutuse kultuurifiltrid ja neile vastavad tulevikuvisionid Eestis“ KUM-TA6) ja Eesti Teadusagentuur („Multifunktsionaalse maakasutuse perspektiivid“ PRG3015).

KIRJANDUS

- Aumann, Antony 2023.** Art, imagination, and experiential knowledge. – *Synthese*, kd 201, art 100. <https://doi.org/10.1007/s11229-023-04109-2>
- Chapron, Guillaume; Epstein, Yaffa; López-Bao, José Vicente 2019.** A rights revolution for nature. – *Science*, kd 363, nr 6434, lk 1392–1393. <https://doi.org/10.1126/science.aav5601>
- Culler, Jonathan D. 2015.** *Theory of the Lyric*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Evans, Nicole Marie 2023.** Trauma-informed environmental education: Helping students feel safe and connected in nature. – *The Journal of Environmental Education*, kd 54, nr 2, lk 85–98. <https://doi.org/10.1080/00958964.2022.2163220>
- Fudge, Erica 2002.** *Animal*. London: Reaktion Books.
- Fukano, Yuya; Soga, Masashi 2025.** The biophilia hypothesis revisited: Back to basics, moving forward. – *Trends in Ecology & Evolution*, kd 40, nr 6, lk 527–528. <https://doi.org/10.1016/j.tree.2025.04.001>
- Geuss, Raymond 2003.** Poetry and knowledge. – *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*, kd 11, nr 1, lk 1–31.
- Gibson, John 2008.** Cognitivism and the arts. – *Philosophy Compass*, kd 3, nr 4, lk 573–589. <https://doi.org/10.1111/j.1747-9991.2008.00144.x>
- Ingold, Tim 2022.** *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*. London–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003196662>
- Jonuks, Tõnno; Rimmel, Atko 2020.** Metsarahva kujunemine. – *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 459–482. <https://doi.org/10.54013/kk751a1>
- Jüssi, Fred 1986.** *Jäälõhkuja*. Tallinn: Valgus.
- Kangro, Bernard 2008.** *Sütevakk südames*. Koost Karl Muru. Tallinn: Tänapäev.
- Kaplinski, Jaan 2004.** Mis on luule? – J. Kaplinski, Kõik on ime. (Eesti mõttelugu 55.) Koost Thomas Salumets. Tartu: Ilmamaa, lk 308–325.
- Kareva, Doris (koost) 2024.** *Südames laulavad metsad. Eesti metsaluule antoloogia*. (Hingelälv.) Tallinn: Salv.
- Kepp, Öne 2024.** Mets ja metsamõte klassikalises eesti lüürikas. – Ö. Kepp, Maalt ja mere tagant. Kirjatöid aastatest 1982–2022. Tallinn: EKSA, lk 423–442.
- Lõhmus, Asko 2006.** Kas elupaikade säilitamine künnisväärtuste ulatuses on hea kompromiss? Teooria ja näiteid Eesti metsandusest. – *Loodushoiu majandushoovad. Kaasaegse ökoloogia probleemid 10*. Toim Toomas Frey. Tartu: Eesti Ökoloogiakogu, lk 96–102.

- Lõhmus, Asko 2025.** Inimese ja looduse suhte mõtestamine esseistikas. Funktsionaalne vaade eesti esseistikale. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 311–337.
<https://doi.org/10.54013/kk808a3>
- Lõhmus, Asko; Soon, Mihkel 2004.** Katusliigid bioloogilist mitmekesisust säästvas metsanduses: kriitiline ülevaade ja perspektiivid Eestis. – Metsanduslikud uurimused, kd 41, lk 73–85.
- Lõo, Jaan 1989 [1916].** Kodumaa metsad. – Sõnarine. Eesti luule antoloogia. 1. kd. Koost Karl Muru. Tallinn: Eesti Raamat, lk 483.
- Masterson, Vanessa A.; Stedman, Richard C.; Enqvist, Johan P.; Tengö, Maria; Giusti, Matteo; Wahl, Darin; Svedin, Uno 2017.** The contribution of sense of place to social-ecological systems research: A review and research agenda. – Ecology and Society, kd 22, nr 1, art 49. <https://doi.org/10.5751/ES-08872-220149>
- McKinnon, David 2013.** Dead silence: Ecological silencing and environmentally engaged sound art. – Leonardo Music Journal, kd 23, lk 71–74.
https://doi.org/10.1162/LMJ_a_00158
- Merleau-Ponty, Maurice 2019.** Taju fenomenoloogia. (Avatud Eesti raamat.) Tlk Mirjam Lepikult. Tartu: Ilmamaa.
- Mihkelev, Anneli 2006.** How do places speak in poetry? – Koht ja paik. Place and Location. (Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics V.) Toim Eva Näripea, Virve Sarapik, Jaak Tomberg. Tallinn: Eesti Kirjandusmuuseumi kultuuri ja kirjandusteooria tööühm, lk 301–315.
- Mikita, Valdur 2017.** Kukeseene kuulamise kunst. Läänemeresoome elutunnet otsimas. Vara: Välgi metsad.
- Mikkonen, Jukka 2015.** On studying the cognitive value of literature. – The Journal of Aesthetics and Art Criticism, kd 73, nr 3, lk 273–282. <https://doi.org/10.1111/jaac.12172>
- Moran, Dermot 2026.** Habit, sedimentation, tradition: The hidden influence of history in shaping our lives: A Husserlian account. – Continental Philosophy Review, kd 59, lk 441–461. <https://doi.org/10.1007/s11007-026-09726-5>
- Mäger, Mart 1969.** Linnud rahva keeles ja meeles. Tallinn: Eesti Raamat.
- Nakawake, Yo; Sato, Kosuke 2019.** Systematic quantitative analyses reveal the folk-zoological knowledge embedded in folktales. – Humanities and Social Sciences Communications, kd 5, art 161. <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0375-x>
- Piiper, Johannes 1975.** Pilte ja hääli Eesti loodusest. Tallinn: Eesti Raamat.
- Puolakka, Kalle 2022.** Learning from literary experience. – Journal of Aesthetic Education, kd 56, nr 1, lk 56–73. <https://doi.org/10.5406/15437809.56.1.04>
- Raudsepp, Maaris 2007.** Metsa kodustamine: tähenduse konstrueerimise tasandid ja aspektid eestlaste loodusesuhte näitel. – Interdistiplinaarsus sotsiaalteadustes. Eesti sotsiaalteaduste VI aastakonverents. 4.–5. november 2005 Tallinna Ülikoolis. Artiklite kogumik. II kd. Koost Aleksander Pulver. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, lk 208–221.
- Remm, Jane 2022.** The Estonian forest from the painter's viewpoint. – The Northern Forest. La forêt nordique. (Isberg.) Toim Sara Bédard-Goulet, Daniel Chartier. Montréal: Imaginaire | Nord; Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 281–308.
- Rinne, Jenni 2021.** Affective place experiences and landscape meanings among Estonian native faith practitioners. – Ethnologia Scandinavica, kd 51, lk 61–80.

- Sax, Boria 2023.** Enchanted Forests: The Poetic Construction of a World Before Time. London: Reaktion Books.
- Schraml, Ulrich; Detten, Roderich v. 2009.** Forestry or „the art of flying blind”. Sustainability in an era of global change. – Sustainable Forest Management in a Changing World: A European Perspective. (Managing Forest Ecosystems.) Toim Peter Spathelf. Dordrecht: Springer Netherlands, lk 217–235. https://doi.org/10.1007/978-90-481-3301-7_13
- Simecek, Karen 2022.** Linking perspectives: A role for poetry in philosophical inquiry. – Metaphilosophy, kd 53, nr 2–3, lk 305–318. <https://doi.org/10.1111/meta.12544>
- Soovik, Ene-Reet 2022.** The Estonian forest and poetic scrutiny: Jaan Kaplinski's walks through the forest. – The Northern Forest. La forêt nordique. (Isberg.) Toim Sara Bédard-Goulet, Daniel Chartier. Montréal: Imaginaire | Nord; Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 233–255.
- Suuman, Aleksander 1975.** Maa paistel. Riime ja rütme 1971–1973. Tallinn: Eesti Raamat.
- Timm, Simon Christopher 2016.** Moral intuition or moral disengagement? Cognitive science weighs in on the animal ethics debate. – Neuroethics, kd 9, lk 225–234. <https://doi.org/10.1007/s12152-016-9271-x>
- Under, Marie 1958.** Kogutud luuletused. [Stockholm:] Vaba Eesti.
- Undusk, Jaan 1998.** Maagiline müstiline keel. (Oxymora 2.) Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Vainio, Kaisa; Korrensalo, Aino; Takala, Tuomo; Räsänen, Aleks; Lummaa, Karoliina; Tuittila, Eeva-Stiina 2024.** Do you have a tree friend? Human–tree relationships in Finland. – People and Nature, kd 6, nr 2, lk 646–659. <https://doi.org/10.1002/pan3.10593>
- Valsiner, Jaan 2021.** Teejuht kultuuripsühholoogiasse. Tlk Triin Kallas, Tanel Mällo. (Gigantum humeris.) Tallinn: TLÜ Kirjastus.
- Vilbaste, Gustav 1993.** Eesti taimenimetused. (Emakeele Seltsi toimetised 20 (67).) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia.
- Väljataga, Märt 2009.** Luule- ja pärislugude eristus teoorias ja praktikas II. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 505–525.
- Wilson, Edward O. 1984.** Biophilia: The Human Bond with Other Species. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Õnnepalu, Tõnu 2026.** Raudteelill. Floristilisi märkmeid eesti luulest. – Hortus poeticus. Valimik eesti taimeluulet. Koost Urve Sinijärv, Karl Martin Sinijärv. Tallinn: Varrak, lk 313–324.

Asko Lõhmus (snd 1974), PhD, Tartu Ülikooli looduskaitsebioloogia professor (J. Liivi 2, 50409 Tartu), asko.lohmus@ut.ee

Knowledge and the construction of meaning in Estonian forest poetry: An environmental scientist's perspective

Keywords: epistemology, Estonian poetry, experiential knowledge, forest ecology, human–nature relationships

Estonia is a forested country, and trees and forests are depicted in Estonian poetry in diverse ways. From a neo-cognitivist perspective, this study examines two forms of knowledge with the broader aim of understanding how knowledge about human–nature relations is created, shaped, and transmitted. The material comprises 235 poetic texts by 71 authors, recently compiled in an anthology of Estonian forest poetry (Kareva 2024). I address two main questions: (1) What scientific (propositional) knowledge of nature is reflected in forest poetry, and how is it represented? (2) What recurring experiences or imaginaries, understood as forms of non-propositional knowledge, might be addressed scientifically but have so far remained external to it (the “object of experience” concept)?

My results support the view that knowledge circulates bidirectionally between science and art. The texts consistently reflect an ecological understanding of the forest as a biodiverse and temporally dynamic ecosystem. While conveying experiential nuance, forest poetry strongly generalizes natural objects, places, and time, focusing on the present and past (the latter contrasts with the futures-oriented focus of environmental research). Aspects of landscape ecology are notably absent: poetically, the Estonian forest appears continuous and vast, and when damaged, it tends to vanish altogether. Estonian poetry operates with an estimated maximum of 200 native taxon names, representing approximately 1% of actual biodiversity. A poetic “optimization” is evident: less familiar taxa are represented more generically than better known ones, such as vascular plants, mammals, and birds.

Of the eight proposed objects of experience, forest silence, intrinsic value of nature, and rewilding are well represented. Trees are accorded special (often individual and sacred) status, implying a cultural basis for possible subject rights of the forest. Experiences such as curiosity, discovery, and place-specificity are less prominent. Thus, the primary mental value of the forest is recreational and aesthetic: it restores opportunities to experience a space where the lyrical self encounters non-human others.

Asko Lõhmus (b. 1974), PhD, University of Tartu, Professor of Conservation Biology (J. Liivi 2, 50409 Tartu), asko.lohmus@ut.ee

Tarbetu või tähendusrikas *lt*-tuletis?

Määrsõnade *koheselt* ja *kohe* kasutuse võrdlus

LYDIA RISBERG, MAARJA-LIISA PILVIK, LIINA LINDSTRÖM

Artiklis¹ võrdleme määrsõnade *koheselt* ja *kohe* kasutust, et mõista nende tänapäevaks välja kujunenud kasutusmustreid. Eesti keelekorralduses on pikka aega *lt*-tuletist *koheselt* toodud näitena tarbetust liiasusest: määrsõnast *kohe* on moodustatud omadussõna *kohene*, millest on tuletatud määrsõna *koheselt*. Tarbetuks on seda tuletist peetud seepärast, et lühem ja traditsioonilisem samast sõnaliigist sõna *kohe* väljendavat sama tähendust, ning seega polevat tuletist vaja (nt Mäearu 2000; EKK 2020: 440). 2025. aasta õigekeelsussõnaraamat (ÖS 2025) sisaldab küll keelekorralduse värskeimat seisukohta, mille järgi sõnu *koheselt* ja *kohe* peetakse tähenduses 'selsamal hetkel' võrdsedeks sünonüümideks, ent *lt*-tuletiste taunimisel on pikk traditsioon, mis on ühiskonnas visa kaduma. Artiklis soovime välja selgitada, millal *koheselt* eesti keeles levima hakkas, milline on selle kasutusala võrreldes määrsõnaga *kohe* ning miks *koheselt* kasutus on vaatamata keelekorralduse pingutustele kasvanud, mitte kahanenud.

Preskriptiivsele lähenemisele on omane, et liiast elementi peetakse ülearuseks ja seepärast tarbetuks, samas kui keeleteaduslikud uurimused on näidanud, et liiasus ei tähenda tingimata, et keeleüksusel puudub funktsioon (Lehmann 2005: 120–121). *lt*-tuletus on produktiivne tuletustüüp, mispärast ei kehti kasutuses alati piirang, et ühe tähenduse jaoks pole vaja kaht samast sõnaliigist sõna (Kasik 2015: 47). Enamgi veel, kuna tuletusliide võib rõhutada tüve tähendust seda leksikaalselt muutmata (vt Prillop, Habicht 2022: 42), ei pruugi tuletise ja tüvisõna tähendus olla identne.

Varem on *lt*-tuletisi uuritud pragmaatiliste markerite kujunemise ja funktsiooni aspektist (Küngas 2014) ning võrdlevalt on analüüsitud *lt*- ja *sti*-liite produktiivsust tänapäeva eesti keeles (Pilvik 2026a). Enamasti on *lt*-tuletisi seni siiski käsitletud keelekorralduses ja -hooldes, tehes seda preskriptiivsest vaatenurgast. Siin artiklis keskendume sõna *koheselt* näitel ühe *lt*-tuletise ja selle alussõna morfosüntaktilise kasutuskonteksti ja tähenduse võrdlemisele. Toetume kasutuspõhisele keeleteooriale, kus eeldatakse, et keel kujuneb kasutusmustritest kõnelejate keelelise käitumise tulemusena (Desagulier, Monneret 2023: 31).

Uurime korpuslingvistiliste meetoditega, mis põhjusel võidakse eelistada tuletist *koheselt* lühema *kohe* asemel, kui omadussõna vahendusel tuletatud *lt*-määrsõna tähendus „ei tohiks” alussõna tähendusest erineda. Võiks oletada, et *koheselt* rõhutab kiireloomulisust ja ajalist vahetust enam kui *kohe*, mille ajatähendus võib olla ähmane (nt õige pea²). Lühida *kohe* asemel kasutatakse eesti keeles ka viivita-

¹ Artikkel tugineb Eesti Rakenduslingvistika Ühingu kevadkonverentsil peetud ettekandele „Ajamäärsõnadel „koheselt” ja „kohe” pole mingit vahet! Kas tõesti?” (24. IV 2025). Vt <https://www.youtube.com/watch?v=9Hs-NDfIN8E>

matust väljendavaid liitsõnu *otsekohe* ja *kohemaid*, mida pole (negatiivselt) liaseks peetud. Kui seni on *lt*-tuletisi taunitud põhiliselt sõnatasandil, siis selles uurimuses analüüsime ka sõnade morfosüntaktilisi kontekste, keskendudes eelkõige joontele, mis seostuvad viivitamatuse tüüpiliste korrelaatide – kohustuslikkuse, võimalikkuse ja vajalikkuse – väljendamisega.

Lisaks on *lt*-tuletisi peetud omaseks kantseliitlikule keelekasutusele ja neutraalsesse keelde sobimatuks (nt EKG 1995: 600). Seepärast uurime, kas *koheselt* ja *kohe* esinevad eri žanrides ja erineva keerukusega tekstides. Püstitame hüpoteesi, et *koheselt* kasutus seostub tõepoolest formaalse suhtluse ning keerukamate tekstidega rohkem kui *kohe* kasutus. Sellest ei saa aga järeldada, et pikem vorm on tingimata tarbetu, vaid pigem seda, et formaalsesse ja kompleksse teksti peetakse *lt*-tuletist stiililiselt sobivamaks kui selle samuti viivitamatust väljendavaid sünonüüme *otsekohe* või *kohemaid*.

Keelekorraldus *lt*-tuletistest

Alates 1960. aasta ÕS-ist on *koheselt* esitatud looksulgudes ehk sõnana, mida ei ole soovitatav kasutada, ja selle asemel on suunatud kasutama sõna *kohe* (ÕS 1960: 11; nii on see ÕS 2018-ni (k.a)). Kui Nõukogude ajal nenditi, et „*lt*-tuletisi eelistavad kõik kaasaegsed autorid” (Villup 1969: 95), siis taasiseseisvumise järel nimetati *lt*-liidet kirjakeeles juba kõige sagedasemaks määrsõnaliiteks (EKG 1995: 599). Teisalt on EKG-s kirjutatud: „Harilikult ei liitu *-lt ne*-adjektiivile, mis on juba ise adverbist tuletatud” – kuigi selliseid tuletisi on omajagu, näiteks *edasiselt*, *vastupidiselt*, *umbkaudselt* (vt Mäearu 2000) –, ning sõna *koheselt* on saanud külge negatiivse sildi: „Tuletis *koheselt* on paberlikku stiili” (EKG 1995: 600).

Keelekorraldusallikates on kordunud seisukoht, et *ne*-omadussõnadest moodustatud *lt*-tuletised „on tarbetud ja mõjuvad eriti paberlikuna” (Mäearu 2000: 117) ning et „*lt* [on] kujunenud moeliiteks, mida kasutatakse ka seal, kus teda sugugi tarvis pole. Sellega markeeritakse tarbetult [...] tüvimäärsõnu (*koheselt pro kohe*).” (EKK 2020: 372; sama EKK 1997: 418–419) Samuti on korduvalt märgitud: „aja-, viisi- ja hulgamääruse vormistamisel asendatakse nende traditsiooniline esinemiskuju (liiteta määrsõna [...]), mis enamasti on vormilt lihtsam, täiesti ilmaasjata *lt*-liitelise määrsõnaga” (Erelt 2019: 63; sarnane lause Mäearu 2000: 117; EKK 1997: 418–419; EKK 2020: 440). „Ametniku soovitussonastikus” (AMSS 2013) suunatakse sõna *koheselt* asemel kasutama sõnu *kohe*, *otsekohe* ja *viivitamata* ning põhjenduseks on samuti: „Ületuletus – *lt*-liide ei anna sõnale midagi juurde. *lt*-tuletis teeb sõnatuse sageli kantseliitlikuks.” Ka Eesti Keele Instituudi (EKI) keelenõuandmebaasis² on sõna *koheselt* kohta registreeritud üle 30 kirje alates 1996. aastast ning vastustes on toodud samad põhjendused: *kohe* on korrektne ja *koheselt* viga, põhjuseks üleuletus ja kantseliitlikkus.

² EKI keelenõuandmebaas on elektrooniline tööandmebaas, mis sisaldab (31. VIII 2026 seisuga) üle 198 000 telefoni või meili teel laekunud keelenõuandepäringu alates aastast 1991.

Seisukohtade kattuvus ei ole imekspandav, sest *lt*-tuletisi on keelekorralduses käsitletud ühed ja samad autorid, toetudes suuresti samadele allikatele ja näidetele (sh *koheselt* → *kohe*, *otsekohe*). Preskriptiivsetele allikatele on omane, et toetutakse väiksele ja kitsale tekstivalimile, mistõttu on väidete tõestuseks toodud vähe ja juhuslikke näiteid (Lüdeling jt 2022: 9). Eesti keelekorralduses võetud seisukohtades on teisigi kattuvusi,³ sealhulgas on ühest allikast teise esitatud samu näiteid (Risberg 2024: 53–57).

Kokkuvõttes on selliseid *lt*-tuletisi nagu *koheselt* eesti keelekorralduses varem käsitletud nii, nagu on preskriptiivsetes käsitlustes tavaks: „Sama asja eri väljendusvõimaluste varieerumist kas eitatakse või kui eitamine pole võimalik, keelatakse teatud variandid” (Szmrecsanyi, Bloemen 2023: 80). Keelekorralduse uuemat seisukohta sisaldab ÕS 2025, kus need sõnad esitatakse tähenduses ‘selsamal hetkel’ sünonüümidenä. EKI teatmik (peatükis „Liiasus”) on öeldud: „Liiasuse range tõrjumise asemel tasub seda võtta kui keelele omast vahendit.”

Keeleteadus liiasusest

Preskriptiivsetes käsitlustes peetakse liiasust tavaliselt keele negatiivseks omaduseks, muu hulgas soovitatakse vältida pleonasme ja kordusi, mis koormavat nii kirjalikku kui ka suulist keelt. Preskriptiivsetes, aga ka mõningates deskriptiivsetes käsitlustes on selge ja täpse väljenduse jaoks peetud vajalikuks keelelist ökonoomsust. (Wit, Gillette 1999: 1–2) Ent liiasus on keele oluline omadus (Bazzanella 2011: 251; Wit, Gillette 1999: 16): seda on vaja, sest liiasus tagab arusaadavuse isegi keerulistes suhtlusolukordades (Lehmann 2005: 120; Gibson jt 2019: 399). Suhtluse edukas kulgemine ei olene keele pinnapealsetest omadustest ning lihtsalt ökonoomsuse taotlemise asemel tuleb mõista, et ökonoomne ja liiane toimivad keeles käsikäes (Wit, Gillette 1999: 1, 16).

Liiasust saab käsitleda millegi väljendamiseks vajaliku keelelise vahendina. Näiteks võib *lt*-tuletus olla produktiivne tuletustüüp seepärast, et sel on oma funktsioon. Liiasust defineerides ongi sageli aetud segamini selle olemus ja funktsioon (Wit, Gillette 1999: 3), nagu ka eelnimetatud eesti keelekorraldusallikates, mille järgi on vastav tähendus keeles juba olemas, mistõttu on liiane *lt*-tuleti tarbetu ja funktsioonitu ning selliste sõnade nagu *koheselt* kasutamine põhjendamatu.

Teisest vaatenurgast lähenedes on liiasust defineeritud kui asjakohase informatsiooni kordamist (Bazzanella 2011: 245). Liiasust on kahte sorti. Esiteks on olemas grammatiline liiasus, mis on keelesisene, süstemaatiline ja kohustuslik, näiteks inglise (*s*)*he speaks* ’ta räägib’, kus *s*-lõpp on ainsuse kolmandas pöördes kohustuslik, ent tähenduslikus mõttes liiane element – vrd *I speak* ’ma räägin’. Teiseks on kontekstuaalne liiasus, mis on vabatahtlik, st see ei ole grammatilises mõttes kohustuslik,

³ Nagu pole keelekorralduse nägemuses olnud vaja pikemat ja „keerulisemalt” moodustatud sõna, kui lühem on juba olemas (*kohe*, mitte *koheselt*), nii pole olnud vaja ka uut võõrsõna, kui eesti keeles on juba sõna olemas (nt *katse* või *proov*, mitte *test*, vt Paet, Risberg 2021), samuti pole juurde olnud vaja uut sõnakuju (nt *eklaär*, mitte *ekleer*, vt Jürviste, Paet 2023).

vaid sõltub kõneleja või kirjutaja hinnangust kuulaja või lugeja taustateadmistele (Wit, Gillette 1999: 4). Tahtliku või alateadliku liiasuse kasutamine olenebki väga palju just kontekstist (Bazzanella 2011: 246). Kontekstuaalset liiasust võidakse kasutada kindla retoorilise efekti saavutamiseks. Liiasusena näiv element ei pruugi olla ülearune: see võib tähendust rõhutada või intensiivistada, mitte lihtsalt korrata (Wit, Gillette 1999: 2, 9, 12, 15).

Keelelistel valikuvõimalustel on mitmesuguseid eeliseid. Valikuid tehes saab näiteks optimeerida sõnumi infotihedust ja rütmi. Kuigi varieerumist on keelekorralduses püütud muu hulgas lihtsuse eesmärgil vähendada, pole tõendeid, et keele varieerumine kõnelejatele raskusi valmistaks. (Szmrecsanyi, Bloemen 2023: 74, 82) Lisaks mõjutab inimese kognitiivseid protsesse esinemissagedus: mida sagedamini silpe, sõnu või muid keeleüksusi kasutatakse, seda tuttavamad need on (Fenk-Oczlon 2001: 432).

Ehkki sõna *koheselt* on pikalt peetud tarbetuks, ei ole selle kasutus ökonoomsema *kohe* kõrval kuhugi kadunud. Vaatame järgmiseks, mis põhjustel see nii võib olla.

Sõna *koheselt* kasutus XX sajandil

Mõistmaks keelekorralduses seatud kasutuspiirangu tausta, uurisime määrsõna *koheselt* kasutust XX sajandil, mil see levima hakkas. Analüüsisime DIGAR-i Eesti artiklite (DEA) põhjal sõna esinemist eri kümnenditel (1900–1999), võttes rohkeimate andmetega kümnenditest (alates 1940-ndatest) 300 lausega juhuvalimid. Katsetasime ka ühe suure keelemudeli, Claude 3.5 Haiku (Anthropic 2024)⁴ võimekust analüüsida sõna *koheselt* kohta kõiki DIGAR-is aastatel 1940–1999 esinevaid lauseid,⁵ saamaks teada, kas käsu, kohustuslikkuse või direktiivsuse väljendamisega seotud lausete osakaal kattub käsitsi analüüsituga. Parema tulemuse saamiseks kustutasime mudeli jaoks algandmetest laused, milles esines lahku kirjutatud *otse koheselt*,⁶ ning lasime mudelil leida laused, kus oli tekstituvastuse viga ja pidi konteksti järgi olema hoopis sõna *kohaselt*.

Esimene lause, milles sõna *koheselt* meie valimis esines („[---] agenti, kes kinnitamise asjandusi tunneb, otsitakse koheselt ametisse astumiseks”), pärines juba 1906. aastast. Sajandi alguse vasted olid aga enamasti valetuvastused: lahku kirjutatud *otsekoheselt* („See on otse koheselt öeldud, mõõtmata [---]”, 1913; „wallanõukogude esimehed, kes kas kaudselt ehk otse koheselt wäejooksikuile abiks on [---]”, 1919) või (*millegi kohaselt* „Nagu nuumloomade toitu määratakse tema tõu koheselt ja vastavalt tema keha raskusele [---]”, 1920).

⁴ Mudeli valisime hinna ja tulemuste kvaliteedi alusel. 2025. aasta augustis, kui katse tegime, oli see oma seeria uusim mudel.

⁵ Mudel nägi andmetes vaid kümnendit ja märksõna seda ümbritseva lause kontekstis.

⁶ Kuna eemaldasime need automatiseeritud meetodil, mitte käsitsi rida rea haaval, ning kasutasime selles analüüsi etapis Eesti Rahvusraamatukogult saadud andmestikku, mis erineb DIGAR-is avalikult kättesaadavatest andmetest mõningal määral (nt on kordused kustutatud), on vastete hulk tabelites 1a ja 1b erinev.

Alates 1936. aastast hakkas ajamäärsõna *koheselt* kasutus sagenema. Sealjuures esines nii kirjeldava sisuga lauseid, nagu „Kohale kutsutud tuletõrje likvideeris tuleohu koheselt” (1939), kui ka käsu, kohustuslikkuse või direktiivsusega seotud lauseid, nagu „Asja üldtähtsuse pärast võetagu küsimuse korraldamine koheselt käsile” (1937). Seepärast vaatasime ka seda, kui palju kasutati sõna *koheselt* käsu, kohustuslikkuse või direktiivsusega seotud lausetes („Valdade täitevkomiteed ja parteiorganisatsioonid peavad koheselt alustama võitlust kartuli varumisplaani täitmise eest”, 1947; „Sellepärast kõrvaldagem koheselt kõik otsesed viljapeksu takistavad tegurid”, 1953) ning muul moel seoses kohustuslikkuse või direktiivsusega („Oleks vaja, et piimaühistud selle küsimuse võtaksid koheselt lahendamisele”, 1948; „[---] ei luba üksnes rahuldustunnet maitsta, vaid kohustab meid koheselt asuma praktilisi ülesandeid lahendama”, 1961) (vt tabeleid 1a ja 1b; vt ka Metslang 2023: 558, 561, 645).

Tabel 1a. Sõna *koheselt* kasutus XX sajandil kümnendite kaupa juhuvalimeid käsitsi analüüsid. Arv tulbas „Vasteid” sisaldab ka lahku kirjutatud sõna *otse koheselt* ja valesti tuvastatud sõna *kohaselt*, sest DIGAR-i otsing ei võimalda neid kõrvale jätta.

Kümnend	Vasteid (millest juhuvalim)	Määrsõna <i>koheselt</i> juhuvalimis	Käsk, kohustuslikkus, direktiivsus
1900–1909	10	1	0
1910–1919	36	2	1
1920–1929	82	2	1
1930–1939	131	32	8 (25,0%)
1940–1949	2616 (300)	282	186 (66,0%)
1950–1959	7328 (300)	300	210 (70,0%)
1960–1969	1755 (300)	292	186 (63,7%)
1970–1979	1354 (300)	281	159 (56,6%)
1980–1989	1453 (300)	282	149 (52,8%)
1990–1999	2494 (300)	285	132 (46,3%)

Tabel 1b. Sõna *koheselt* kasutus XX sajandil kümnendite kaupa kõiki DIGAR-i lauseid suure keelemudeliga analüüsid. Tulbast „Vasteid” on kõrvale jäetud *otse koheselt*.

Kümnend	Vasteid	<i>kohaselt</i> valetuvastus	Käsk, kohustuslikkus, direktiivsus
1940–1949	1708	84 (4,9%)	697 (40,8%)
1950–1959	5803	52 (0,9%)	3566 (61,5%)
1960–1969	1228	59 (4,8%)	307 (25,0%)
1970–1979	1028	82 (8,0%)	237 (23,1%)
1980–1989	1122	37 (3,3%)	189 (16,8%)
1990–1999	1855	109 (5,9%)	328 (17,7%)

Tabelitest 1a ja 1b on näha, et sõna *koheselt* kasutus kasvas 1940. ja eriti 1950. aastatel plahvatuslikult,⁷ aga koos ÕS 1960-s tehtud keelekorraldusliku ettekirjutusega vähenes selle esinemine 1960-ndatel märkimisväärselt, ehkki ära see ei kadunud.

⁷ Tabelites ei ole andmeid selle kohta, kui palju sõnu DEA andmebaas igast kümnendist sisaldab, mistõttu saab absoluutsageduste põhjal teha vaid üsna üldisi järeldusi. Siiski kinnitab vormi *koheselt* hüppelist kasutussageduse tõusu neil kümnenditel ka Eesti Rahvusraamatukogu digilabori veebirakendus (https://digilab.shinyapps.io/dea_ngrams/), mis loendab sõnavorme või -mitmikke suhtarvuna 1000 sõna kohta.

DIGAR-i andmed⁸ näitavad sõna levikut üksnes ajakirjanduses, mille keelt toimetati Nõukogude ajal tugevasti, järgides üsnagi rangeid õigekeelsussõnaraamatuid (VÕS 1953, ÕS 1960, ÕS 1976).

Tabelites 1a ja 1b on välja toodud, kui suur osa sõna *koheselt* kasutusjuhtudest esines koos konkreetse käsu või muul moel kohustuslikkuse või direktiivsusega. Andmete põhjal võib oletada, et sõna *koheselt* lisati ÕS 1960-s looksulgude vahele just seepärast, et see seostus 1940.–1950. aastatel tugevasti muu hulgas ajakirjanduse veergudel levitatud käskluste ja suunistega, samuti tolele ajale omaste kantseliitlikult keerukate sõnastustega.

Kohustuslikkusega seotud kontekstid, mida oli eriti palju Nõukogude perioodi algul, 1940–1950-ndatel, hakkasid 1960–1970-ndatel vähenema ja sõna *koheselt* hakati rohkem kasutama kirjeldavates lausetes. 1990. aastateks oli käskude, kohustuslikkuse või direktiivsusega seotud lauseid juba vähem kui pool (suure keelemudeli järgi umbes kuuendik) kasutusjuhtudest, vähemalt ajakirjanduse veergudel.⁹ Kontrollisime keelemudeli tulemustest juhuvalimina 10% (12 744 reast 1274) ja selle põhjal võib öelda, et kuigi mudel suutis suurel määral välja selgitada nii lause kohustuslikkust kui ka seda, kas sõna oli *koheselt* või valesti tuvastatud *kohaselt*, tegi see näiteks kehva tekstituvastuse tõttu algmaterjalis ka vigu. Mudel lahendas mõlemad ülesanded õigesti 95,3% juhtudest, 4,7% juhtudest tegi see vea emmas-kummas või mõlemas ülesandes. Protsendid tabelite 1a ja 1b tulbas „Käsk, kohustuslikkus, direktiivsus” näitavad küll sarnast trendi, ent on silmnähtavalt erinevad, eriti alates 1960-ndatest. Tõenäoliselt jääb tõde kuhugi nende protsentide vahepeale, ehkki mudeli väljundit kontrollides oli tõepoolest näha palju just kirjeldavaid lauseid (65,4%, vrd kohustuslikkust väljendavaid 34,6%).

Vaatleme järgmiseks, mida näitavad andmed tänapäeva keelekasutuse kohta eri žanrides.

Sõnade *koheselt* ja *kohe* kasutus XXI sajandil

Sõnade *koheselt* ja *kohe* kasutust tänapäeva keeles uurisime eesti keele ühendkorpuse (ÜK 2023) põhjal Sketch Engine'i abil (vt Kilgarriiff jt 2014). Sõna *koheselt* esines ligi 128 000 korda ning *kohe* ligi 1 760 000 korda, aga tuleb arvestada, et sõna *kohe* kasutatakse peale ajalise tähenduse ka ruumilises tähenduses 'millegi või kellegi vahetus läheduses, vahetult' ja rõhutava sõnana 'päris, lausa, otse' (ÜS 2026).

⁸ DIGAR-i valimis oli lauseid küll ka väliseesti ajalehtedest, mis ei esinda Eesti NSV keelepruuki, ent sõna kasutust illustreerivad need siiski.

⁹ 1993. aastast pärineb huvitav näide vaidlusest sõna *koheselt* tähenduse üle: „Kaks kuud tagasi kirjutati Rasmanni sõnul lepingusse, et esimene sissemakse, 20% hotelli hinnast, tuleb Laigol tasuda koheselt. Sõnaga „koheselt” sätestatud tähtaeg on aga tänaseks kujunenud vaieldavaks lepingu punktiks. Erastamisagentuur leiab Rasmanni ütlust mööda, et sõna „koheselt” ei saa tähendada kahte või enam kuud. Seetõttu määrati raha maksekorralduse esitamise viimaseks tähtajaks tänane päev, vastasel korral asub Erastamisagentuur lepingut lihtsalt tühistama.” (Äripäev 17. IX 1993)

Sõna *koheselt* kohta võtsime Sketch Engine¹⁰ist 500 lausega juhuvalimi ning *kohe* kohta enamate tähenduste tõttu natuke suurema, 700 lausega juhuvalimi (neist ajalisel tähenduses 78,3%, rõhutava sõnana 14,1%, ruumilises tähenduses 3,4%; analüüsiks kõlbmatuid lauseid 4,2%). Et juhuvalimid pärineksid nii toimetamata kui ka toimetatud tekstidest, võtsime näited kolmest žanrist: blogid, foorumid ja perioodika.¹⁰ Toimetatud žanrid, nagu akadeemilised tekstid ning ilukirjandus, jäid valimist välja, sest *koheselt* ei esinenud neis piisavalt sagedasti kas autori valikust tulenevalt või tekstist väljatoimetamise tõttu. Uurimusest jätsime kõrvale ka muud ajalist vahest väljendavad adverbid, nagu *otsekohe* (u 35 000 vastet) ning *kohemaid* (4754 vastet), mis on stiililt rohkem markeeritud. Näiteks on 46% *otsekohe* kasutusjuhtudest ja 26,4% *kohemaid* kasutusjuhtudest ÜK-s pärit ilukirjandusest (suhteline žanrisagedus¹¹ vastavalt 751,5 ja 429,4), samal ajal kui *koheselt* ja *kohe* kasutusjuhud on sagedasimad perioodikas, blogides ja foorumites ning esinevad ilukirjanduses vastavalt vaid 0,15%-l ja 7,34%-l juhtudest (suhtelised žanrisagedused 2,5 ja 118,4).

Uurisime sõnavaraliku seoseid mitmesuguste teksti ja lausekonteksti parameetritega, näiteks žanri, modaalsuse, lausestruktuuri ja kontekstuaalse kompleksuse teguritega, kasutades keelevarieerumise uurimisel levinud meetodeid, nagu hii-ruut-test kategooriliste tunnuste vaheliste seoste hindamiseks ning t-test arvuliste tunnuste keskvaartuste võrdlemiseks kahes rühmas. Kõikide tunnuste koosmõjusid hindasime tingimusliku otsustuspuu ja logistilise regressiooni mudeli abil. (Nende meetodite kasutamise kohta vt nt Pilvik 2026b.)

Esmalt kodeerisime *koheselt* ja *kohe* kasutuskontekstides kategoorilised tunnused, mis on esitatud tabelis 2. Nagu võis näha tabelitest 1a ja 1b, jääb vormi *koheselt* leviku kasv 1940.–1950. aastatesse ning on seostatav autoritaarse riigikorra ettekirjutava ja käskiva tooniga ning kantseliitliku sõnastusega. Seetõttu esindab osa andmestikus kodeeritud tunnustest direktiivsuse ehk kõnelejast väljapoole suunatud kohustuslikkuse, vajalikkuse, normide ja ootuste väljendamisega seotud jooni. Näiteks võivad direktiivsusega enam seostuda modaalsete finiitverbide kasutus, kohustuslikkuse või vajalikkuse väljendamine modaaladverbidega või isikuvormid, mis aitavad väljendada kollektiivseid norme kõnelejat distantseerides, näiteks mitmuse 2. isik (*teie*), üldisikulised vormid või umbisikuline tegumood (vt nt Lindström 2010). Teine hulk tunnuseid (žanr, formaalsus) iseloomustab tekstitüüpe ja tekstide situatiivseid jooni. Kolmanda tunnuste rühmaga kontrollime, kuidas on vormivalik seotud üldist morfosüntaktilist konteksti iseloomustavate tunnustega, nagu kõneliik, sõnavormi asukoht, finiitverbi aeg ja põhiverbi finiitsus, mis omakorda võivad samuti kaudselt seostuda direktiivsuse või teksti situatiivsete joontega.

¹⁰ Eesti keele ühendkorpuses on tekstile žanri määranud enamasti automaatne klassifitseerija, mis on treenitud käsitsi märgendatud URL-ide põhjal (vt Koppel, Kallas 2022: 213–214).

¹¹ Suhteline žanrisagedus (ingl *relative text type frequency*) on Sketch Engine'i keskkonnas kasutatud mõõdik, mis aitab hinnata päringuga leitud järjendite iseloomulikkust mingile tekstitüübile või žanrile, jagades järjendi esinemissageduse tekstitüübis läbi järjendi kõikide esinemiskordade arvuga ning jagades saadud tulemuse omakorda läbi tekstitüübi või žanri osakaaluga kogu korpuses. Tulemuste hõlpsamaks esitamiseks korrutatakse mõõdik enamasti läbi 100-ga. (Vt ka <https://www.sketchengine.eu/glossary/relative-text-type-frequency/>)

Sõnavaliku seos kodeeritud tunnustega

Tunnuste seotust *kohe* ja *koheselt* kasutusega hindasime hii-ruut-testiga; seoste statistilist olulisust näitab tabelis tulp „*p*-väärtus” (sulgudes on tärniga esitatud hii-ruut-testi põhjal olulised seosed pärast esialgsete *p*-väärtuste korrigeerimist Holmi-Bonferroni meetodiga, et arvestada katseviisilise veaga, mis võib tekkida mitme hüpoteesi järjestikusel testimisel), seose tugevus on tulbas „Craméri *V*”. Kokku jäi pärast kodeerimisel ebamääraseks osutunud kasutusjuhtude väljajätmist valimisse alles 1036 vaatlust, neist 547 *kohe* ja 489 *koheselt* kasutusjuhtu. Verbi kategooriaid puudutavate testide tegemisel on välja jäetud verbita vaatlused (tabelis 2 kursiivis).

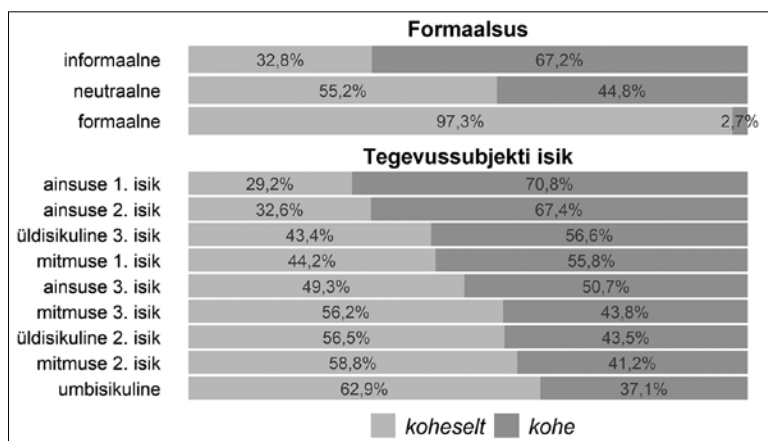
Tabelist 2 nähtub, et kodeeritud tunnustest on statistiliselt oluline seos *koheselt* ja *kohe* valikuga pärast *p*-väärtuste korrigeerimist ainult teksti formaalsusel ja tegevus-subjekti isiku kategooriatel. Seoseid on lisaks tabelis 2 esitatud *koheselt* osakaaludele illustreeritud joonisel 1.

Tabel 2. Sõnade *koheselt* ja *kohe* ÜK 2023 kasutuskontekstides kodeeritud tunnused.

Tunnus	Võimalikud väärtused	N (% kõigi vaatluste arvust)	<i>koheselt</i> osakaal vaatluste arvust N	Seose statistiline olulisus (<i>p</i> -väärtus)	Seose tugevus (Craméri V)
Žanr	perioodika blogid foorumid	437 (42,2%) 310 (29,9%) 289 (27,9%)	49,9% 42,9% 47,8%	0,166	0,059
Formaalsus	formaalne neutraalne informaalne	37 (3,6%) 560 (54,1%) 439 (42,4%)	97,3% 55,2% 32,8%	< 0,001 (*)	0,292
Sõnavormi asukoht osalauses	alguses keskel lõpus	153 (14,8%) 750 (72,4%) 133 (12,8%)	36,0% 49,0% 49,6%	0,010	0,094
Kohustuslikkuse või vajalikkuse väljendamine (muul viisil kui modaalverbiga)	ei jah	849 (81,9%) 187 (18,1%)	46,5% 50,3%	0,397	0,026
Kõneliik	jaatav eitav <i>verbita</i>	903 (87,2%) 110 (10,6%) 23 (2,2%)	48,3% 42,7%	0,307	0,032
Põhiverbi finitiisus	finiitne infinitiitne <i>verbita</i>	609 (58,8%) 404 (39,0%) 23 (2,2%)	48,0% 47,3%	0,943	0,002
Finiitverbi aeg	olevik minevik <i>verbita</i>	614 (59,3%) 399 (38,5%) 23 (2,2%)	47,4% 48,1%	0,910	0,004
Finiitverbi modaalsus	ei jah <i>verbita</i>	823 (79,4%) 190 (18,3%) 23 (2,2%)	47,6% 47,9%	1,000	0,000

Tegevussubjekti isik	ainsuse 1. isik	138 (13,3%)	32,6%	< 0,001 (*)	0,178
	ainsuse 2. isik	24 (2,3%)	29,2%		
	ainsuse 3. isik	383 (37,0%)	49,4%		
	mitmuse 1. isik	43 (4,2%)	44,2%		
	mitmuse 2. isik	17 (1,6%)	58,8%		
	mitmuse 3. isik	105 (10,1%)	56,2%		
	üldisikuline 2. isik	23 (2,2%)	56,5%		
	üldisikuline 3. isik	173 (16,7%)	43,4%		
	umbisikuline	105 (10,1%)	62,9%		
	<i>verbita või määramatu</i>	25 (2,4%)			
Sõnavormi asukoht finiti-verbi suhtes	enne	236 (22,8%)	42,8%	0,094	0,053
	pärast	777 (75,0%)	49,2%		
	<i>verbita</i>	23 (2,2%)			

Joonise 1 ülemiselt paneelilt on näha, et mida formaalsem on tekst, seda domineerivam on vorm *koheselt* (nt „Eelnõu registreeritakse koheselt ja esitatakse läbivaatamiseks linnavolikogu esimehele”); alumine paneel aga ilmestab vormi *koheselt* leviku direktiivset, norme, kohustusi ja ootusi peegeldavat ning ühtlasi kõnelejat distantseerivat tausta: vormi kasutatakse märgatavalt enam umbisikulises tegumoes (nt „Hääled loetakse ning tulemus avalikustatakse koheselt”), mitmuse 2. isikuga, üldisikulise 2. isikuga ja mitmuse 3. isikuga. Seevastu kõnelejat kaasavate referentide (1. isik) ja väiksema suhtlusdistsantsiga referentidega (ainsuse 2. isik) on *koheselt* kasutus oluliselt harvem (nt „Läksin hiljem perearstile, asi oli tõsine ning sain koheselt abi ja ravi”, „Helista oma kohtutäiturile ja saad koheselt kõik vastused oma küsimustele”).

Joonis 1. Vormide *koheselt* ja *kohe* jaotumine vastavalt kahe statistiliselt olulise tunnuse tasemele.

Sõnavaliku seos konteksti kompleksuse mõõdikutega

Selleks et hinnata, kuivõrd on *koheselt* ja *kohe* valik seotud sõna ümbritseva konteksti kompleksusega, kasutasime sama valimi jaoks üheksat teksti keerukuse uurimisel sagedasti rakendatud mõõdikut (tabel 3). Kuna korpusvalimi moodustamiseks kasutatud Sketch Engine'i keskkond võimaldab konkordantside allalaadimisel hõlmata vaid piiratud suurusega konteksti (ligikaudu 100 tähemärki märksõnast vasakule ja

paremale), on mõõdikud arvutatud suhteliselt kitsa kontekstiakna põhjal ega pruugi täpselt peegeldada teksti üldist kompleksust. Tabelis 3 näitab seose statistilise olulisuse tulp, et tunnus on sõnavalikuga oluliselt seotud, kui p -väärtus on väiksem kui 0,05, sulgudes on taas kord tärniga märgitud need seosed, mis jäävad oluliseks ka pärast p -väärtuste korrigeerimist Holmi-Bonferroni meetodiga. Seose tugevust näitab Coheni d statistik, mille absoluutväärtused jäävad siinses andmestikus nulli ja ühe vahele (mida suurem absoluutväärtus, seda tugevam seos). Arvu ees olev märk väljendab seda, kummas võrreldavas rühmas on suurem keskmine väärtus: negatiivse märgi korral on suurem keskmine tähestikulises järjekorras tagapool olevas rühmas (*kohe*selt), positiivse märgi korral eespool olevas rühmas (*kohe*).

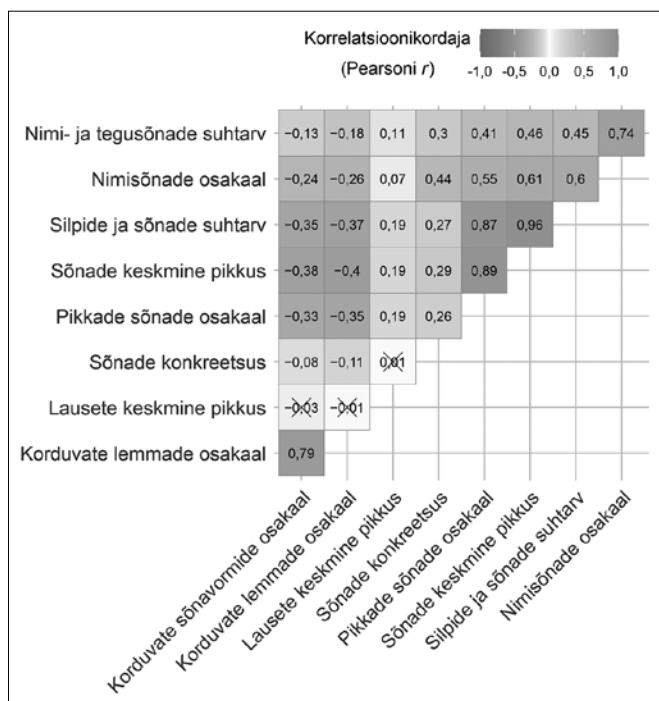
Tabel 3. Vormide *kohe*selt ja *kohe* kontekstide keerukuse hindamiseks kasutatud mõõdikud ÜK 2023 konkordantside põhjal (k = aritmeetiline keskmine, sd = standardhälve, m = mediaan).

Mõõdik	Väärtused	<i>kohe</i> keskmine	<i>kohe</i> selt keskmine	Seose statistiline olulisus (p -väärtus)	Seose tugevus (Coheni d)
Lausete keskmine pikkus tähemärkides	5–197 ($k = 80,1$, $sd = 52,0$, $m = 63,3$)	75,41	85,35	0,002 (*)	–0,19
Sõnade keskmine pikkus tähemärkides	3,9–10,7 ($k = 5,8$, $sd = 0,9$, $m = 5,7$)	5,57	6,08	< 0,001 (*)	–0,62
Pikkade (7+ tähemärki) sõnade osakaal	0,07–0,86 ($k = 0,34$, $sd = 0,13$, $m = 0,32$)	0,31	0,39	< 0,001 (*)	–0,59
Silpide ¹² ja sõnade suhtarv	1,6–4,1 ($k = 2,3$, $sd = 0,35$, $m = 2,3$)	2,23	2,42	< 0,001 (*)	–0,58
Korduvate sõnavormide osakaal	0–0,22 ($k = 0,06$, $sd = 0,04$, $m = 0,06$)	0,06	0,06	0,043	0,13
Korduvate lemmade osakaal	0–0,26 ($k = 0,09$, $sd = 0,05$, $m = 0,09$)	0,09	0,09	0,061	0,12
Nimisõnade osakaal	0,03–0,71 ($k = 0,28$, $sd = 0,09$, $m = 0,27$)	0,26	0,30	< 0,001 (*)	–0,46
Nimisõnade ja tegusõnade suhtarv	0,05–13 ($k = 1,37$, $sd = 0,93$, $m = 1,14$)	1,24	1,52	< 0,001 (*)	–0,31

¹² Konteksti sõnade automaatseks silbitamiseks on kasutatud Pythoni EstNLTK (versioon 1.6, Laur jt 2020) teegis sisalduvat Vabamorf'i silbitajat.

Sõnade keskmine konkreetlus ¹³	3,83–7,15 ($k = 5,39$, $sd = 0,53$, $m = 5,38$)	5,35	5,43	0,011 (*)	–0,16
---	--	------	------	-----------	-------

Esitatud mõõdikud aitavad (kaudselt) hinnata teksti komplekskuse eri aspekte, nagu morfoloogiline kompleksus (sõnade pikkus, silpide ja sõnade suhtarv), semantiline kompleksus (sõnade konkreetlus) või sõnavaraline kompleksus (korduvate sõnavormide ja lemmade osakaal). T-testide põhjal on pärast p -väärtuste korrigeerimist kõik komplekskuse mõõdikud peale korduvate sõnavormide osakaalu ja korduvate lemmade osakaalu *koheselt* ja *kohe* valikuga statistiliselt oluliselt seotud: *koheselt* kasutuskontekstid on keskmiselt oluliselt komplekssemad kui *kohe* omad. Neis on pikemad laused, pikemad sõnavormid, rohkem silpe sõna kohta, rohkem nimisõnu ja konkreetseid sõnu. Mõõdikud on omavahel ootuspäraselt üpris tugevalt korreleerunud (vt joonist 2): näiteks mida pikem on sõna, seda suurem on selles silpide arv; mida pikemad on sõnad keskmiselt, seda suurem on pikkade sõnade osakaal kontekstis jne. Jooniselt 2 näeme ka, et kontekstisõnade keskmine konkreetlus on kõige tugevamalt seotud nimisõnade osakaaluga kontekstis.

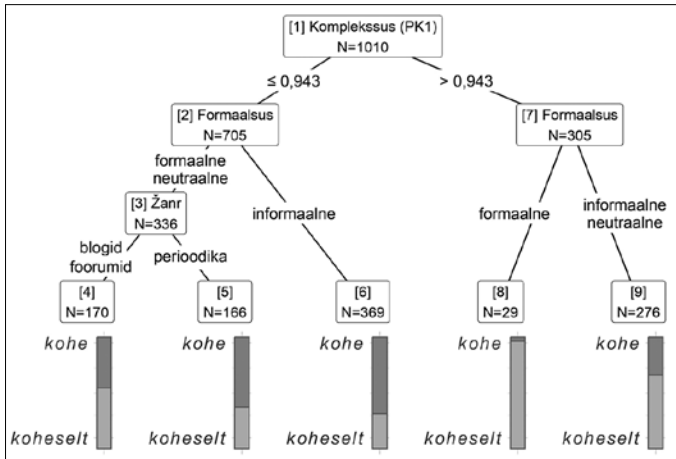

Joonis 2. Komplekskuse mõõdikute vahelised korrelatsioonid. Statistiliselt ebaolulised korrelatsioonid on märgitud X-iga.

¹³ Konteksti keskmise konkreetlushinnangu arvutamisel kasutati Mariann Proosi ja Mari Aigro (2024) hindamiskatse käigus kogutud hinnanguid ligi 36 000 eestikeelsele sõnale. Hinnangute andmestik on kättesaadav OSF-i andmehoidlast (vt <https://osf.io/y4bn5/>).

Sõnavalikuga seotud tegurid mitmetunnuselises analüüsis

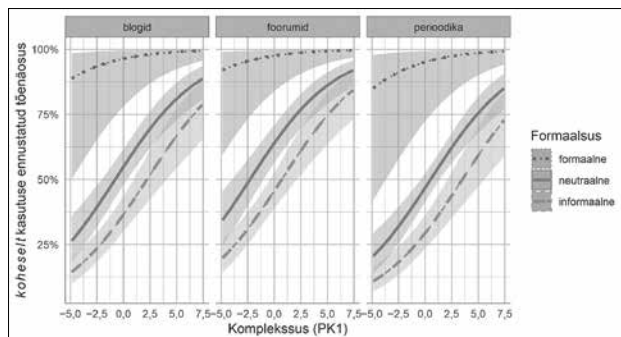
Kõikide kodeeritud tunnuste mõju samaaegseks hindamiseks kasutasime tingimuslikke otsustuspuuid (Hothorn, Zeileis 2015) ning logistilist regressiooni (nt Winter 2019: 198–217). Kuna suur osa kompleksssuse mõõdikutest on omavahel tugevas korrelatsioonis, nagu nägime jooniselt 2, taandasime puumudelite tegemiseks üksikud mõõdikud peakomponentanalüüsi meetodiga (nt Greenacre jt 2022) üldisemateks, mittekorreleeruvateks kompleksssust iseloomustavateks teguriteks (nn peakomponentideks), normaliseerides esmalt eri skaaladel olevad kompleksssuse näitajad. Mudelisse võtsime üksikute mõõdikute asemel esimesed kaks peakomponenti (PK1, PK2), mis kirjeldavad mõõdikute kaudu väljendatavast kompleksssusest vastavalt 47,2% ja 16,5% (kokku 63,7%). Esimesse peakomponenti (PK1) panustavad enim keskmine sõnapikkus, pikkade sõnade osakaal, silpide ja sõnade suhtarv, nimisõnade osakaal ning nimi- ja tegusõnade suhtarv, teise peakomponenti (PK2) põhiliselt korduvate sõnade ning korduvate lemmade osakaal. Otsustuspuu mudel on graafiliselt esitatud joonisel 3, kus kompleksssust esindab PK1.

Joonis 3. Olulisemad sõnavalikuga seotud tegurid tingimusliku otsustuspuu mudelis.

Puumudelist näeme, et ümbritseva konteksti komplekssus (eeskätt 1. peakomponenti enim panustavad kontekstisõnade pikkus ja silbiline-morfoloogiline keerukus) on olulisim tegur, mis sõnade *koheselt* ja *kohe* valikut seletada aitab: mida komplekssem on kontekst, seda enam võib oodata seal vormi *koheselt* kasutust. Sõltumata konteksti keerukusest mängib olulist rolli ka formaalsus: *koheselt* kasutus seostub enam formaalsete kui informaalsete kontekstidega; neutraalsete kontekstide sõnavalik sarnaneb vähem komplekssetes tekstides formaalsete, komplekssetes tekstides aga informaalsete kontekstide omaga. Kuna formaalseid kontekste oli andmestikus kokku siiski vähe, võib analüüsi põhjal öelda pigem seda, et *koheselt* kasutus seostub nõrgemalt informaalsete kontekstidega ning et neutraalsetes tekstides võib rolli mängida ka žanr.

Otsustuspuu mudeli tõlgendusi kinnitab logistilise regressiooni mudel (joonis 4), mille põhjal on pärast p -väärtuste korrigeerimist samuti olulised konteksti komplekssus ja formaalsus: konteksti komplekssuse kasvades tõuseb ka *koheselt* kasutamise tõenäosus; formaalsetes tekstides on see tõenäosus alati kõige suurem, informaalsetes kõige väiksem. Mudeli järgi on *koheselt* veidi sagedasem foorumites ja kõige harvem perioodikas, ent žanridevahelised erinevused on väikesed ja statistiliselt ebaolulised.

Joonis 4. Sõnavalikuga seotud tegurid logistilise regressiooni mudelis.

Järeldused ja kokkuvõte

Artiklis analüüsisime võrdlevalt määrsõnade *koheselt* ja *kohe* kasutust, sest sõna *koheselt* on alates ÕS 1960-st keelekorralduses taunitud. Seda on tehtud konteksti arvestamata, sõnatasandil, pidades *lt*-tuletist liaseks vormiks ja seetõttu tarbetuks võrreldes lühema samast sõnaliigist ja sama tähendusega sõnaga *kohe* (nt EKK 2020). Väidame, et keelekorralduslikke otsuseid ei saa teha sõnapõhiselt, liiati on vormiliselt liaseid *kohe* sünonüüme teisigi, näiteks *otsekohe* ja *kohemaid*. Keelekorralduses on nüüdseks küll seisukohta ajakohastatud (vt ÕS 2025) ja sõna *koheselt* peetakse tähenduses 'selsamal hetkel' sõna *kohe* sünonüümiks ilma soovituseta seda vältida. Meie uurimus näitab, et *kohe* ja *koheselt* on pigem osalised sünonüümid, sest nende kasutus on küll sarnane, ent need pole igas kontekstis teineteisega asendatavad.

Sõna *koheselt* taunimisel on ajalooline taust. Seda sõna hakati plahvatuslikult kasutama 1940.–1950. aastatel, mil see esines tihti Nõukogude okupatsioonile omaselt käske, kohustuslikkust või direktiivsust väljendavates tekstides, kus see rõhutas tegevuse vajalikkust ning kiireloomulisust. Tõenäoliselt oli just see põhjuseks, miks sõna sai negatiivse maigu ning miks seda eesti keelekorralduses taunima asuti. Andmete analüüs näitas, et ÕS 1960-sse lisatud suunis vältida sõna *koheselt* kasutamist tõi kaasa selle märgatava vähenemise ajakirjanduses, tõenäoliselt seetõttu, et keeletoimetajad järgisid tollal ÕS-i rangeid ettekirjutusi. Sellest hoolimata ei kadunud sõna *koheselt* kasutusest ning tänapäevaks on seda laialdaselt näha eri tüüpi tekstides alates foorumikommentaaridest ja blogipostitustest kuni ajakirjanduse ja ametlike juhenditeni välja – seega ei saa seda pidada omaseks üksnes ametlikumat laadi teks-

tidele. Enam ei ole kohustuslikkus või direktiivsus nii tugevalt sõna *koheselt* kasutamise seotud kui tollal, vähemalt ei osutanud tänapäeva keelt sisaldavast korpusest kogutud keeleandmed olulistele seostele vormi *koheselt* ja direktiivsuse markerite kasutuse vahel. Sõna *koheselt* kasutus on seega laienenud paljudesse kontekstidesse. Teisalt oli nõrk seos kõnelejat distantseerivate isikuvormide ja *koheselt* eelistamise vahel tänapäeva keelekasutuses siiski olemas, mis tähendab, et seda tarvitatakse pigem lausetes, kus isik on üldistatud või distantseeritud. See on omane eriti formaalsetele tekstidele või sellistele tekstidele, milles distantseeriva viisakuse vahendite kasutamine on ootuspärane, näiteks seetõttu, et kõneleja või kirjutaja ei tunne oma adressaati. (Lindström 2010)

Leidsime siiski sõna *koheselt* seose formaalsemate ja keerukamate tekstidega ka tänapäeva korpuse andmetes: sõna *koheselt* kasutatakse sagedamini komplekssemates lausetes, millest võib järeldada, et keelekasutaja peab seda stiililiselt sellisesse konteksti sobivamaks. Sellest aga ei järeldu, et neutraalsetesse või informaalsetesse tekstidesse see kunagi ei sobi – *koheselt* tundub kirjutajale formaalsetes tekstides ilmselt stiililiselt kohasem kui teised lühidast sõnast *kohe* ajaliselt rõhutatumad sõnad *kohemaid* ja *otsekohe*, mida on kasutatud ilukirjanduses jm mitteformaalsetes registrites. Lühema *kohe* tähendus võib kontekstis mõnikord jääda ebamääraseks, tähenduse 'selsamal hetkel' kõrval kasutatakse seda ka tähenduses 'õige pea', samal ajal kui *koheselt* markeerib selgemini tähendust 'vahetult selsamal hetkel, nüüd'.

Vorm *koheselt* võib mõnes kontekstis olla ajamääruse asemel hoopis viisimäärus ehk vastata küsimusele, kuidas midagi tehakse: nüüd ja kiiresti (Kasik 2015: 384 on sõna *koheselt* samuti viisimäärsõnade all maininud). Viisimäärusena väljendab *koheselt* kiireloomulist tegutsemist, mida lühem *kohe* alati piisavalt selgelt ei väljenda (nt „Pind on vaba ja võimaldab koheselt sissekolimist”, „Politsei reageeris koheselt ja asus suurte jõududega selgitama juhtunu asjaolusid”). Järeldus haakub näiteks uurimusega inglise määrsõnast *immediately* 'viivitamata, vahetult, otsekohe', mida on kirjeldatud mitte ainult ajalise markerina, vaid ka sündmuse dünaamilisele kulgemisele osutavana (Koev 2025).

Sõna *koheselt* kasutust on eriti taunitud seal, kus seda „vaja ei ole”, st kus ei väljendata kiireloomulist tegutsemist (nt „Mitte küll koheselt, aga tasapisi hakkasid lisanduma võõra kultuuri iseärasused”). Kirjaliku teksti puhul ei ole alati võimalik tõlgendada ega autorilt küsida, kui kiiret kohesust ta on tahtnud väljendada, nii ei ole sõna *koheselt* sõnapõhine asendamine lühema sõnaga *kohe* igal pool põhjendatud. Daniel Altshuler (2014) on leidnud, et näiliselt lähedase tähendusega ajalised määrsõnad (nt inglise *that same day* 'selsamal päeval', *currently* 'praegu, käesoleval hetkel') võivadki erineda selle poolest, kui täpselt need märgivad sündmuse ajalist paiknemist diskursuses. Artiklis jätsime tahtlikult analüüsima selle, mida *koheselt* igas kontekstis õigupoolest tähendab: kuivõrd on vormiga püütud edasi anda viivitamatust ning kuivõrd saaks vormi asendada lühema ja ajalise tähenduse poolest ebamäärasema vormiga *kohe*. Korpusandmete põhjal oleks selline määratlus meelevaldne, eriti sedavõrd lähedaste tähendusvarjundite puhul, küll aga oleks võimalik seda uurida katseliste meetoditega. Edaspidi tuleks uurida sõna *koheselt* kasutust ka mõnes suulise keele korpuses. Võime oletada, et suuliselt saab lühemat *kohe* rõhutada

ja seega pole keelekasutajal seda vaja samamoodi markeerida nagu kirjalikult sõnaga *koheselt*.

Niisiis, *lt*-tuletis *koheselt* on tõepoolest rohkem markeeritud kui *kohe*, aga selline liiasus võib kanda vajalikku tähenduslikku täpsust. Ühtlasi võib küsida, kas eesti terminoloogias on *liiasus* selle nähtuse kohta üldse sobilik termin, kui see sõna mõjub negatiivselt, samal ajal kui keelekasutajal on liiasust vaja näiteks paremaks mõistmiseks või tähenduse intensiivistamiseks (Wit, Gillette 1999).

Tulles lõpetuseks tagasi artikli pealkirja juurde: sõnade *koheselt* ja *kohe* kasutuse võrdlus näitas, et *lt*-tuletis ei ole niisama tarbetu, vaid on paljuski funktsioonilt põhjendatud ja tähendusrikas. *Koheselt* rõhutab tegevuse toimumise kiireloomulisust ja on pigem viisi- kui ajamäärus, see on keelekasutajate jaoks selge funktsiooniga ning kinnistunud formaalsemasse registrisse ja levinud sealt laiemasse kasutusse.

Artikli valmimist on toetanud teadusprojekt EKKD-TA2 „Eesti keele morfosüntaktiline varieerumine“. Täname ka Peeter Tinitat DIGAR-i Eesti artiklite juhuvalimite tabelite eest, Eesti Rahvusraamatukogu ja Laura Nemvaltsi sõna *koheselt* kõigi kasutusandmete eest DIGAR-i Eesti artiklites perioodil 1940–1999 ning Silver Vapperit nende suure keelemudeliga analüüsimise eest.

VEEBIVARAD

AMSS 2013 = Ametniku soovitussonastik. <http://www.eki.ee/dict/ametnik/>

Anthropic 2024. Claude 3.5 Haiku [suur keelemudel]. <https://www.anthropic.com/claude>

DEA = DIGAR-i Eesti artiklid. <https://dea.digar.ee>

EKI teatmik. Eesti õigekeelsuskäsiraamat. <https://eki.ee/teatmik/>

ÕS 2025 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2025. <https://sonaveeb.ee/os>

ÜK 2023 = Eesti keele ühendkorpus 2023. Koost Jelena Kallas, Helen Kaljumäe, Madis Jürviste, Kristina Koppel. <https://doi.org/10.1515/3-00-0000-0000-08C04M>

ÜS 2026 = EKI ühendsõnastik 2026. Sõnaveeb. <https://sonaveeb.ee>

KIRJANDUS

Altshuler, Daniel Gordon 2014. Discourse transparency and the meaning of temporal locating adverbs. – *Natural Language Semantics*, kd 22, nr 1, lk 55–88.

<https://doi.org/10.1007/s11050-013-9100-2>

Bazzanella, Carla 2011. Redundancy, repetition, and intensity in discourse. – *Language Sciences*, kd 33, nr 2, lk 243–254. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2010.10.002>

Desagulier, Guillaume; Monneret, Philippe 2023. Cognitive linguistics and a usage-based approach to the study of semantics and pragmatics. – *The Handbook of Usage-Based Linguistics*. (Blackwell Handbooks in Linguistics.) Toim Manuel Díaz-Campos, Sonia Balasch. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell, lk 31–53.
<https://doi.org/10.1002/9781119839859.ch2>

EKG 1995 = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Peatoim M. Erelt, toim Tiiu Erelt, H. Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.

- EKK 1997** = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross, Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- EKK 2020** = Mati Erelt, Tiiu Erelt, Kristiina Ross, Eesti keele käsiraamat. Uuendatud väljaanne. Eesti Keele Instituut. Tallinn: EKSA.
- Erelt, Mati 2019.** Lause õigekeelsus. Juhatused ja harjutused. 4., täiendatud tr. Toim Tiiu Erelt. Tallinn: Emakeele Selts.
- Fenk-Oczlon, Gertraud 2001.** Familiarity, information flow, and linguistic form. – Frequency and the Emergence of Linguistic Structure. (Typological Studies in Language 45.) Toim Joan L. Bybee, Paul J. Hopper. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, lk 431–448. <https://doi.org/10.1075/tsl.45.22fen>
- Gibson, Edward; Futrell, Richard; Piantadosi, Steven P.; Dautriche, Isabelle; Mahowald, Kyle; Bergen, Leon; Levy, Roger 2019.** How efficiency shapes human language. – Trends in Cognitive Sciences, kd 23, nr 5, lk 389–407. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2019.02.003>
- Greenacre, Michael; Groenen, Patrick J. F.; Hastie, Trevor; D'Enza, Alfonso Iodice; Markos, Angelos; Tuzhilina, Elena 2022.** Principal component analysis. – Nature Reviews Methods Primers, kd 2, artikkel 100. <https://doi.org/10.1038/s43586-022-00184-w>
- Hothorn, Torsten; Zeileis, Achim 2015.** partykit: A modular toolkit for recursive partytioning in R. – Journal of Machine Learning Research, kd 16, lk 3905–3909.
- Jürviste, Madis; Paet, Tiina 2023.** Prantsuse päritolu võõrsõnade kirjakuju varieerumisest eesti keeles. *Ekläär ja ekleer*. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 425–433. <https://doi.org/10.54013/kk784a4>
- Kasik, Reet 2015.** Sõnamoodustus. (Eesti keele varamu I.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kilgarriif, Adam; Baisa, Vit; Bušta, Jan; Jakubiček, Miloš; Kovář, Vojtěch; Michelfeit, Jan; Rychlý, Pavel; Suchomel, Vit 2014.** The Sketch Engine: Ten years on. – Lexicography, kd 1, nr 1, lk 7–36. <https://doi.org/10.1007/s40607-014-0009-9>
- Koev, Todor 2025.** Adverbs of change and dynamicity. – Natural Language & Linguistic Theory, kd 43, lk 2179–2220. <https://doi.org/10.1007/s11049-025-09661-9>
- Koppel, Kristina; Kallas, Jelena 2022.** Eesti keele ühendkorpuste sari 2013–2021: mahukaim eestikeelsete digitekstide kogu. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, kd 18, lk 207–228. <https://doi.org/10.5128/ERYa18.12>
- Küngas, Annika 2014.** Pragmatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles *lt*-sõnade näitel. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 36.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Laur, Sven; Orasmaa, Siim; Särg, Dage; Tammo, Paul 2020.** EstNLTK 1.6: Remastered Estonian NLP pipeline. – Proceedings of the Twelfth Language Resources and Evaluation Conference. Marseille: European Language Resources Association, lk 7152–7160.
- Lehmann, Christian 2005.** Pleonasm and hypercharacterisation. – Yearbook of Morphology 2005. Toim Geert Booij, Jaap van Marle. Dordrecht: Springer, lk 119–154. https://doi.org/10.1007/1-4020-4066-0_5
- Lindström, Liina 2010.** Kõnelejale ja kuulajale viitamise vältimise strateegiaid eesti keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 55 (2009). Peatoim Mati Erelt. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 88–118.
- Lüdeling, Anke; Alexiadou, Artemis; Adli, Aria; Donhauser, Karin; Dreyer, Malte; Egg, Markus; Feulner, Anna Helene; Gagarina, Natalia; Hock, Wolfgang; Jannedy, Stefanie; Kammerzell, Frank; Knoeferle, Pia; Krause, Thomas; Krifka, Manfred; Kutscher, Silvia; Lütke, Beate; McFadden, Thomas; Meyer, Roland; Mooshammer, Christine; Müller, Stefan; Maquate, Katja; Norde, Muriel; Sauerland, Uli; Solt, Stephanie; Szucsich, Luka;**

- Verhoeven, Elisabeth; Waltireit, Richard; Wolfsgrubner, Anne; Zeige, Lars Erik 2022. Register: Language users' knowledge of situational-functional variation. Frame text of the first phase proposal for the CRC 1412. – Register Aspects of Language in Situation (REALIS), kd 1, nr 1, lk 1–58. <https://doi.org/10.18452/24901>
- Metslang, Helle 2023. Süntaks. – Eesti grammatika. Peatoim H. Metslang. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 455–976.
- Mäearu, Sirje 2000. *lt*-liitelised määrsõnad. – Tiit Erelt, Mati Erelt, Maire Raadik, Tiina Leemets, S. Mäearu, Keelenõuanne soovitab 2. Koost, toim T. Erelt, M. Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 117–139. https://keeleabi.eki.ee/artiklid2/lt_vana.html
- Paet, Tiina; Risberg, Lydia 2021. Võõrsõnade tähendussoovitused ja nende esitus üldkeele sõnaraamatus. – Keel ja Kirjandus, nr 11, lk 965–984. <https://doi.org/10.54013/kk767a2>
- Pilvik, Maarja-Liisa 2026a. Konstruktsioonide produktiivsus: *lt*- ja *sti*-tuletusliite võrdlus veebikorpuse tekstide põhjal. – Korpused lingvistilises uurimistöös. Praktiline käsiraamat. Koost, toim Liina Lindström, M-L. Pilvik, Ann Veismann, Kadri Muischnek, Jane Padrik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 303–330.
- Pilvik, Maarja-Liisa 2026b. Korpusandmete statistiline analüüs. – Korpused lingvistilises uurimistöös. Praktiline käsiraamat. Koost, toim Liina Lindström, M-L. Pilvik, Ann Veismann, Kadri Muischnek, Jane Padrik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 145–229.
- Prillop, Külli; Habicht, Külli 2022. Vist või kindlasti? Tõenäosuspartikli *vist* pikk teekond eesti kirjakeeles. – Keel ja Kirjandus, nr 1–2, lk 35–53. <https://doi.org/10.54013/kk770a3>
- Proos, Mariann; Aigro, Mari 2024. Concreteness ratings for 36,000 Estonian words. – Behavior Research Methods, kd 56, lk 5178–5189. <https://doi.org/10.3758/s13428-023-02257-4>
- Risberg, Lydia 2024. Sõnatähendused ja sõnaraamat. Kasutuspõhine sisend eesti keelekorraldusele. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 52.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Szmrecsanyi, Benedikt; Bloemen, Dieuwertje 2023. Corpus-based approaches to prescriptivism. – The Routledge Handbook of Linguistic Prescriptivism. (Routledge Handbooks in Linguistics.) Toim Joan C. Beal, Morana Lukač, Robin Straaijer. London–New York: Routledge, lk 73–85. <https://doi.org/10.4324/9781003095125-6>
- Villup, Astrid 1969. Adverb eesti keeles. Õppematerjal. Tallinn: Eesti NSV Kõrg- ja Keskerihariduse Ministeerium.
- VÕS 1953 = Väike õigekeelsuse sõnaraamat. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- Winter, Bodo 2019. Statistics for Linguists: An Introduction Using R. New York–London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315165547>
- Wit, Ernst-Jan C.; Gillette, Marie 1999. What is Linguistic Redundancy? Technical Report. The University of Chicago. <https://www.math.rug.nl/~ernst/linguistics/redundancy3.pdf>
- ÕS 1960 = Õigekeelsuse sõnaraamat. Toim Ernst Nurm, Erich Raiet, Magnus Kindlam. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.
- ÕS 1976 = Õigekeelsussõnaraamat. Toim Rein Kull, Erich Raiet. Koost Tiit Erelt, R. Kull, Valve Põlma, Kristjan Torop. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus.
- ÕS 2018 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018. Toim Maire Raadik. Koost Tiit Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, M. Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: EKSA.

Lydia Risberg (sünd 1988), PhD, Eesti Keele Instituudi teadur (Vanemuise 21, 51003 Tartu), Tartu Ülikooli eesti keele teadur, lydia.risberg@eki.ee

Maarja-Liisa Pilvik (sünd 1989), PhD, Tartu Ülikooli eesti keele teadur (Jakobi 2, 51005 Tartu), maarja-liisa.pilvik@ut.ee

Liina Lindström (sünd 1973), PhD, Tartu Ülikooli tänapäeva eesti keele professor (Jakobi 2, 51005 Tartu), liina.lindstrom@ut.ee

Unnecessary or meaningful *-lt* derivative? A comparison of the adverbs *koheselt* and *kohe* expressing immediacy

Keywords: temporal adverbs, redundancy, corpus analysis, usage-based linguistics, language planning

This article presents a comparative analysis of the Estonian adverbs *koheselt* and *kohe*, both expressing immediacy, with particular attention to the long-standing prescriptive rejection of *koheselt* due to its perceived redundancy. Since the 1960 edition of the *Dictionary of Standard Estonian*, *koheselt* has been stigmatized without contextual consideration. Drawing on a usage-based corpus analysis, we show that *koheselt* gained prominence in the 1940s and 1950s, especially in Soviet-era bureaucratic and directive texts, a development that likely contributed to its subsequent stigmatization. Although its use declined following the prescriptive recommendation issued in the 1960 normative dictionary, it has gradually regained ground and now appears across a wide range of genres. The data indicates that *koheselt* often marks temporal immediacy more precisely than *kohe* and may also function as a manner adverb. Contrary to earlier claims, *koheselt* is not inherently unsuitable in neutral contexts. We argue that its markedness serves a communicative function and that “redundancy” can, in fact, enhance clarity and meaning in written Estonian.

Lydia Risberg (b. 1988), PhD, Estonian Language Institute, Researcher (Vanemuise 21, 51003 Tartu), University of Tartu, Research Fellow in Estonian Language, lydia.risberg@eki.ee

Maarja-Liisa Pilvik (b. 1989), PhD, University of Tartu, Research Fellow in Estonian Language (Jakobi 2, 51005 Tartu), maarja-liisa.pilvik@ut.ee

Liina Lindström (b. 1973), PhD, University of Tartu, Professor of Modern Estonian Language (Jakobi 2, 51005 Tartu), liina.lindstrom@ut.ee

Autori kindlus ja väite usaldusväarsus: kuidas mõjutab pehmendajate kasutus lugeja hinnanguid?

NELE KAROLIN TEIVA

Pehmendajad on keelevahendid, mille abil saab teksti autor väljendada ebakindlust ja ebatäpsust, jättes seejuures ruumi lugeja tõlgendustele ja arvamustele (Crompton 1997: 281; Hyland 2005: 52). Kuigi akadeemilise teksti autor võib pehmendajaid kasutada selleks, et sünniks reaalsust ausamalt kirjeldav tekst (Lewin 2005: 170), võib see eesmärk lugejale arusaamatuks jääda ja viia näiteks selleni, et ta peab autorit liialt ebakindlaks. Ilmselt seetõttu hoiatavad akadeemiliste tekstide koostamise juhendid üliõpilasi, et näiteks konditsionaali kasutus „võib jätta mulje, et autor ei ole oma seisukohtade õigsuses kuigi veendunud”, ja soovivad eelistada kindlat kõneviisi (vt nt TalTech Virumaa kolledž 2020: 12; TÜ majandusteaduskond 2021: 15; TÜ Narva kolledž 2021: 19). Samas näitavad uurimused, et konditsionaal on eestikeelses akadeemilises tekstis sagedaim pehmendamiseks kasutatav vahend (Hint jt 2025: 173; Lemendik 2025: 56; Teiva 2025: 21). Kuigi üliõpilastel soovitatakse pehmendajaid lugejale mõeldes vältida, pole seni eesti keeles uuritud, kuidas lugejad neid tajuvad. Sellele keskendumi siinses artiklis.

Uurimuses on lähema vaatluse all pehmendavad verbivormid ja modaalverbiga ühendid *oletan, oletaksin, ütleksin, võib oletada, võib öelda, võiks oletada, võiks öelda, võibki oletada ja võibki öelda* (edaspidi nimetan kõiki neid konstruktsioonideks). Neid kõiki on varasemateski uurimustes pehmendajatena käsitletud (vt nt Lemendik 2025: 78; Teiva 2025: 23) või arutletud nende võimaliku pehmendava funktsiooni üle (Teiva 2022: 40; Hint jt 2025: 165). Siinse uurimuse eesmärk on välja selgitada, kas ja kuidas mõjutavad eri pehmendajad autori kindluse ja väite usaldusväarsuse tajumist. Selle uurimiseks tegin katse, milles palusin üliõpilastel anda vastavaid hinnanguid pehmendajatega lausetele ja ühele pehmendajata lausele ning järjestada konstruktsioonid kindluse järgi.

Artiklis kirjeldan kõigepealt, kuidas mõtestada pehmendajate kasutust tekstis kui suhtlusolukorras. Seejärel annan ülevaate uurimustest, mille fookuses on olnud pehmendajate kasutus eestikeelsetes akadeemilistes tekstides, ning uurimustest, mis on käsitletud pehmendajate tajumist. Katse materjali ja meetodi kirjeldusele järgneb hinnangu- ja järjestusülesannete tulemuste analüüs ning kokkuvõttev arutelu.

1. Pehmendajad suhtlusolukorras ja nende uurimine

Tekst on suhtlusolukord, kus saatja ehk teksti autor edastab sõnumi vastuvõtjale ehk teksti lugejale (Jakobson 1985 [1976]: 113; Hoey 2001: 11). Sealjuures ei tee saatja

üksnes sõnumi sisu puudutavaid valikuid, vaid valib sõnumile ka vormi ehk otsustab, milliste keelevahenditega seda väljendada (Traugott, Dasher 2001: 20; Halliday, Matthiessen 2014: 23–24). Nendes valikutes peegeldub ühtlasi saatja vaatepunkt (Traugott, Dasher 2001: 20–21). Seega sisaldab sõnum infot ka selle kohta, kuidas saatja seda ise näeb ja millisena kujutab ta ette vastuvõtja arusaamu sõnumi või selle autori kohta (Givón 2005: 149). Saatja vaatepunkti avavad muu hulgas pehmedajad: ühelt poolt saab autor nende abil väljendada, kui kindel ta esitatavas sõnumis on, teisalt võib pehmedajate kasutus peegeldada seda, kui kindlat väljendust peab autor selles suhtlusolukorras sobivaks (Crompton 1997: 281). Pehmedajate kasutust saab uurida näiteks akadeemilise tekstiga loodavas suhtlusolukorras.

1.1. Pehmedajad eestikeelsetes akadeemilistes tekstides

Viimastel aastatel on varasemast rohkem uuritud pehmedajate kasutust eestikeelsetes akadeemilistes tekstides: nii gümnaasistide kirjandites¹ (Teiva 2022), keeleteaduslikes artiklites (nt Hint jt 2025), keeleteaduse sissejuhatava kursuse töödes ja humanitaarvaldkonna bakalaureusetöös (Teiva 2025) kui ka humanitaar- ja sotsiaalvaldkonna bakalaureuse- ja magistrیتöös (Lemendik 2025). Kuigi uurimused erinevad meetodika poolest, on nende põhitulemus sama: kõigis neis osutus sagedaimaks pehmedajaks konditsionaal (Teiva 2022: 24, 2025: 21; Hint jt 2025: 173; Lemendik 2025: 56). Tekstidest pehmedajate otsimisel on autorid lähtunud varasematest eesti keele uurimustest, saanud inspiratsiooni inglise keele pehmedajate nimekirjadest (nt Hyland 2005: 223–224) ja toetunud ka oma keeletajule.

Nende uurimuste põhjal joonistuvad välja üldisemad mustrid pehmedajate sageduse kohta eri kogemusega kirjutajate akadeemilistes tekstides. Gümnaasistide kirjandites leidub pehmedajaid rohkem kui teiste kirjutajate tekstides (10 000 sõne kohta 78 – Teiva 2022: 24). Bakalaureuseõppe esimesel aastal kirjutatud keeleteaduse sissejuhatava kursuse tekstides on pehmedajaid vähem kui gümnaasistide kirjandites (10 000 sõne kohta 40 – Teiva 2025: 20). Humanitaar- ja sotsiaalvaldkonna bakalaureusetöös kasutatakse pehmedajaid veel vähem (10 000 sõne kohta 29 – Lemendik 2025: 55; Teiva 2025: 20), sama sage on nende kasutus magistrیتöös (Lemendik 2025: 55). Keeleteaduslikes artiklites on pehmedajaid ülikoolis kirjutatud tekstidest rohkem, kuid siiski vähem kui gümnaasistide kirjandites (10 000 sõne kohta 42 – Hint jt 2025: 171; Lemendik 2025: 55).

Pehmedajate väiksem sagedus üliõpilaste tekstides on ootuspärane: seda suunavad muu hulgas kirjalike tööde juhendid (Komissarov jt 2024) ja õppematerjalid, mille järgi on teaduskeel neutraalne ja objektiivne ning milles seetõttu soovitatakse vältida ebakindlust väljendavate vahendite liigset kasutust (vt nt Kasik 2007: 84–88; TÕ Narva kolledž 2021: 19). Sama arusaam võib mõjutada ka teadusartiklite kirjutajaid ja toimetajaid, kelle silmis ei pruugi kõik pehmedajad teadusteksti ühtviisi hästi sobida (Hennoste jt 2021: 110).

¹ Kirjandid on mõnes käsitluses akadeemiliste tekstide hulka liigitatud, seda eelkõige nende argumenteeriva olemuse ja kindlate struktuurireeglite tõttu (vt nt Hint jt 2022: 327).

Pehmendajate arvukust ja kasutamise põhjuseid võivad mõjutada ka teksti eesmärk ja oskus mõtestada tekstiga loodavat suhtlusolukorda (vt Teiva 2025). Kuigi autoril on pehmendajat kasutades oma eesmärk, sõltub selle täitumine vastuvõtjast, kes annab sõnumile oma tähenduse ega pruugi pehmendaja mõju tajuda nii, nagu autor kavatses (Fraser 1980: 349). Näiteks kui saatja kirjutab *võib-olla on põhjus selles*, võib vastuvõtja pidada teda liialt ebakindlaks või esitatud sõnumit ebasaldusväärseks. Siinses uurimuses lähtun just suhtlusolukorrast, uurides, kas ja kuidas pehmendajad mõjutavad seda, kuidas vastuvõtja (lugeja) tajub sõnumi saatja (teksti autori) kindlust ja saadetava sõnumi (teksti) usaldusväärsust.

1.2. Pehmendajate tajumise uurimisest

Pehmendajate mõju teadusliku sisuga teksti lugejale on katsetega uuritud inglise- ja saksa keelsete tekstide põhjal. Katsetes osalejatel on palutud lugeda pehmendajaid sisaldavaid lauseid (nt Thiebach jt 2015; Winter jt 2015) või tekstikatkendeid (nt Blankenship, Holtgraves 2005; Durik jt 2008; Radojičić, Novakov 2022) ning hinnata lause, teksti või autoriga seotud eri aspekte. Hinnanguid on küsitud näiteks teksti sisule, allikale ning keelekasutusele (Blankenship, Holtgraves 2005; Durik jt 2008; Winter jt 2015), argumendi lihtsusele, teaduslikkusele, tugevusele ja usaldusväärsusele (Thiebach jt 2015; Winter jt 2015), teksti üldisele kvaliteedile (Bajwa jt 2019) ja lugeja suhtumisele tekstis kirjeldatud teemasse (Winter jt 2015). Katsed erinevad meetoodika poolest ja nende tulemused on osalt vastuolulised.

Näiteks on leitud, et lugejate suhtumine pehmendatud teksti sisusse on positiivsem kui pehmendamata teksti omasse (Winter jt 2015; Bajwa jt 2019). Ühe katse tulemuste põhjal oli pehmendajaid sisaldavat ingliskeelset teksti lihtsam lugeda: see nõudis lugejalt vähem pingutust ja edastas sõnumit edukamalt (Radojičić, Novakov 2022). Samuti on leitud, et teadlasi peeti usaldusväärsemaks, kui nad esitasid oma uurimistulemusi pehmendajaid kasutades (Jensen 2008), ning et tulemuste tõlgendamisel kasutatud pehmendajad ei vähendanud argumentide veenvust (Durik jt 2008).

Siiski on (osalt isegi neissamades uurimustes) leitud, et pehmendajatel võib olla ka negatiivne mõju. Näiteks peeti ühes uurimuses vähem veenvaks tekste, kus pehmendati uuringutulemusi (mitte nende tõlgendusi) esitavaid lauseid (Durik jt 2008), ja teises olid hinnangud pehmendatud teksti meeldivusele, usaldusväärsusele ning asjatundlikkusele negatiivsemad (Blankenship, Holtgraves 2005). Tehisintellekti rakenduste laialdase leviku ajastul on oluline ka tulemus, et kui tekstirobot kasutas vestluses pehmendajaid, pani see inimesed tekstiroboti vastustes kahtlema ja lisa-infot otsima (Kim jt 2024). Samuti on uurimusi, kus pole leitud, et pehmendajate kasutusel oleks oluline mõju sellele, kuidas lugeja hindab sõnumit (sh selle loogilisust ja tugevust) või selle autorit (sh tema usaldusväärsust) (nt Hosman, Siltanen 2011).

Eestis on seda tüüpi katsele kõige lähedasem Laura Tüütsi ja Reili Arguse (2016) uurimus, kus vaadeldi sõnade *arvatavasti*, *äkki* ja *võib-olla* tajumist. Katses tuli hinnata, kui tõenäoline on lauses kirjeldatud olukord. Sealjuures erinesid laused selle

poolest, kui tugevalt need kirjeldatud olukorra tekkimist eeldasid. Tulemused näitasid, et tõenäosuse tajumist mõjutas eelkõige lausega edasi antud kontekst: kui lause kandis tugevat eeldust väidet uskuda (nt *Mari on viieline õpilane ja arvatavasti saab ta ka järgmise kontrolltöö eest viie*), tajuti olukorda väga tõenäolisena, olenemata sellest, kas lauses oli kasutatud sõna *arvatavasti*, *äkki* või *võib-olla* (Tüüts, Argus 2016: 191, 195). Kuigi Tüüts ja Argus (2016: 205) kirjeldasid uuritud sõnu kui episteemilise modaalsuse (ehk tõenäosushinnangu) leksikaalseid väljendusvahendeid ja märkisid selgesõnaliselt, et katsega ei uuritud nende pehmendavat funktsiooni, käsitleti uurimuses keelevahendeid, mida mitmes teises uurimuses on analüüsitud pehmendajatenä (vt nt Hennoste jt 2024; Hint jt 2025).

2. Materjal ja meetod

2.1. Pehmendajate valik katsesse ja katselausete koostamine

Katses uurisin konstruktsioone *oletan*, *oletaksin*, *ütleksin*, *võib oletada*, *võib öelda*, *võiks oletada*, *võiks öelda*, *võibki oletada* ja *võibki öelda*. Kõiki neid kasutasin lausekontekstis (vt lisa 1). Võrdlusalusena oli katses ka pehmendajata lause.

Konstruktsioonide valikul lähtusin varasematest eestikeelsete akadeemiliste tekstide uurimustest (vt ptk 1.1). Pehmendavas konditsionaalis esinevad sageli modaalverbid, millest *võima* on minu varasema uurimuse põhjal kõige sagedasem (10 000 sõne kohta 2,15 – Teiva 2025: 23). Lisaks moodustavad konditsionaalis modaalverbid konstruktsioone (nt *võiks oletada*) verbidega, millel on ka üksi esinedes pehmendav funktsioon (nt *oletan*). Mitmes eestikeelsete akadeemiliste tekstide uurimuses (Teiva 2022; Hint jt 2025) on modaalverbid pehmendajate hulgast välja jäetud, sest nende tähendusi on keeruline eristada. Küsimusi on tekitanud ka pehmendavate verbide (nt *võima*) *gi-/ki-*liitega vormid (nt *võibki*), sest sellel liitel on võimendav ehk pehmendajale vastupidine funktsioon (Hint jt 2025: 165). Oma varasemas uurimuses olen arutlenud, milline roll on pehmendavates konstruktsioonides ainsuse 1. isiku kasutamisel (Teiva 2025: 32; vt ka ptk 4).

Valisin katselausetesse seega ühelt poolt varasemate uurimuste põhjal kõige sagedasemad pehmendajad ja teisalt keelevahendid, mille liigitamine pehmendajaks on uurijatele küsimusi tekitanud (*võima*, *gi-/ki-*liide, ainsuse 1. isik). Selleks et eri konstruktsioonidele antavad hinnangud oleksid võrreldavad, kasutasin kõigis neis verbe *ütleva* ja *oletama*.

Kuna eesmärk oli uurida akadeemilistes tekstides päriselt esinevaid keelevahendeid, otsisin valitud pehmendajaid oma varasema uurimuse (Teiva 2025) korpustest ja eesti keele ühendkorpuse (ÜK 2023) akadeemiliste tekstide alamkorpusest. Otsing kinnitas katselausetesse valitud konstruktsioonide kasutatust ja otsingutulemuste põhjal välistasin variandid *ütlen*, *võiksin oletada* ja *võiksin öelda*, mis korpustes pehmendajana ei esinenud, samuti konstruktsioonid *võiks ütelda* ja *võib ütelda*, mida oli kasutatud alternatiivsetest vormidest oluliselt vähem (*võiks ütelda* esines ÜK-i

akadeemiliste tekstide alamkorpuses 7 korda ja *võiks öelda* 133 korda; *võib ütelda* 29 ja *võib öelda* 1271 korda).

Katselausete ja kujutletava olukorra loomiseks sain inspiratsiooni koos Eleriin Miilmani ja teistega (2025) tehtud uurimusest, milles käsitlesime, milliseid pealkirju panevad tudengid eri tüüpi tekstidele ja milliseid peavad kõige sobilikumaks. Minu katses osaleja pidi kujutlema, et loeb teadusartiklit pealkirjade uurimisest, täpsemalt lauseid selle artikli arutelupeatükist. Olukorra kirjeldusele järgnes lausepaar: esmalt tulemust kirjeldav lause (*Katse tulemused näitasid, et kõige lühemaid pealkirju pandi luuletustele*) ning pärast seda järeldus, mille esitasin koos pehmendajaga (nt *Võib oletada, et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega*) või ilma selleta² (vt lisa 1). Sõnastasin katselaused võimalikult lihtsalt, et need oleksid arusaadavad ka neile üliõpilastele, kes pole kuigi palju teadusartikleid lugenud.

2.2. Andmekogumismeetod

Pehmendajate tajumise katse tegin LimeSurvey veebikeskkonnas. Katse koosnes kahte tüüpi ülesannetest: hinnangu- ja järjestusülesannetest. Esimeses ülesandetüübis paluti osalejal kujutleda eespool kirjeldatud olukorda, lugeda lausepaari ja hinnata, (1) kui kindel on autor oma järelduses ja (2) kui usaldusväärne järeldus tundub. Vastaja sai hinnanguks märkida punkti kahel liuguriga skaalal, mille otspunktid olid vastavalt (1) *väga ebakindel* – *väga kindel* ning (2) *väga ebausaldusväärne* – *väga usaldusväärne*. Teises ülesandetüübis pidi katses osaleja (järeldust väljendavad) laused nende tajutava kindluse alusel järjekorda seadma. Laused tuli paigutada üksteise alla nii, et kõige kindlamana tajutud lause oleks kõige ülemine. Kõigis ülesannetes oli vastajal võimalik oma valikuid kommentaarikastis selgitada. (Vt lisa 1.)

Hinnanguülesannete esimeses plokis pidi katses osaleja andma hinnanguid pehmendajata lausele ja lausetele, mis sisaldasid konstruktsioone *võib oletada* ja *võiks oletada*. Laused ilmusid iga vastaja jaoks juhuslikus järjekorras. Sellele ülesandeplokile järgnes järjestusülesanne, kus olid juhuslikus järjekorras pehmendajata lause ja laused pehmendajatega *oletan*, *võib oletada*, *võiks oletada*, *oletaksin* ja *võibki oletada*.

Hinnanguülesannete teises plokis tuli hinnata lauseid, mis sisaldasid pehmendavaid konstruktsioone *võib öelda* ja *võiks öelda* või pehmendajata lauset. Sellele järgnenud järjestusülesandes olid pehmendajata lause ja laused, mis sisaldasid pehmendajaid *võib öelda*, *võiks öelda*, *ütleksin* ja *võibki öelda*.

Enne katse avalikustamist palusin selle läbi teha viiel humanitaareriala tudengil, kelle kommentaaride põhjal täpsustasin ülesannete sõnastust. Katsega kogusin vastuseid ajavahemikus 17. XII 2024 – 24. II 2025. Katset levitasin Tartu Ülikooli humanitaarteaduste tudengite meililistis ning kursustel. Katse oli anonüümne ja tasustamata ning osalejatel oli võimalik selle tegemisest igal hetkel loobuda. Taustafona küsisin vastaja sugu, emakeelt, õppeastet ja seda, millises seadmes ta katset

² Mõlemas hinnanguülesannete plokis esines sama pehmendajata lause: *Katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega*. Võrreldavuse huvides esines sama pehmendajata lause ka mõlemas järjestusülesannete plokis.

teeb. Katse viimasel leheküljel oli küsimus, kas vastajale on ülikoolis midagi pehmemdajate kasutuse kohta õpetatud.

Katse tegi lõpuni 45 osalejat, kellest 39 olid bakalaureuse- ja 6 magistriastme tudengid. 11 vastajat märkis, et neile on ülikoolis pehmemdajate kasutamisest räägitud. 40 osalejat märkis oma emakeeleks eesti keele, 5 mõne teise keele (vene, saksa, soome). Kuna viimaste vastused ei erinenud märgatavalt eesti emakeelega vastajate omadest, jätsin needki analüüsi. 33 osalejat olid naised, 8 mehed, 1 mittebinaarne ning 3 ei soovinud sellele küsimusele vastata. Vastamiseks kulus osalejatel keskmiselt 8 minutit ja 30 sekundit.

2.3. Analüüsimetod

Materjali analüüsiks ja visualiseerimiseks kasutasin rakendustarkvara R (R Core Team 2024). Et hinnanguülesannete tulemused oleksid võrreldavad, standardiseerisin vastused osalejate kaupa ehk arvutasin kõigi skaaladel valitud väärtuste z-skoorid. Z-skoor aitab tasandada erinevusi, mis võivad andmestikus tekkida, kui vastaja on hinnangute andmisel eelistanud skaala üht või teist otsa. Saadud z-skoorid olid aluseks kõigile järgmistele analüüsisammudele.

Kindluse ja usaldusväarsuse hinnangute analüüsimiseks kasutasin lineaarseid segamudeleid (paketti lme4; Bates jt 2015) ja *post hoc* testi (Tukey HSD), et selgitada välja, milliste konstruktsioonide vahel on oluline erinevus. Kasutasin segamudelit, sest katseandmestiku vaatlused olid üksteisest sõltuvad (iga osaleja andis kuuel korral hinnangu autori kindlusele ja väite usaldusväarsusele). Segamudel võimaldab juhusliku vabaliikme abil arvestada sellega, et sama vastaja andis mitu hinnangut.

Mudelites olid uuritavad tunnused vastavalt autori kindlus ja väite usaldusväarsus ning seletav tunnus lauses esinev konstruktsioon (*võib oletada*, *võiks oletada*, pehmemdajata lause; *võib öelda*, *võiks öelda*, pehmemdajata lause), juhuslik vabaliige oli vastaja. Hinnangute kõrvutamiseks kasutasin mudelit, kus uuritav tunnus oli hinnang ning seletavad tunnused konstruktsioon, hinnatav omadus (usaldusväarsus, kindlus) ja konstruktsiooni ja hinnatava omaduse koosmõju, juhuslikuks vabaliikmeks vastaja.³

Järjestusülesannete tulemuste analüüsimiseks koostas in sagedustabelid (vt ptk 4). Kõige kõrgemale kohale paigutatud ehk kõige kindlamana tajutud lause sai väärtuse 1 ja kõige alumisele kohale paigutatu väärtuse 5 või 6 (olenevalt katseploki lausete hulgast). Tulemuste mõtestamiseks arvutasin iga lause keskmise koha järjestuses.

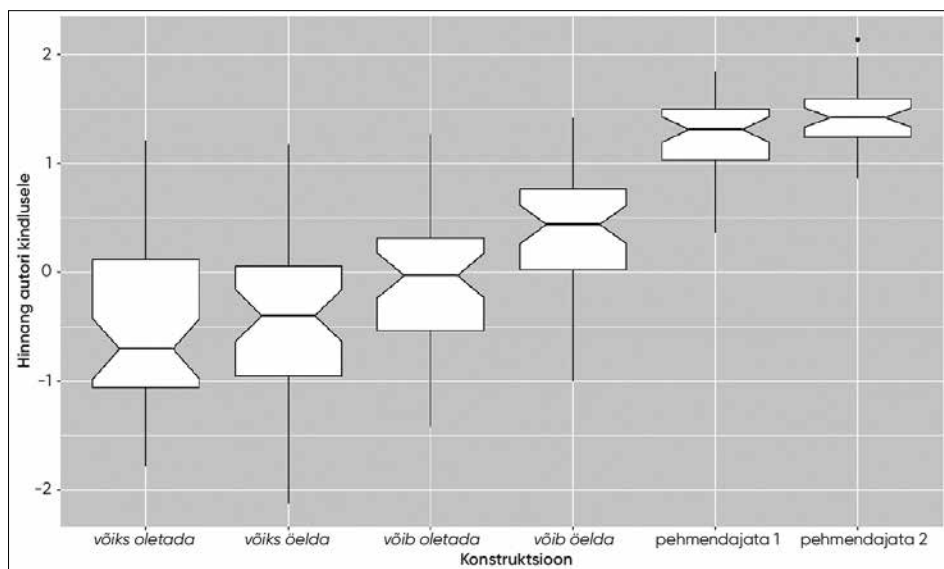
³ `lmer(kindlus ~ konstruktsioon + (1|vastaja), data = andmed); lmer(usaldusväarsus ~ konstruktsioon + (1|vastaja), data = andmed); lmer(hinnang ~ hinnatav*konstruktsioon + (1|vastaja), data = andmed_pikk)`

3. Hinnanguülesannete tulemused

3.1. Kindlus

Katsega uuritud konstruktsioonidele antud kindluse hinnangud on esitatud joonisel 1 keskmise järgi kasvavalt. Lineaarne segamudel kinnitas, et konstruktsioon mõjutab oluliselt seda, kui kindlana väite autorit tajutakse. Tukey HSD testi põhjal olid statistiliselt olulised erinevused ($p < 0,05$) peaaegu kõigi konstruktsioonide vahel. Olulist erinevust ei olnud *võiks öelda* ja *võiks oletada* hinnangute vahel ($p = 0,47$), samuti ei erinenud oluliselt pehmendajata lause hinnangud eri ülesandeplokkides ($p = 0,39$).

Kõige kindlamana tajuti pehmendajata lause autorit. Kõige ebakindlamaks peeti neid autoreid, kes olid pehmendamiseks kasutanud konditsionaali. Indikatiivis konstruktsioonide *võib öelda* ja *võib oletada* kindluse hinnangud olid oluliselt kõrgemad kui konditsionaalis variantide omad. Samuti oli oluline erinevus *võib oletada* ja *võib öelda* hinnangute vahel: viimase puhul tajuti autorit oluliselt kindlamana.

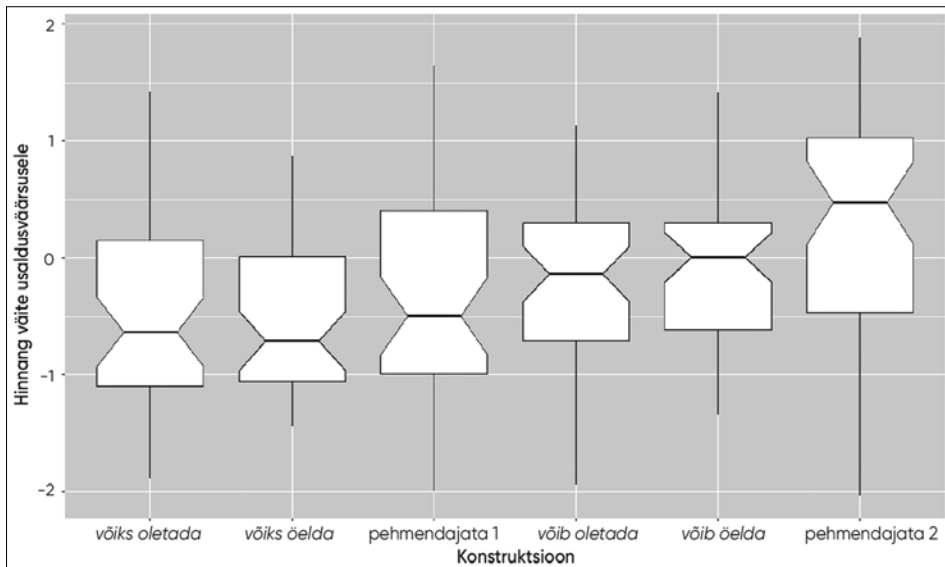

Joonis 1. Hinnangud autori kindlusele (z-skoorid). Pehmendajata lause oli mõlemas hinnanguülesannete plokkis identne; joonisel vastavalt pehmendajata 1 (esimene plokk) ja pehmendajata 2 (teine plokk).

3.2. Usaldusväarsus

Väite usaldusväarsusele antud hinnangutest saab ülevaate jooniselt 2 (hinnangud reastatud keskmise järgi kasvavalt), kust on näha, et igale konstruktsioonile antud hinnangud varieeruvad tugevasti. Segamudeli põhjal on konstruktsioonide vahel olulised erinevused. Ent selgus, et need tulenesid üksnes katse teises plokkis pehmendajata lausele antud kõrgematest hinnangutest: Tukey HSD testi põhjal on sama

pehmedajata lause usaldusväärsuse hinnangud teises ülesandeplokis oluliselt kõrgemad kui esimeses ja samuti kõrgemad kui konditsionaalis konstruktsioone sisaldanud lausete omad. Teiste konstruktsioonide vahel olulisi erinevusi ei esinenud.

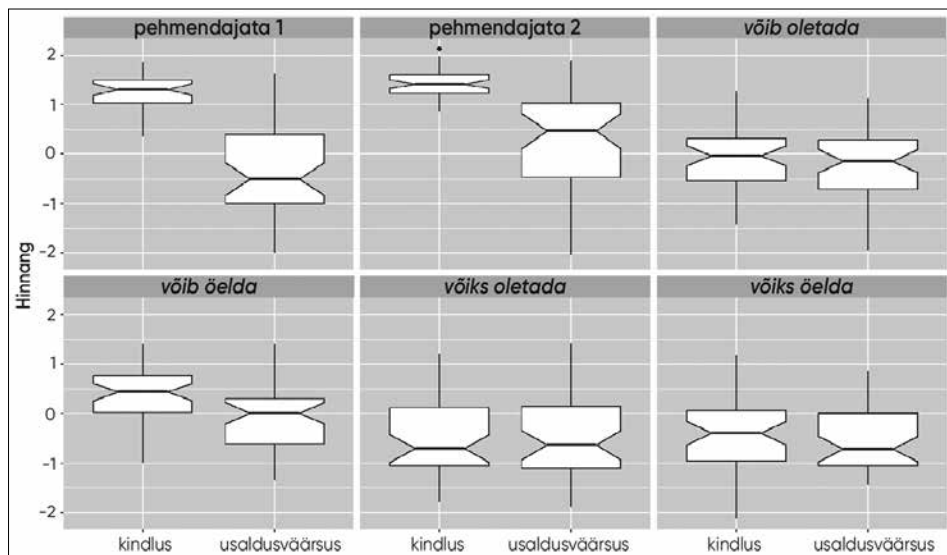

Joonis 2. Hinnangud väite usaldusväärsusele (z-skoorid). Pehmedajata lause oli mõlemas hinnanguülesannetes identne; joonisel vastavalt pehmedajata 1 (esimene plokk) ja pehmedajata 2 (teine plokk).

3.3. Kindluse ja usaldusväärsuse hinnangute võrdlus

Autori kindlusele ja väite usaldusväärsusele antud hinnangud on konstruktsioonide kaupa esitatud joonisel 3. Segamudeli ja Tukey HSD testi põhjal erinevad oluliselt pehmedajata lausele antud kindluse ja usaldusväärsuse hinnangud ($p = 0,0001$): mõlemas ülesandeplokis hinnati pehmedajata lause autori kindlust oluliselt kõrgemalt kui väite usaldusväärsust. Samuti on oluline erinevus ($p = 0,0007$) *võib öelda* puhul, mille usaldusväärsust tajuti oluliselt madalamalt kui selle kindlust. Ülejäänud konstruktsioonidele antud kindluse ja usaldusväärsuse hinnangud oluliselt ei erine.

Hinnanguülesannete põhjal mõjutab konstruktsiooni valik oluliselt seda, kui kindlana autorit tajutakse. Väite usaldusväärsuse hinnangute puhul ilmnisid konstruktsioonide vahel vaid üksikud olulised erinevused. Tulemuste põhjal pole võimalik täpselt selgitada, miks pehmedajata lause usaldusväärsuse hinnangud kahel esinemiskorral niivõrd palju erinesid. Võimalikku põhjust käsitlen kokkuvõttes arutelus.

Joonis 3. Autori kindlusele ja väite usaldusvärsusele antud hinnangute võrdlus (z-skoorid).

4. Järjestusülesannete tulemused

4.1. oletama

Järjestusülesandes peeti keskmiselt kõige kindlamaks pehmendajata lauset (st vastajad paigutasid selle keskmiselt järjestuses kõrgeimale kohale), kindlusele järgmine oli *oletan*. Seejärel tulid *võib oletada* ja *võibki oletada*, neist viimast peeti ebakindlamaks. Kõige ebakindlamateks peeti konditsionaaliga variante, kusjuures enim paigutati järjestuses viimasele kohale konstruktsioon *võiks oletada*. Tulemused on esitatud tabelis 1.

Järjestusülesande juurde jäetud kommentaarid näitavad, et vastajad on järjestyse ülemises ja alumises osas suhteliselt kindlad: pehmendajata lauset peeti täiesti kindlaks ja konditsionaali (*oletaksin*, *võiks oletada*) nähti suurima ebakindluse väljendajana (vt näiteid 1–3). Kuigi konditsionaali kasutus peegeldab ebakindlust, tõi üks vastaja esile, et näiteks uurimistulemuste tõlgendamisel võib pehmedaja kasutamine siiski hea olla (näide 3).

Kommentaaride põhjal on vastajate jaoks rohkem segadust tekitanud järjestyse keskel otsuste langetamine, näiteks see, kuidas *gi-/ki*-liitega lauset tuleks mõtestada. Seda on peetud kindlamaks kui konditsionaali ja ühel juhul nimetatud loogilise järelduse esitamise viisiks ja seetõttu tajutud mõnest teisest lausest kindlamana (näited 4–5).

Tabel 1. Verbi *oletama* sisaldanud ülesande „Loe laused läbi ja reasta laused vastavalt nende kindlusele (ülemine lause on sinu meelest kõige kindlam, alumine kõige ebakindlam)” vastuste sagedustabel. Laused on järjestatud nende keskmise asukoha põhjal kõigis järjestustes (veerg „keskmine”).

Järjestatavad laused	JRK 1 ⁴	JRK 2	JRK 3	JRK 4	JRK 5	JRK 6	Keskmine
Katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.	41 (91%)	1 (2%)	2 (4%)			1 (2%)	1,2
Oletan , et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.	2 (4%)	23 (51%)	7 (16%)	9 (20%)	4 (9%)		2,8
Võib oletada , et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.	2 (4%)	14 (31%)	13 (29%)	11 (24%)	4 (9%)	1 (2%)	3,1
Võibki oletada , et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.		7 (16%)	15 (33%)	9 (20%)	9 (20%)	5 (11%)	3,8
Oletaksin , et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.			6 (13%)	6 (13%)	16 (36%)	17 (38%)	5,0
Võiks oletada , et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.			2 (4%)	10 (22%)	12 (27%)	21 (47%)	5,2

⁴ Tabelis kasutatud pealkirjad „JRK 1”, „JRK 2” jne viitavad lause kohale järjestustes: nt veerust „JRK 1” näeb, mitu vastajat on märkinud lause oma järjestustes kõige kõrgemale kohale.

- (1) Kõige kindlam on muidugi pealkiri, kus ei kasutata verbi oletama või võima, vaid kindlat kõneviisi - nii on. (V32⁵)
- (2) Tingiva kõneviisi panin allapoole, sest see näitab minu jaoks ebakindlust enim. (V25)
- (3) Konditsionaal ei jäta nii veenvat muljet kui kindel kõneviis, annab rohkem põhjust kahtlemiseks, **mis võib uurimistulemuste tõlgendamisel olla ka hea.** (V40)
- (4) Sõna lõpus -ki tundub kindlam, kui -ks. (V3)
- (5) Kõige kindlam on lause, kus autor ei oletata. Oletan tundub konkreetne kuid samas juba see sama oletamine ei ole vast kõige õigem. **VõibKI tekitab tunde, et see on loogiline järeldus,** võib tundub sellest astme võrra neutraalsem, oletaksin kõlab väga ebakindlalt kuid võiks kõlab kõige ebakindlamalt. (V21)

Kommentaaries jääb silma ka huvitav seos isikukasutuse ja kindluse vahel: mina-vormi seostatakse sellega, et autor võtab isiklikult vastutuse või seisukoha, millega vastandab end lugejale, kes ei pea tingimata kirjeldatuga nõustuma (näide 6). Teises vastuses tuuakse aga esile, et kui mina-vormi pole, siis eemaldub autor väitest ja vastutusest (näide 7).

- (6) Millegipärast tundus „võib oletada” minu jaoks kindlam kui „oletan”, sest „võib oletada” on kuidagi kinnistunum. „**Oletan**” kõlab nõnda, et MINA oletan, aga ma ei tea, mida teie, teised oletaksite. Viimane „võiks oletada” ootaks endale justkui sappa üht „aga”t. Võiks oletada, aga tegelikult näitasid uuringu tulemused teisiti. (V32)
- (7) Kõige ebakindlamad laused sisaldasid sõna 'võib' ja siis lähtusin sõna toonist. **Ebakindlamad olid need, kus autor ei kasuta minavormi, vaid justkui eemalduks väitest.** Erandiks on viimane 'oletaksin', kus on minavorm, aga kõlab ebakindlalt just -ksin lõpu pärast. (V42)

4.2. ütlema

Verbi *üttelema* sisaldanud konstruktsioonide järjestuse põhjal peeti samuti kõige kindlamaks pehmendajata lauset, millele järgnes kindlusest *võib öelda*. Järjestuses jäi keskele *võibki öelda*. Kõige ebakindlamateks peeti konditsionaaliga variante, kusjuures enim paigutati järjestuses viimasele kohale *võiks öelda*. Paigutuste keskmiste põhjal on *ütleksin* sellest veidi kindlam. Tulemused on esitatud tabelis 2.

Taas tuuakse kommentaaries esile konditsionaaliga väljendatavat ebakindlust. Vormi *võiks* peetakse oletuslikuks ja vormi *ütleksin* ebausutavaks. Viimase puhul võib näha seost ka isikukasutusega: 1. isiku vorm näib tekitavat vastajale tunde, et kirjutaja ei ole endas kindel ja tema esitatud seisukoha võiks ümber lükata (näited 8–9).

⁵ Siin ja edaspidi viitavad vastajatele koodid: kood V32 tähistab 32. vastajat andmetabelis. Kommentaariid on esitatud muutmata kujul. Poolpaksus kirjas on minu esiletõstud.

Tabel 2. Verbi *ütleva* sisaldanud ülesande „Loe laused läbi ja reasta laused vastavalt nende kindlusele (ülemine lause on sinu meelest kõige kindlam, alumine kõige ebakindlam)” vastuste sagedustabel. Laused on järjestatud nende keskmise asukoha põhjal kõigis järjestustes (veerg „keskmine”).

Järjestatavad laused	JRK 1	JRK 2	JRK 3	JRK 4	JRK 5	Keskmine
Katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.	40 (89%)		2 (4%)	1 (2%)	2 (4%)	1,3
Võib öelda , et tulemusi mõjutas vastajate varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.	3 (7%)	20 (44%)	16 (36%)	6 (13%)		2,6
Võibki öelda , et tulemusi mõjutas vastajate varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.		11 (24%)	14 (31%)	16 (36%)	4 (9%)	3,3
Ütleksin , et tulemusi mõjutas vastajate varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.		12 (27%)	7 (16%)	9 (20%)	17 (38%)	3,7
Võiks öelda , et tulemusi mõjutas vastajate varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.	2 (4%)	2 (4%)	6 (13%)	13 (29%)	22 (49%)	4,1

Ka teistes kommentaarides seostavad vastajad isikukasutust kindlusega, kusjuures arvamused on vastuolulised: on neid, kes ütlevad, et 1. isiku kasutus lisab kindlust, ja neid, kelle meelest muudab see väite just ebakindlamaks (näited 10–12).

- (8) „Võiks” tundub kõige rohkem selline oletuslik, mistõttu ei mõju see kõige kindlamana. (V26)
- (9) See „ütleksin..” kõlab siiski ebausutavalt. ütleksin, aga pole tegelikult endas kindel, võite minu seisukoha lihtsasti ümber lükata. (V32)
- (10) **Kindlamad olid laused, kus autor kasutas minavormi**, mis näitab, et ta on selles väites kindel. (V42)
- (11) Panin tingiva kõneviisi allapoole. **Lisaks tundus 1. isiku kasutus kindlam.** (V25)
- (12) jälle tinglikkus ja **autori mina-vormis väljendus vähendab kindlust** (V16)

4.3. Järjestusülesannete kokkuvõte

Mõlemas järjestusülesandes peeti kõige kindlamaks pehmendajata lauset ja kõige ebakindlamaks konditsionaali, eriti konstruktsiooni *võiks* + verb, ja keskmiseks konstruktsiooni *võibki* + verb. Selline tulemus on huvitav, sest *gi-/ki*-liidet on peetud võimendavaks vahendiks (nt Hint jt 2025: 165), aga siinjuhul on seda hinnatud ebakindlamaks nii pehmendajata lausest kui ka *võib* + verbi konstruktsioonist. Seega paistab, et *gi-/ki*-liidet tajutakse sellises konstruktsioonis ebakindlust võimendavana. Järjestusülesannete kommentaarides leidis vastuolulisi arvamusi isiku-

kasutuse mõju kohta tajutavale kindlusele. Ühes kommentaaris (näide 6) toodi esile, et 1. isiku kasutamine rõhutab, et lause väljendab kirjutaja seisukohta, millega lugeja ei pea nõustuma. Selline kirjeldus on kooskõlas mitme varasema käsitlusega, mille järgi saab autor pehmen-dajate abil oma seisukohta esile tuua, jättes samal ajal ruumi lugeja arvamusele (vt nt Hyland 2005: 52; Salager-Meyer 2011: 35–36).

Kokkuvõttev arutelu

Artiklis kirjeldasin pehmen-davate konstruktsioonide *oletan*, *oletaksin*, *ütleksin*, *võib oletada*, *võib öelda*, *võiks oletada*, *võiks öelda*, *võibki oletada* ja *võibki öelda* tajumise uurimiseks tehtud katset ja selle tulemusi. Katses pidid osalejad hindama autori kindlust ja väite usaldusväärsust ning järjestama väiteid kindluse alusel.

Tulemused näitasid, et pehmen-dajate kasutus mõjutab seda, kui kindel autor oma väites tundub olevat. Kõige ebakindlamad tundusid vastajatele autorid, kes olid kasutanud konditsionaali sisaldanud pehmen-davaid konstruktsioone *võiks oletada* ja *võiks öelda*, mille hinnangute vahel olulist erinevust ei olnud. Konstruktsioonide *võib oletada* ja *võib öelda* puhul olid hinnangud autori kindlusele kõrgemad, kus-juures *võib öelda* puhul tajuti autorit oluliselt kindlamana. Kõige kindlamaks peeti autoreid, kes pehmen-dajat ei kasutanud.

Usaldusväärsuse hinnangud varieerusid vastajate vahel palju ja konstruktsioonide keskmised erinesid vähe. See annab alust arvata, et usaldusväärsuse hindamisel ei ole määrav niivõrd pehmen-daja valik, kuivõrd lugeja, kes oma teadmiste ja kogemuste põhjal peab väidet (eba)usaldusväärseks (vt ka Fraser 1980: 349). Ainus oluline erinevus tulenes pehmen-dajata lause kõrgematest hinnangutest katse teises plokis. Uurimuse ülesehitust arvestades ei saa seda erinevust ületähtsustada, sest pole selge, miks selle lause hinnangud niivõrd kõrged olid. Üks võimalik põhjus on, et hinnangu andmise ajaks oli vastaja näinud juba palju pehmen-datud lauseid (nii hinnanguid andes kui ka järjestusülesandes), mis võis kallutada teda pehmen-dajata lause usaldusväärsust kõrgemalt hindama.

Tulemuste ebakõlade ja vastuoludega on pidanud tegelema ka teised pehmen-dajate tajumise uurijad: nii inglise kui ka saksa keele põhjal on tehtud uurimusi (nt Bajwa jt 2019; Thiebach jt 2015), kus pehmen-dajate tajumise mustrid välja ei joonistu või jäävad vastuoluliseks. Seda on põhjendatud katses osalejate taustaga. Näiteks on öeldud, et gümnasistid ei pruugi mõista pehmen-dajate rolli kindlas tekstiliigis (Thiebach jt uurimuses populaarteaduslikus tekstis) ja seetõttu ei erine ka nende hinnangud pehmen-datud ja pehmen-damata lausetele (Thiebach jt 2015: 379). Nida Ul Habib Bajwa jt (2019) uurimuses hindasid teadusajakirjade retsensendid pehmen-dajatega tekste kindlamaks ja üldmuljelt paremaks. Neid vastuolusid tõlgendades arutlesid Bajwa jt, et hinnanguid mõjutavad nii osalejate eelteadmised selle kohta, milline väljendusviis on mingit tüüpi tekstis soovituslik (nt arvamus, et akadeemilise teksti autor peab mõjuma enesekindlalt), kui ka teksti üldmulje. Kuna pehmen-datud tekst jättis katses osalejatele parema üldmulje, võidi sellele anda ka kõrgem kindluse hinnang. (Bajwa jt 2019: 1364)

Autori kindlusele ja väite usaldusväärsusele antud hinnangute võrdluses olid statistiliselt olulised erinevused vaid pehmen-dajata lause ja *võib öelda* puhul: mõle-mal juhul tajuti autori kindlust kõrgemalt kui väite usaldusväärsust. Selle tulemuse põhjal paistab, et kindel väljendus ei taga usaldusväärsust. See on eriti oluline õppe-materjalide ja juhendite seisukohast, mis suunavad üliõpilasi end tekstides võimalikult enesekindlalt väljendama, kuid ei juhi tähelepanu sellele, et enesekindlast väl-jendusest üksi ei piisa, et lugeja jaoks usaldusväärsena mõjuda.

Järjestusülesanded peegeldasid kindluse hindamise ülesannetega sarnaseid ten-dentse: konditsionaali sisaldavaid väiteid tajuti kõige ebakindlamana ja pehmen-dajata lauset kõige kindlamana. Seega on konditsionaal eestikeelses akadeemilises tekstis ühtaegu kõige sagedasem (Hint jt 2025; Lemendik 2025; Teiva 2025) ja siinse katse põhjal kõige ebakindlam pehmen-daja. See on huvitav vastuolu, mida tasuks tulevikus uurida ka autori vaatenurgast: kuidas autorid selgitavad eri pehmen-dajate kasutust ja millist tõlgendust ootavad nad lugejatelt. Selle kohta inglise keeles teh-tud uurimus (Lewin 2005) näitas, et autori põhjendused erinevad sageli sellest, mida keeleteadlasest lugeja peab pehmen-daja kasutuse põhjuseks.

Järjestusülesannete kommentaarid näitavad, et üliõpilased suudavad pehmen-dajate kasutust ja funktsioone akadeemilise teksti kontekstis analüüsida. Näiteks märkis üks katses osaleja, et uurimistulemuste esitamise juures võib pehmen-dajate kasutus hea olla (näide 3), ja teine kirjeldas pehmen-daja kasutust kui võimalust jätta ruumi lugeja arvamusele (näide 6). Need tähelepanekud on kooskõlas varasemate uurimustega (vt ptk 1.2, 4.3; Hyland 2005: 52; Durik jt 2008: 230; Salager-Meyer 2011: 35–36).

Valisin katselausetesse akadeemilistes tekstides tegelikult esinevad vormid, mis-tõttu oli nende seas erineva isikukasutusega vorme. Kuna ainsuse 1. isiku kasutamist pidas osa vastajaid ebakindluse ja teised kindluse märgiks, võiks tulevastes uurimus-tes täpsemalt analüüsida, milline on ainsuse 1. isiku roll pehmen-dajate tajumisel.

Katses pidi sõnumi vastuvõtja (osaleja) andma hinnanguid nii saatja perspek-tiivile (lausete kujutletava autori kindlusele) kui ka sõnumile endale (esitatud lau-setele). Kuna pehmen-dajale annab lõpuks tähenduse vastuvõtja (Fraser 1980: 349), tuleb arvestada, et osalejate hinnangud lähtusid nende kogemustest ja teadmistest, mis on erinevad hoolimata sarnasest taustast (kõik vastajad olid humanitaarerialade tudengid). Kuigi vastuste juurde jäetud kommentaarid aitavad osaliselt vastajate mõttekäike mõista, polnud kommentaaride jätmine kohustuslik, mistõttu jäävad paljude osalejate valikute tagamaad teadmata.

Katse tulemuste tõlgendamisel tuleb arvestada ka uurimuse teiste piirangutega. Kuna vaatluse all oli vaid väike hulk pehmen-dajaid, oleks täpsemate järelduste tege-miseks vaja katset teiste pehmen-dajatega korrata. Varasem eestikeelsete tõenäosust väljendavate sõnade uurimus näitas, et lausega loodav kontekst mõjutab oluliselt seda, kuidas näiteks mõne sõnaga väljendatavat tõenäosust tajutakse (Tüüts, Argus 2016: 195). Seetõttu saab ka siinseid tulemusi siduda eelkõige katses loodud kujut-letava olukorraga, mis suunas vastajaid mõtlema lausetele akadeemilise teksti kon-tekstis.

Kõik katses osalejad olid tudengid. Kuna tudengid peavad teksti luues arvestama eri juhendite ja soovitustega, on oluline mõista, kas ja kuidas tajuvad nad ise teksti nüansside (nt pehmendajate kasutuse) mõju. Siinse uurimuse tulemusi saaks akadeemilises tekstis pehmendajate kasutamise õpetamisel tulevikus rakendada, suunates kirjutajaid mõtlema konkreetsete sõnade ja väljendite asemel just sellele, kuidas keelevahendite valik lugejat mõjutab ja kui kindlana tahab autor lugejale paista. Sarnase katse kordamine mõne muu sihtrühmaga annaks aga aimu, kas antavad hinnangud on seotud näiteks lugeja vanuse, kogemuse või erialaga.

Siinne uurimus on esmane sissevaade eesti keele pehmendajate tajumisse. Tulemused näitavad, et pealtnäha sarnaste keelevahendite taga võib lugeja näha oluliselt erineva kindlusega autoreid ja kindel väljendus ei taga seda, et väide oleks lugeja jaoks usaldusväärne.

VEEBIVARAD

R Core Team 2024. R: A Language and Environment for Statistical Computing. Vienna: R Foundation for Statistical Computing. <https://www.R-project.org/>
ÜK 2023 = Eesti keele ühendkorpus 2023. Koost Jelena Kallas, Helen Kaljumäe, Madis Jürviste, Kristina Koppel. <https://doi.org/10.1515/3-00-0000-0000-0000-08C04M>

KIRJANDUS

- Bajwa, Nida Ul Habib; Langer, Markus; König, Cornelius J.; Honecker, Hannah 2019.** What might get published in management and applied psychology? Experimentally manipulating implicit expectations of reviewers regarding hedges. – *Scientometrics*, kd 120, nr 3, lk 1351–1371. <https://doi.org/10.1007/s11192-019-03164-2>
- Bates, Douglas; Mächler, Martin; Bolker, Ben; Walker, Steve 2015.** Fitting linear mixed-effects models using lme4. – *Journal of Statistical Software*, kd 67, nr 1, lk 1–48. <https://doi.org/10.18637/jss.v067.i01>
- Blankenship, Kevin L.; Holtgraves, Thomas 2005.** The role of different markers of linguistic powerlessness in persuasion. – *Journal of Language and Social Psychology*, kd 24, nr 1, lk 3–24. <https://doi.org/10.1177/0261927X04273034>
- Crompton, Peter 1997.** Hedging in academic writing: Some theoretical problems. – *English for Specific Purposes*, kd 16, nr 4, lk 271–287. [https://doi.org/10.1016/S0889-4906\(97\)00007-0](https://doi.org/10.1016/S0889-4906(97)00007-0)
- Durik, Amanda M.; Britt, M. Anne; Reynolds, Rebecca; Storey, Jennifer 2008.** The effects of hedges in persuasive arguments: A nuanced analysis of language. – *Journal of Language and Social Psychology*, kd 27, nr 3, lk 217–234. <https://doi.org/10.1177/0261927X08317947>
- Fraser, Bruce 1980.** Conversational mitigation. – *Journal of Pragmatics*, kd 4, nr 4, lk 341–350. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(80\)90029-6](https://doi.org/10.1016/0378-2166(80)90029-6)
- Givón, Talmy 2005.** Context as Other Minds: The Pragmatics of Sociality, Cognition and Communication. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/z.130>
- Halliday, M. A. K.; Matthiessen, Christian M. I. M. 2014.** Halliday's Introduction to Functional Grammar. 4. tr. Oxon–New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203431269>

- Hennoste, Tiit; Metslang, Helle; Habicht, Külli; Prillop, Külli 2021.** Kuue (inter)subjektiivsus-partikli kasutus eesti keele registrites. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 66 (2020). Peatoim Mati Ereht. Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 91–123.
<https://doi.org/10.3176/esa66.04>
- Hennoste, Tiit; Prillop, Külli; Habicht, Külli; Metslang, Helle; Laanesoo-Kalk, Kirsi; Ogren, David; Pärismaa, Liina; Pärt, Elen; Rumm, Andra; Rääbis, Andriela; Simmul, Carl Eric 2024.** Downtoners and intensifiers in different registers: The case of Estonian. – *Journal of Uralic Linguistics*, kd 3, nr 2, lk 158–185. <https://doi.org/10.1075/jul.00029.hen>
- Hint, Helen; Leijen, Djuddah A. J.; Jürine, Anni 2022.** Eestikeelse akadeemilise teksti tunnustest. – *Keel ja Kirjandus*, nr 4, lk 327–353. <https://doi.org/10.54013/kk772a3>
- Hint, Helen; Lemendik, Helena; Johansson, Christer; Leijen, Djuddah A. J. 2025.** Decoding metadiscourse markers in Estonian academic texts: A language-specific perspective. – *Written Communication*, kd 42, nr 1, lk 152–192.
<https://doi.org/10.1177/07410883241286901>
- Hoey, Michael 2001.** *Textual Interaction: An Introduction to Written Discourse Analysis*. London–New York: Routledge.
- Hosman, Lawrence A.; Siltanen, Susan A. 2011.** Hedges, tag questions, message processing, and persuasion. – *Journal of Language and Social Psychology*, kd 30, nr 3, lk 341–349.
<https://doi.org/10.1177/0261927X11407169>
- Hyland, Ken 2005.** *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*. (Continuum Discourse Series.) London–New York: Continuum.
- Jakobson, Roman 1985 [1976].** Metalanguage as a linguistic problem. – R. Jakobson, *Selected Writings*. Kd VII. Contributions to Comparative Mythology. Studies in Linguistics and Philology, 1972–1982. Toim Stephen Rudy. Berlin–New York–Amsterdam: Mouton Publishers, lk 113–121.
- Jensen, Jakob D. 2008.** Scientific uncertainty in news coverage of cancer research: Effects of hedging on scientists' and journalists' credibility. – *Human Communication Research*, kd 34, nr 3, lk 347–369. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2958.2008.00324.x>
- Kasik, Reet 2007.** *Sissejuhatus tekstiõpetusse*. Toim Ellen Uuspõld. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kim, Sunnie S. Y.; Liao, Q. Vera; Vorvoreanu, Mihaela; Ballard, Stephanie; Wortman Vaughan, Jennifer 2024.** „I'm not sure, but...”: Examining the impact of large language models' uncertainty expression on user reliance and trust. – *FACCT '24: Proceedings of the 2024 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, lk 822–835.
<https://doi.org/10.1145/3630106.3658941>
- Komissarov, Liisa-Maria; Lemendik, Helena; Miilman, Eleriin; Novek, Nele; Peterson, Betti Marie; Roos, Reena; Tammepõld, Marri-Mariska; Teiva, Nele Karolin; Tragel, Ilona 2024.** Akadeemilise teksti kirjutamise juhend: TNR, 12, 1,5 ja valmis? – *Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat*, kd 20, lk 63–82.
<https://doi.org/10.5128/ERYa20.04>
- Lemendik, Helena 2025.** „Teaduskeele tunnusteks on täpsus, neutraalsus ja impersonaalsus.” Kuidas siiski haakuvad juurdunud tavadega tänapäeva akadeemilised tekstid? – *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri*. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*, kd 16, nr 1, lk 41–79. <https://doi.org/10.12697/jeful.2025.16.1.02>
- Lewin, Beverly A. 2005.** Hedging: An exploratory study of authors' and readers' identification of 'toning down' in scientific texts. – *Journal of English for Academic Purposes*, kd 4, nr 2, lk 163–178. <https://doi.org/10.1016/j.jeap.2004.08.001>

- Miilman, Eleriin; Teiva, Nele Karolin; Tammepõld, Marri-Mariska; Roos, Reena; Komissarov, Liisa-Maria; Kiik, Laura; Tragel, Ilona 2025.** „Pealkiri paneb rattad käima”. Uurimus pealkirjadest ja pealkirjastamise protsessist. – Eesti Rakenduslingvistika Ühingu aastaraamat, kd 21, lk 177–199. <https://doi.org/10.5128/ERYa21.10>
- Radojčić, Stanka; Novakov, Predrag 2022.** Hedging and boosting strategies in linguistics and geography: A case study of student perception. – *Folia Linguistica et Litteraria*, kd 42, lk 243–260.
- Salager-Meyer, Françoise 2011.** Scientific discourse and contrastive linguistics: Hedging. – European Science Editing, kd 37, nr 2, lk 35–37.
- TalTech Virumaa kolledž 2020.** Kirjalike tööde koostamise ja lõputöö kaitsmise juhend. https://haldus.taltech.ee/sites/default/files/2021-03/loputoojuhend_26_02_21-1.pdf
- Teiva, Nele Karolin 2022.** Hoiaku väljendamine eesti keele riigieksami ettevalmistuskursuse kirjandites. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. <http://hdl.handle.net/10062/82641>
- Teiva, Nele Karolin 2025.** „Ilmselt võib see olla põhjuseks..” Kuidas ja miks kasutavad bakalaureuseastme üliõpilased tekstides pehmendajaid? – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*, kd 16, nr 1, lk 13–39. <https://doi.org/10.12697/jeful.2025.16.1.01>
- Thiebach, Monja; Mayweg-Paus, Elisabeth; Jucks, Regina 2015.** „Probably true” says the expert: How two types of lexical hedges influence students’ evaluation of scientificity. – *European Journal of Psychology of Education*, kd 30, nr 3, lk 369–384. <https://doi.org/10.1007/s10212-014-0243-4>
- Traugott, Elizabeth Closs; Dasher, Richard B. 2001.** Regularity in Semantic Change. (Cambridge Studies in Linguistics 97.) Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511486500>
- TÜ majandusteaduskond 2021.** Üliõpilaste kirjalikud tööd. Metoodiline juhend. https://sotsiaalteadused.ut.ee/sites/default/files/inline-files/lisa_3._majandusteaduskonna_loputoode_nouded_3.pdf
- TÜ Narva kolledž 2021.** Üliõpilaste lõputööde koostamise ja vormistamise juhend. https://sotsiaalteadused.ut.ee/sites/default/files/inline-files/lisa_11._narva_kolledzi_loputoode_lisanouded.pdf
- Tüüts, Laura; Argus, Reili 2016.** Episteemilise modaalsuse leksikaalsete väljendusvahendite tajumisest: *arvatavasti, äkki ja võib-olla*. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. *Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*, kd 7, nr 2, lk 187–207. <https://doi.org/10.12697/jeful.2016.7.2.08>
- Winter, Stephan; Krämer, Nicole C.; Rösner, Leonie; Neubaum, German 2015.** Don’t keep it (too) simple: How textual representations of scientific uncertainty affect laypersons’ attitudes. – *Journal of Language and Social Psychology*, kd 34, nr 3, lk 251–272. <https://doi.org/10.1177/0261927X14555872>

Lisa 1. Katseülesannete sõnastus

Hinnanguülesanded

Kujuta ette, et loed teadusartiklit pealkirjade uurimisest. Uurimuse käigus viidi läbi katse, milles paluti vastajatel eri tekstidele pealkirju panna. Artikli arutelu osas kirjeldatakse muu hulgas eri tekstidele pandud pealkirjade pikkuseid.

Loed sealt järgnevaid lauseid.

Katse tulemused näitasid, et kõige lühemaid pealkirju pandi luuletustele.

[Võib oletada, et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega. / Võiks oletada, et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega. / Katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.] – katse esimeses plokis

[Võib öelda, et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega. / Võiks öelda, et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega. / Katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.] – katse teises plokis

Kui **kindel** on autor oma tehtud järelduses? [liuguriga skaala otspunktidega *väga ebakindel* – *väga kindel*]

Kui **usaldusväärne** järeldus sinu jaoks tundub? [liuguriga skaala otspunktidega *väga ebausaldusväärne* – *väga usaldusväärne*]

Soovi korral põhjenda oma hinnanguid siin. [kommentaarikast]

Järjestusülesanded

Loe laused läbi ja reasta laused vastavalt nende kindlusele (ülemine lause on sinu meelest kõige kindlam, alumine kõige ebakindlam). Lausete liigutamiseks tee soovitud lausel topeltklõps või lohista see ühest tulpast teise.

Esimese ploki järjestusülesanne

Võib oletada, et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.

Võiks oletada, et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.

Võibki oletada, et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.

Oletaksin, et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.

Oletan, et katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.

Katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.

Kirjelda siin, miks laused just nii reastasid. [kommentaarikast]

Teise ploki järjestusülesanne

Võib öelda, et tulemusi mõjutas vastajate varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.

Võiks öelda, et tulemusi mõjutas vastajate varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.

Võibki öelda, et tulemusi mõjutas vastajate varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.

Ütleksin, et tulemusi mõjutas vastajate varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.

Katses osalejaid mõjutas nende varasem kogemus luuletuste pealkirjadega.

Kirjelda siin, miks laused just nii reastasid. [kommentaarikast]

Nele Karolin Teiva (sünd 2000), MA, Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi keeleteaduse nooremteadur (Jakobi 2–431, 51005 Tartu), nele.teiva@ut.ee

Author confidence and claim credibility: How does hedging influence reader perception?

Keywords: hedging, reader perception, academic texts, university writing, Estonian

Hedges are linguistic devices that allow the author of a text to express uncertainty about a given claim and leave room for reader interpretation. Although hedges in Estonian have been studied using corpus data, little attention has been paid to how readers perceive these linguistic devices. The aim of this study is to find out whether and how different hedges influence the perception of the author's confidence and the credibility of their claims. To investigate this, I conducted an experiment in which student readers were asked to evaluate the author's confidence and the credibility of claims in sentences containing hedges. The study focuses on the following verbs and constructions: *oletan* 'I suppose', *võib oletada* 'may suppose', *võib öelda* 'may say', *võibki oletada* 'it might indeed be supposed', *võibki öelda* 'it might indeed be said', *oletaksin* 'I would suppose', *ütleksin* 'I would say', *võiks oletada* 'might suppose', *võiks öelda* 'might say'.

The participants ($n = 45$), students from the Faculty of Arts and Humanities at the University of Tartu, were asked to evaluate statements containing hedges in terms of the author's confidence and the credibility of the claim and to rank the statements based on perceived confidence. The results showed that statements using the conditional mood (*võiks oletada*, *võiks öelda*) were considered significantly more uncertain than others. Significant differences in confidence ratings were also found between other types of hedges. However, no clear differences emerged in credibility ratings. A comparison of ratings of author confidence and claim credibility showed that high confidence does not guarantee high credibility: significant differences between these two ratings were found for unhedged claims and for claims containing *võib öelda*. The ranking tasks confirmed the results of the evaluation tasks, showing that statements containing the conditional mood (*võiks oletada*, *võiks öelda*, *oletaksin*, *ütleksin*) were perceived as the least confident.

Nele Karolin Teiva (b. 2000), MA, University of Tartu, Institute of Estonian and General Linguistics, Junior Research Fellow in Linguistics (Jakobi 2-431, 51005 Tartu), nele.teiva@ut.ee

Oleme unustanud, et kõne on primaarne

Vestlus Liisi Piitsaga

Foto: Lee Luht

13. augustil tähistas 50. sünnipäeva Eesti Keele Instituudi (EKI) kõnetehnoloogia vanemteadur Liisi Piits. Juubeli puhul rääkis ta pisut oma vaheldusrikkast teadustööst, kõnelevatest masinatest, õpikute koostamisest ja muustki.

Kuidas sa keeleteaduse juurde jõudsid ja kes on olnud sinu peamised mõjutajad?

Keskkooli lõppedes polnud mul mingit selget sihti ega arusaamist, mida oma eluga peale hakata. Tollane Eesti Keele Instituudi teadusdirektor Jaan Ross andis mulle hõimlasena head nõu: kui tahan kiiresti teenima hakata, võiksin minna õppima pangandust, kui aga läben rikastumisega natuke oodata, sobiks erialaks filoloogia. Läksin Tallinna Pedagoogikaülikooli õppima eesti keelt ja kirjandust.

Kui suurem osa mu kursusekaaslastest oli selle eriala valinud armastusest kirjanduse vastu, siis mind paelus eelkõige keel. Kindlasti oli selles oma osa professor Mati Hindil, kelle loengutes sai iga esma-kursuslane teada, et ta midagi ei tea. Selline alandlik meeleseisund oli hea lähtepunkt, et üht-teist keele kohta siiski teada saada. Hindil oli väga loogiline süsteem välte määramiseks: rõhulised silbid jagunevad lühikesteks ja pikkadeks; lühikesed silbid on alati I vältes ning pikki silpe saab hääldada nii II kui ka III vältes. Temaga sai palju harjutatud ka foneetilist transkriptsiooni, mis õpetas tähtede taga nägema häälikuid ja näitas selgelt kätte kohad, kus eesti keele ortograafia ei ole häälduspärane.

Oled oma teadlasteel teinud huvitava pööraku, liikunud sõnavara uurimise juurest üsna tehnilisse valdkonda: keele- tehnoloogia ja kõneuurimise juurde. Kuidas oled teemasid valinud ja mis on sind ühest teiseni viinud?

Põhjus on olnud proosaline: Eesti teaduse projektipõhine rahastus. Teadusprojekti lõppedes on vaja koostada uus projektitaotlus ja hankida rahastus. Mõnikord õnnestub sarnase teema uurimiseks

mitu korda raha saada, sageli tuleb aga olla väga leidlik ja alustada täiesti uue teemaga. Alustasin tõesti semantika valdkonnas: mind huvitas, mis rolli mängib sõnade esinemiskontekst sõnatähenduste tekkimisel. Kui minu doktoritöö juhendaja Urmas Sutrop mind 2005. aastal EKI-sse kutsus, tuli mul väitekirja kirjutamise kõrval ka muudes projektides osaleda, et palka saada. Selleks ajaks oli riik mõistnud, et keele säilimiseks on oluline arendada keele- tehnoloogiat. Just oli loodud esimene riiklik programm keele- tehnoloogia toetamiseks ja EKI-s oli käimas kõnesünteesi projekt, kuhu mind kaasati. Pärast doktoritöö kaitsmist jäingi seotuks just kõnesünteesi ja -uurimisega. Sageli on minu uurimishuvid tõukunud kõnesünteesi probleemidest. Näiteks sõitsime kolleegiga mööda Eestit ja tegime lugemiskatseid, et välja selgitada, milline on hääldustava varieeruva välte ja palatalisatsiooniga sõnades ning sõnaalgulise *h* puhul, et seda siis süntesaatorile õpetada. Oleme ka, vastupidi, kõnesüntesaatori väljundit uurinud, et aru saada, kus peaks võõrsõnades rõhk olema. Eelmisel aastal alustasime töörühmas aga jälle uue teemaga: uurime eesti keelt teise keelena rääkijate hääldust.

Kuidas õpetatakse masinat eesti keeles rääkima ja mis on selle juures kõige keerulisem?

Tänapäevaste kõnesünteesisüsteemide loomise tööpõhimõte on lihtne: näita süsteemile inimkõnet ja sellele vastavat teksti ning süsteem õpib ise ära, kuidas midagi öelda. Selliste iseõppivate süsteemide häda on aga see, et vigu on raske parandada. Süntesaator võib eksida välte, palatalisatsiooni või sõnarõhu hääldamisel, sest kirja- pilt neid ei kajasta. Seetõttu võib masin treeningandmete põhjal teha üldistusi, mida keeles tegelikult ei esine. Tähe- märgipõhised süntesaatorid võivad eksida ka kohtades, kus fonoloogiline vastandus

puudub, näiteks kasutades sõnas *vann* palataliseerimata *n*-häälikut. Hääliku- põhised süntesaatorid selliseid vigu üld- juhul ei tee. Neis toimub enne sünteesimist grafeem-foneem-teisendus ja hinnatakse sõnastiku põhjal, kas sõnas on palataliseeritud häälikuid, kolmandat vältet või eba- reeglipärast rõhku. Alati ei õnnestu küll ka sel juhul vigu vältida.

Kõige keerulisem on masinal edasi anda teksti mõtet. Õige lauseprosoodia on ette loetud teksti mõistmiseks väga oluline. Raske on aru saada tekstist, kus lauserõhk ja pausid on vales kohas. Selleks et õigeid sõnu rõhutada, on aga vaja teada, mida tahetakse öelda.

Tekste kuulatakse üha rohkem, sageli ka sünteesihäälega. Kuidas võib see mõju- tada inimeste keeletaju ja süvalugemis- oskust?

Kindlasti mõjutab tekstide rohke kuu- lamine seda, kuidas inimene suudab infot vastu võtta. Kuuldust arusaamise oskus paraneb, ilmselt soovivad vilunud kuula- jad lasta tekste ka kiirendusega ette lugeda: vaegnägijad kuulavad sageli tarbetekste mitmekordse kiirusega, et vajalik info kii- remini kätte saada. Olen kuulnud ühest eesti teismelisest, kel oli kombeks *podcast*-e kiirendusega kuulata ja kelle kõnetempo olevat sellest kiirenenud. Ma ei ole kirjan- dust selle kohta lugenud ega tea, kas see oli juhus või on selliseid tendentse ka mujal tähele pandud.

Kui rääkida süvenemis- või süva- lugemisoskusest, siis see tõesti halveneb, aga mitte seepärast, et tekste rohkem kuu- latakse, vaid pigem seetõttu, et loetakse ja kuulatakse üha lühemaid ja lihtsamaid tekste. Arvan, et keerulise teksti kuulamine nõuab samasugust pingutust kui lugemine. Võib-olla sünteeskõne arenedes ja kasutus- kohtade laienedes pole mingi hetk tõesti enam lugemisoskust vaja, aga seda ei tasu väga traagiliselt võtta, sest oleme varemgi

samas olukorras olnud: kuni keskaja lõpuni oli vaikne omaette lugemine pigem haruldus ja tekstid olid mõeldud ettelugemiseks. Oleme pikka aega olnud oma kultuuris tekstikesksed, unustades, et kõne on primaarne ja kiri sekundaarne.

Oled koostanud ka alg- ja põhikooli eesti keele õpikuid ja töövihikuid. Kas ja mil moel on see mõjutanud seda, kuidas teadlasena keelt näed ja uurid?

Olen tõesti kirjutanud õppekirjandust 4.–6. klassile. See on jälle hea näide, et olen sattunud tegelema teemadega, milles mul on puudunud kompetents. Koolis ma eesti keele tundides kõige paremaid hindeid ei saanud ja veel ülikooliski oli mul piinlikke hetki õigekirjakursusel. Õpikuid kirjutades ja retsenseerides olen aru saanud, et kõik seal esitatud reeglid ei ole üldse mõeldud kasutamiseks. Reegel on küll sõnasutatud, aga eeldatakse, et õpilane teab juba ise, kuidas õigesti kirjutada. Heaks näiteks on *i* ja *j*-i õigekirja reegel, mille järgi tuleb silbi lõppu kirjutada *i* ja silbi algusesse *j*. See ei aita õppijat kuidagi just veaohlikes sõnades (*saia*, *majja*, *käia*), kus häälduses on tegelikult mõlemad häälikud esindatud. Seega peaks reeglit kohusetundlikult järgiv õpilane kirjutama *saija*, *maiia* ja *käiia*. Viimasega võib isegi õnneks minna, kui silmas peetakse tegijanime. Kasutul keelereeglil ei tohiks õpikus kohta olla, aga küllalt raske on sellise õpikust õpikusse rändava traditsioonilise reegli vastu võidelda. Õnneks sain ma endale juhendatava, kes

üritab oma magistritöös välja selgitada, kas on kedagi, keda selline reegel aitab.

Rääkisid, et oled teemasid vahetanud eelkõige praktilistel põhjustel. Kas sinu hinnangul tuleb ühelt teemalt teisele liikumine teadlasele pigem kasuks või kahjuks?

Eks iga uue teemaga alustades tekib esialgu tunne, et oled lõpuks jõudnud oma ebakompetentsuse tippu. Omajagu avantüristlikkust ja häbitunde puudumist peab sellisel teemalt teemale liikujal olema. Mäletan, et ülikooli ajal eesti keelt ja kirjandust õppides esitasime kursuseõega teesid suurele rahvusvahelisele konverentsile UNIV, mis toimus Roomas. Meie teema polnud ei keele- ega kirjandusteaduse vallast, vaid puudutas hoopis kunstnik Jüri Arraku värvikäsitlust. Avantüür lõppes sellega, et pidime plenaarsinejatena tegema ettekande hiigelauditooriumile. Ühtlasi tuli välja, et plenaarsinejatele oli ette nähtud ka paavsti audients Vatikanis. Nii et tulin konverentsilt tagasi paavsti õnnistuse ja teadmise, et kõik on võimalik. Aastatega on siiski natuke häbitunnet juurde tekkinud ja olen piirdunud teemade vahetusega keeleteaduse valdkonnas. Arvan, et isiklikus plaanis on teemalt teemale liikumine isegi kasuks tulnud, kuigi Eesti teadus võidaks vast rohkem sellest, kui teadurid saaksid ühe teemaga süvitsi minna.

Küsimusi esitas JOHANNA KIIK

Enne luuletust

Tõnis Vilu. Enne lapsi. Väike-Maarja: Häamaa, 2025. 92 lk.

*Я скажу тебе с последней
Прямотой:
Все лишь бредни – шерри-бренди, –
Ангел мой.
Ossip Mandelštam¹*

Tõnis Vilu suurus ja tähendus eesti kirjandusväljal ei vaja ammugi enam tõestamist. Viimastel aastatel on Vilu loomingu retseptsioonis välja kujunenud kindel laad: tema tekstid mõjuvad kriitikule nii tugevalt, et too peab arvustust alustama oma analüütiliste vahendite ebapiisavuse tunnistamisega. Selle traditsiooni algataja on Aare Pilv, kes võtab oma lugemiskogemuse kokku eneseirooniliselt: „Järjekordne läbikukkumine analüütikuna, see raamat lihtsalt tegi minuga, mis tahtis [---].”² Seejuures läbivad Pilve arvustust täpsed tähelepanekud selle kohta, kuidas luule sünnib kõnelemisviisist, selle toonist, sellest, kuidas Vilu laused on ehitatud ja kuidas need üksteisele järgnevad. Kirjanduskriitiku „abituse” tunnistamisest on saanud niisiis tähelepaneliku analüüsi lähtepunkt.

Vilu luulet kannavadki korduvad üksikasjad ja jõujooned, mis hargnevad eri tekstidesse või hoopis koonduvad ühte

punkti. Seda näitas ka Heli Alliku välja-paistev arvustus kogule „Vana hing”.³ Allik lähtub tõdemusest, et valmis seletused ei tööta: teemad, motiivid, läbielamised ja isegi olemise põhiküsimused ei tee Vilu puhul peaaegu midagi ühemõtteliselt selgeks. Ent Alliku nõutusest saab kiiresti analüütiline käik. Ta näitab, et Vilu teostes on selle kõrval, mida öeldakse, tähtis ka see, kuidas autor täidab oma tekstid erilaadse materjaliga – kuupäevade, fotode, argiste üksikasjade ja võõra kõne katketega –, ning sunnib selle kaudu lugejat liikuma tähenduseseni, mis peitub teksti sügavuses. Alliku käsitluses on Vilu oluline autorina, kes muudab luule lugemise režiimi: tema teksti tuleb lugeda asjade, kehaliste reaktsioonide, mälu ja võõra kõne seoste süsteemina.

Senises retseptsioonis ongi täheldatud, et Vilu mõjujõud on seotud eeskätt tekstide ülesehituse, mitte teemadega. Selles mõttes on kõnekas Vilja Kiisleri arvustus kogule „Enne lapsi”. Kiisler kordab seal sama kriitilist žesti: „Kui isegi Pilv ei tea, kuidas on Vilu tekstid tehtud, siis mina ei peagi seda teadma. Aga ma tean, kuidas need mõjuvad.”⁴ Nõnda ta justkui vabastab end poeetiliste võtete analüüsimisest. Kui Pilve puhul saatsid analüütilise abituse tunnistamist väga täpsed tähelepanekud Vilu luule kohta, siis Kiisleri tekstis muutub see afektiivse lugemiskogemuse retoorikaks. Ta tabab luulekogu „Enne lapsi” mõju intensiivsust, kuid kirjeldab vähe, millistest poeetilisest lahendustest see mõju tuleneb, aga sellest üksi ei piisa.

¹ Minu tõlge: „Ma ütlen sulle viimse / otsekoheusega: / kõik on vaid jamps – šerri-brändi, – / mu ingel”.

² A. Pilv, Tänu kiri. – Vikerraadio 2022, nr 7–8, lk 164. Täna siinkohal Rahel Ariel Kauri ja Aare Pilve, kelle sisulised ja keelelised märkused aitasid mul käesolevat arvustust märgatavalt parandada.

³ H. Allik, Tõnis Vilu tähendus. – Looming 2024, nr 8, lk 1135–1140.

⁴ V. Kiisler, Miks hinged katki lähevad. – Sirp 19. IX 2025, lk 25.

Arvustatava kogu poeetiliste võtete kirjeldamise katseid on ometi tehtud. Emilia Kõiv on esile tõstnud vormeli „lihtsus on äärmus” (lk 36).⁵ Lihtsuse taga ei ole Vilul säästlik kõne ega naiivne vaateviis; vastupidi, see äärmuslik väljendusvorm tekib seal, kus keerukad diskursusetüübid ei suuda enam oma ülesannet täita. Nii viidatud luuletuses kui ka kogus tervikuna seostub lihtsus just poeetilise kõne piiriseisundiga.

Hea tähelepaneku „Enne lapsi” poeetiliste võtete kohta on teinud Mihhail Boitsov: Vilu luulekogu moodustab eri hääle, mälestuste, kõnekatkete ja üksteisega pisut haakuvate hoiakute universumi.⁶ Lugejale ei ole alati selge, kes tekstis parajasti räägib. Boitsov asetab selle teisesuse filosoofia raamistikku – kas see on Vilu puhul vajalik, on iseasi, kuid tähelepanek on väga oluline. Sellest kasvavad välja põhiküsimused: kuidas leiab luuletuses ilmuv fraas endale lausuja? Mis juhtub luuletusega siis, kui võõras kõne ei ole grammatiliselt luulemina kõnest lõpuni eraldatud? Kuidas lakkab võõras sõna olemast tsitaat ja põimub luuletusse?

Seda, et poeetilise kõne lihtsus ei tähenda veel semantilist lihtsust, näitavad hästi siinse arvustuse motoks valitud Ossip Mandelštami read. Mandelštami sõnaühend „viimne otsekoheus” (vn *последняя прямота*) on kummaline: viimne niivõrd ei võimenda otsekoheust, kuivõrd nihutab selle peaaegu surmaeelse pinge poole, nagu tähendakski see viimset pingutust, viimset kõnelemisvõimlust, viimset ülestunnistust. Lugeja ootab olulist sõnumit, kuid selle asemel kõlab: „Kõik on vaid jams”. See fraas tühistab öeldu tähtsuse. Seejärel tuleb õrn pöördumine „mu ingel”, mis aga ei seleta midagi.

Nii on Mandelštami „viimne otsekoheus” keerukas konstruktsioon, kus tähtsus ja selle paroodia, ülestunnistus ja sõnamäng, õrnus ja madalus, väljaõeldu ja ütleмата jäetu korraga toetavad ja tühistavad üksteist.⁷

Just see mudel esineb Vilu luuleski. Seal ei ole Mandelštamile omast riimilist laulvust, kuid tüpoloogiline sarnasus on olemas: väljakuulutatud lihtsus on poeetiliselt konstrueeritud. Kui Vilu kasutab luuletuses lihtsaid fraase, ei ole need tavalised nendingud. Fraasid pääsevad mõjule alles pärast kõneleja hääle vahetumist või võõra sõna esiletulekut, süntaktilist tõrget, eri kõneregistrite kokkupõrget, argise või kehalise detaili ootamatut nimetamist. Nende võtete seost püsiva tähenduspingega aitab selgitada Aleksandr Žolkovski ja Juri Štšeglovi väljenduslikkuse poeetika (vn *поэтика выразительности*; ingl *poetics of expressiveness*).⁸

Väljenduslikkuse poeetika keskmes on semantiliste invariantide mõiste: sügavad ja läbivad teemad, mis kujundavad autori luulemaailma ning leiavad tekstides eri väljendusi. Semantiline invariant ei lange kokku üksiku luuletuse temaatika, idee ega sõnumiga. See võib avalduda kujundites, motiivides, kompositsioonis, sõnavaras, grammatikas ja isegi teksti pragmaatikas – peaaegu kõiges, millest luuletus koos-

⁷ Vt lähemalt П. Успенский, Общечный Мандельштам. Этюды о языке и семантике стихотворения „Я скажу тебе с последней...” – Русский модернизм и его наследие: коллективная монография в честь 70-летия Н. А. Богомолова. Ред. А. Ю. Сергеева-Клятис, М. Ю. Эдельштейн. Москва: Новое литературное обозрение, 2021, lk 572–575, 588.

⁸ Vt A. Zholkovsky, Themes and Texts: Toward a Poetics of Expressiveness. Ithaca–London: Cornell University Press, 1984; А. Жолковский, Ю. Щеглов, Работы по поэтике выразительности: Инварианты–тема–приемы–текст. Москва: Прогресс, 1996.

⁵ E. Kõiv, Äärmuslane Tõnis Vilu. – Looming 2026, nr 3, lk 410.

⁶ M. Boitsov, See lõpeb Temaga. – Värsked Rõhk 2026, nr 101, lk 117–121.

neb. Seetõttu keskendub väljenduslikkuse poeetika sellele, kuidas n-ö tüviteema realiseerub teksti eri tasanditel.

Selline lähenemine sobib Vilu luule lugemiseks hästi. Ta kirjutab küll ikka ja jälle mõnest äratuntavast teemast, nagu lapsed, vanemad ja vanemlus, trauma ja kiusamine, armastus ja valu, kuid olulisem on muu: kogus „Enne lapsi” kuuluvad kõik need teemad ühte poeetilisse universumisse ja alluvad samale süvaloogikale. Luulekogu invariandi võiks sõnastada nii: inimene ei sünni tühja maailma, vaid juba kahjustatud keskkonda, mis on täidetud võõraste sõnade ja asjadega, võõra valu, võõra armastuse, võõra häbi, võõra leina, võõra hirmu ja võõra ärevusega. Luule on katse muuta see keskkond elamiskõlblikuks, ehkki peaaegu kõik selles tõrgub omaks saamisele vastu.

Sellest vaatenurgast on pealkirjas „Enne lapsi” tähtis just kaassõna, mis märgib lausumispositsiooni: enne väljakujunenud luulemina, enne valmis poeetilist keelt, enne luuletust. Järgnevalt kirjeldan viise, kuidas Vilu leiab poeetilise vormi kahjustatud keskkonnale, mis on sõnade ja asjadega üle kuhjatud. Ühes ja samas luuletuses võib korraga kasutusel olla mitu võtet.

1. Isegi lihtne lause sünnib keele vastupanust

Kogu esimese luuletuse „jutuajamine” (lk 7) alguses vaadatakse lapse saamise küsimust argisest vaatepunktist: „on ju kitsamateski / tubades lapsi üles kasvatatud / olukord ei ole nii hull”. Seejärel aga öeldakse: „jube raske on ikkagi”. Luuletuses on see just argise arutluse esimene tõrge, mitte tundeavaldus. See tõrge aina süveneb: jutt kitsast toast ja võimalikust lapsest seostub sõjaga Ukrainas, argine ruum kaotab neutraalsuse ning vestlus väljub tava-pärase elukogemuse piiridest. Seetõttu ei

mõju „las jääb minust alles headus / mitte tehtud naer” luuletuse lõpus moraliseeriva kokkuvõttena. See lause esineb pärast seda, kui olukorda pole õnnestunud mõtestada ei argise, perekondliku ega moraalse diskursusetüübi abil. Niisiis on lihtne fraas otsekui luulemina viimne, peaaegu katkev palve.

Teine kõnekas näide on luuletus „sünnipäev iga viie aasta tagant” (lk 13–14), kus eksistentsiaalne lause „kas ma pean tekitama puuduse / et leida üles oma hing” kasvab välja söögi ja häbiga seotud lapsepõlvemälestustest. See võiks kõlada liiga otseütlevalt, kuid seda valmistab ette süntaks: küsimused „kas sa ikka sõid selle ära”, „kas sa sõid selle leivapuru ära”. Nii ilmub hing luuletusse peaaegu asjana, mis tuleb üles leida. Luuletuse keskne mõte sünnib küsimuse surve all, mis muudab söögi ja häbi olemise probleemiks.

Samamoodi toimib „pastoraal” (lk 28–29), mille pealkiri viitab kindlale žanritraditsioonile. Luuletuse alguses „äike müristab kuskil kaugel / piirde taga on ilusad lehmad / siin-seal ka mõni viss” ja tekib soov „ärgata hommikul / hoopis koos nendega”, olla niisiis harmoonilises maailmas. Kuid idüllilist maaelupilti ei kujune. Järgnev tekst takerdub suurtesse abstraktsesesse sõnadesse, mis kõlavad peaaegu loosungitena: „riigikorraldus // hiline spirituaalsus // modernistlik konstrui”. Teadvus püüab siin justkui toimuvat seletada poliitilise, vaimse või kultuuriteoreetilise keele abil, paigutada läbielamised mõnda žanri või etteantud seletusmudelisse. Selle loetelu lõpetavad sõnad „lihtsalt näod / on näod”, mis ei tähenda peaaegu midagi, kuid ometi muutub fraas keskseks, sest vastandub eespool nimetatud abstraktsetele sõnadele. Vilu pastoraalses olukorras „pole midagi vastu panna / ainult oma silmaga / neid lehmi seal näha”.

„Jõulusalm” (lk 54) algab katsega „leida kaaluda / häid sõnu üksteise jaoks” ning

liigub seejärel kummalisse stseeni, kus hobune hammustab leivanukki koos kindaga. Sõnad omandavad peaaegu füüsilise kaalu: neid võib kaaluda ja nende raskus võib oksa murda. Selle taustal ilmub hauakirjalik vormel „aeg kaob mälestus jääb”. Väljaspool luuletust kõlaks see valmis kalmistuklišeena, kuid Vilul ei ole see fraas abstraktne tarkus, sest saabub pärast kummaliste detailide rida, mis võivad niisuguse üleva vormeli jaoks tunduda liiga tühised. Ometi mitte: sõnad nagu „headus”, „hing”, „mälestus” juurduvad Vilul argipäeva, mitte ei tõuse sellest kõrgemale.

2. Võõras hää! otsib oma kõnelejat

Nagu eespool märgitud, jääb kogus „Enne lapsi” sageli ähmaseks, kellele üks või teine fraas kuulub: lapsele, täiskasvanule, vaneemale, surnule või veel sündimata inimesele, luuleminale. See on grammatiline küsimus: tähendus tekib sellest, et fraas ei leia endale kohe lausujat.

Näiteks värssidele „äkki leian midagi mis puudutab / mind väga lähedalt” (lk 61) järgneb kolmteist kursiivis rida, mis moodustavad päevikusissekande. Aga kellele see hää! kuulub? Algul näib, et kõneleb laps, kes arvab, et „issi on hull”, kuna isa on teda „juba kaks korda seljatagant / ehmatanud”. Siis ilmub teksti teine hää! „ei ei ole hull kallis laps // ahnus valelikkus pimedus / empaatiavõimetus verehimu / on ju praegugi kõhe / see papade naer”. Vormiliselt meenutab see täiskasvanu vastust lapsele, kuid kes selle vastuse annab: täiskasvanud luulemina oma lapsepõlvemälestusele? Autor leitud lapsepäevikule? Hilisem teadmine kunagisele hirmule? Selguse toomise asemel rõhutab luuletus määramatust: „päevik on nimetu ja ma ei tea / ka kellest siin räägitakse / kuupäevatu”. Just teadmatust muutub siinkohal lugeja jaoks teadmise vormiks: Vilu luules otsib hää! endale kõnelejat alles pärast seda, kui ta on kõlanud.

Eriti selgelt ilmneb see kohtades, kus võõras hää! väljendab hoolitsust. Luuletuses „ööliblikamõtete uide” (lk 89) räägitakse isast mahajäänud asjadest, kui äkki ilmub lause: „kuss-kuss nüüd / las issi kaalub natuke / millesse ta siis lõpuks usub”. See meenutab pöördumist lapse poole, kuid grammatiliselt on asi keerulisem: „issi” võib olla see, keda rahustatakse, see, kes rahustab, või see, kellest kõneldakse kolmandas isikus lapsekeeles. Lause on korraga lapselik ja täiskasvanulik: kasutatud on hellitusvormi „issi”, kuid jutuks on usuküsimus, mis on ülimalt täiskasvanulik. Nii ei kuulu see hää! ei lapsele, isale ega täiskasvanud luuleminale, vaid jääb nende vahele. Vilu näitab, et lapselik või perekondlik kõnepruuk ei kao vanusega: see püsib täiskasvanu kõnes isegi siis, kui ta püüab endale esitada eksistentsiaalseid küsimusi.

Luuletuses „kaks ema” (lk 91) kõlab alguses normatiivne vormel: „ennekõike ju ikkagi lapsed / nemad on kõige olulisemad / ja alles siis sina kallis sõber // ja mina”. Hiljem muutub järjestus ootamatult: „ennekõike ju ikkagi kummitused / ja mina // ja alles siis lapsed // kes seda kõike hommikul / nägema peavad”. Väljend „ennekõike ju ikkagi” osutab esmalt vanemlikule kohustusele, seejärel aga seostub teise kõnelejaga, kes on mõistnud, et enne lapsi on selles maailmas surnuid, ärevust, unetust, hirme ja haavatavust. Selliseid näiteid leidub kogus rohkesti. Iga luuletus muutub ruumiks, kus hää! saab endale kõnelejat otsida; see hää! on sageli võõras, perekondlik või eelmistelt põlvkondadelt pärit.

3. Jämedus kui täpsus

Selles luulekogus on rohkesti jämedust ja obstsöönset sõnavara. Oleks kerge öelda, et Vilu segab vabalt kõrget ja madalat stiili, kuid luule puhul ei seleta niisugune tähele-

panek kuigi palju. Vilu jaoks on tähtis nimetada asju õigete nimedega.

Luuletuses „sünnib 1988” (lk 8–9) kõlavad read „sitased oleme niikuinii / kui välja tuleme” eriti järsult järgnevate ridade taustal: „eesti enne lapsi / jumal enne lapsi / aga jumala eest / tehke palju lapsi”. Jämedus on siin viis ülevate sõnade paatost maandada. Sünnist kui kehalisest sündmusest ei saa rääkida ainult religioosses või riiklik-demograafilises registris. Veel selgemalt ilmneb jämeduse funktsioon luuletuses „kuidas tühistada oma ainus sõber” (lk 20–21), kus arvukad obstsöön-sed väljendid on labase sõimu asemel viis öelda välja midagi olulist, valetamata isegi iseendale. Värsid „nahun sa käperdasid / neid tüdrukuid” ja teised samalaadsed read muudavad jämeduse täpsuse vormiks just seal, kus neutraalne sõnastus, nagu „mõistan sinu käitumise hukka”, kõlaks ebaloomulikult.

Sama täpsusetaotlus ilmneb leebe-mal kujul lehekülgedel 34–35. Kõne all on küsimus, kuidas nimetada ennast loomade suhtes: kas „emme” või „omanik”? Pealtnäha argine stseen katkeb järsult: „kuradile need sõnad / ma ei räägi ju üldse / mingis keeles / kõik see on minu / armastuse täide”. „Kuradile” katkestab kinnistunud armastussõnavara, milles ei leidu sobivat väljendit sügava kiindumuse jaoks. Kõnekeele järskus osutub kirjanduslikust õrnusest täpsemaks.

Jämeduse kui täpsuse kõige tugevam näide on luuletus lehekülgedel 78–79, kus räägitakse eaka ema eest hoolitsemisest: „ta nutab sageli // situb püksid ja potist mööda / perse on vaja puhtaks küürida // põrandalt ta voodisse tõsta / ja külje peale pöörata // toit hommikul väikesteks / tükkideks teha”. Vilu kujutab hoolitsemist abstraktse või üleva vooruse asemel kehalise tõena. Seejärel põimub madal register õrnusega veel teravamalt: „kõök haiseb kogu aeg / nagu mingi vitujuust”, ema karjub: „kuhu

s türa kadusid”, ometi kasutab pöördumist „mu ingel mu päästja tibuke”. Tavapärase stiiliarusaama järgi kuuluvad need sõnad eri registritesse. Vilul aga kirjeldavad need olukorda, kus armastus, ärritus, abitus, õrnus ja peaaegu talumatu kehalisus on lahutamatud. Kui jämedad sõnad luuletusest välja võtta, jääb alles võlts hardus; kui õrnad sõnad välja võtta, jääb ainult füsioloogiline õudus. Vilu täpsus seisneb selles, et ta oskab kontrastsed sõnad meisterlikult kokku tuua, sest poeedina teab ta: „sõnad on mind kasvatanud”.

4. Asi ja sõna hoiavad kogemust

Kogumikus „Enne lapsi” saab argisest esemest harva sümbol, mis osutaks millelegi kõrgemale või tõlgiks traumaatilist kogemust kujundite keelde. Kuid just nii hoiab see ese kogemust tugevamalt kui abstraktne väide valust, mälust või armastusest. Vilu ei naudi esemelist maailma: asjad kannavad tema luules enamasti kahjustuse, vaesuse, ohu, surma, mälu või häbi jälgi.

Luuletuses „variatsioonid” (lk 10–12) nimetatakse lambanahka, pimedat tuba, torusiili, köiejuppi. Kõik need on, nagu otse öeldakse, „kasulikud asjad”, kuid õudust ärataval moel: enesetaputeemalises luuletuses on loetletud asjad liiga konkreetsed ja alati käepärast, nii et peale elamise kõlbavad need ka elust lahkumiseks.

Luuletuses „kõige odavam sõna” (lk 44–46) ilmub esemeline keskkond peaaegu märkamatu, kuid just see annab väljaütlemisele kaalu. Alguses kõlab sõna „skiso” ebameeldiva solvanguna, ent järgnevas saab see tasapisi sisu, kui sellega hakkavad seostuma diagnoos, kellegi teise perekonnalugu, vägivald, häbi ja lõpuks teadmine, mille eest tuleb maksta: „ta isal oli päriselt skisofreenia // tegin kõrvalt mõned / psühholoogia eriala ained / hankisin korraliku raha eest / ühele sõnale

sisu". Nii saab eetiliselt odav sõna peaaegu otseses mõttes materiaalse väärtuse. Sõna ja asi muutuvad peaaegu lahutamatuks: samas luuletuses öeldakse, et „armastus empaatia / oli alati käeulatuses / nagu tüki leiba laua peal". Selline võrdlus annab abstraktsetele eetilistele mõistetele otsekui käegakatsutava mõõtme.

Juba mainitud luuletuses „ööliblikamõtete uide" jätab surnud isa endast maha „ämblikuvõrgud / ja vanad fotod". Luulemina püüab need laualt maha pühkida, kuid öösel ilmuvad need tagasi. Asjad on niisiis materialiseerunud mälestused ise, mitte mälestuste ajendid. Just seetõttu kaldub Vilu luule nii harva abstraktsusse. Valu on tema luules konkreetne, sest see on kätketud sõnadesse ja asjadesse, mida ei saa niisama lihtsalt kõrvale panna.

5. Katkestus, eitus ja kummitav mälu

Vilu fraas peatub sageli enne grammatilist lõpulejõudmist, jääb eituse külge rippuma, nihutab ajatasandit. Seetõttu toimib mälu pigem kummitusena (see sõna kordub luulekogus): tuleb tagasi, ajab süntaksi segi ning põimib omavahel lapseliku ja täiskasvanuliku, surmajärgse ja veel saabu-mata aja.

Juba mainitud enesetaputeemaline luuletus „variatsioonid" lõpeb reaga „enne kui ma ei" (lk 12). Tavapärase keelekasutuse nõuaks fraasile jätku, kuid Vilu jätab eituse lõpetamata. Keel murdub enne, kui jõuab kadumise ära nimetada. Olematus ligineb käepäraste ja konkreetsete esemete kaudu ning surub lõppfraasi paljaks eituseks. Sama lõpetamatuse loogika kehtib mälu kohta. Luuletuses „ööliblikamõtete uide" saavad mälestused lasteraamatutest viisiks rääkida surmast ja üksildusest: „me lugesime raamatuid / kus hiired helistasid / kiirabisse ja vastu võtsid / sõbralikud kassid", seejärel aga küsitakse: „mis siis kui

mu süda seiskub / siin katuse all / ja mitte kedagi pole // kas hiir helistab kiirabisse / kas kass võtab vastu". Lapse fantaasia annab võimaluse sõnastada täiskasvanulik surmahirm. Järgnev loetelu „vanaema läks taevasse / kadund sõber on nüüd hobune / issi jäi pööningule" kätkeb eri viise hoida surnuid unustuse eest.

Raamatu viimane luuletus „ene mihkelsoni konverentsil" (lk 92) toob selle põhimõtte eriti esile. Juba konverentsi olukord seob ajaloo, teksti, suguluse ja hilisema mõistmise: „ettekandja hää on seestunud / ajaloost ja tekstist", kuulajate ees aga avanevad „sugulussuhted mis sulle olid / vaid küsimused". Mälu võimaldab vaadata minevikku erilisest vaatenurgast: „tagantjärele on meil inglite pilk". Viimastes ridades kerkib esile lõpu motiiv. Rida „see nimi lõpeb minuga" kõlab katsena katkestada nime edasikandumise ahel. Järgmised read jätkavad keeldumise jada: „ma ei toida kedagi jumalaga / ma ise ka teda ei söö". Seejärel aga öeldakse järsult: „mind süüakse". Edasi kandub niisiis luulemina ise, kes neelatakse alla ja saab nõnda kellegi teise olemise osaks. See, mis pidi lõppema „minuga", muudab oma kohalolu vormi.

Päranduseks saadud maja on finaalis ebakindla ja äreva siinilmas olemise jätk: „maja mille isa mulle pärandas / jääb sulle hambusse". Isa pärandist ei ole ka lihtne vabaneda, mistõttu kõlavad kogumiku viimased read „sa jäta uks alles / ma tulen varsti koju // see lõpeb minuga" ühtaegu lootusetu lõpu ja tagasituleku lubadusena. Nii moodustavad katkestus, eitus ja kummitav mälu Vilu luules ühtse koosluse. Fraas võib jääda pooleli, mälu liigub katkestuste ja tagasitulekute kaudu ning isegi lõpp jätab tagasituleku võimaluse avatuks.

Kirjeldatud poeetilised võtted koonduvad kogus „Enne lapsi" süsteemiks, milles realiseerub semantiline invariant. Vilu kogu mõjub tugevalt seetõttu, et valu ja ärevust

väljendatakse kohases poeetilises vormis. Teoses saab traumaatiline kogemus tajutavaks poeetilise keele ja teksti ülesehituse kaudu.

Tõnis Vilul on õnnestunud leida viis, kuidas rääkida luules lihtsate sõnadega, mille on ammu kompromiteerinud banaalsus, sotsiaalmeedia, väärtus-

loosungid ja kirjanduslik ilustamine. Vilu poeetiline lahendus on just „enne”, mitte järjekordne „pärast” (post-, post-post-jne). Mitte uus keerukus, vaid piiripealne lihtsus enne valmis järeldusi, teraapilisi vormeleid ja ilusaid fraase.

MIHHAIL TRUNIN

Piret Põldveri ärkamise seisundid

Piret Põldver. Tõmme. Tartu: Kastani Tänav Kirjastus, 2024. 103 lk.

Piret Põldveri luulekogu „Tõmme” on suuresti iseendasse ja ellu ärkamise lugu. Luuletused fikseerivad hetki, kus toimub nihe elususe poole ning luuakse füüsilise ja emotsionaalse keha, psühhofüüsilise inimese ja aistitava välismaailma vaheline kontakt, mis sünnib sageli just tajude – puudutamise, maitsemise – kaudu.

„Tõmme” on Põldveri kolmas luulekogu ja neljas ilukirjanduslik raamat. Varem on ta avaldanud luulekogud „Alati nii järsku” (2020) ja „Suunurgad” (2023) ning proosateose „Hoog” (2022). Samuti on Põldver koostöös kitarrist Kalev Karlsoniga välja andnud kaheksa palaga plaadi „Tõmme. Muusika ja luule” (2025). Plaadil on mitu luuletust samanimelisest raamatust („Kipsist pead”, „Milleks üldse keha”, „Mängides ei ole sul võtta teist keha”, „Minu sees settib üks laev”, „Kuivatan oma armastust”, „Meie tapid klapivad”, „Ärge kinkige mulle lilli” – plaadil hõlmab üks pala kohati mitut luuletust), kuid sellelt leiab ka luuletusi kogust „Suunurgad” („Maha tuli matta”, „Sinad”, „Väga suur tuul on”).

Puudutused ja kohalolu

Üsna kogu alguses tõdetakse luuletuses „Võib-olla polegi sel rohkem mõtet” (lk 12–13), et ehk polegi elus ja elusolemises midagi suuremat ja tähtsat, „kui et lõhnu tunda ja tunda puudutusi, / siidiseid, / mööda keha alla valgumas”. Luuletuses sisalduvat asesõna *see* („seda”, „sel”) saab mõista kui elusolemist või laias tähenduses suhet olemasolevaga, sest edasi kohtab selles luuletuses tuult, „mis puhub juukseid silmade pealt eemale”, kitarriheli, „mis kõditab roiete vahelt”, kontserti „tõrva-hõnguses puukirikus, / mis tõstab õhku”, ja puid, mis „joonistavad tumedasse taevasse, / mändide ja sambla lõhna”. Niisiis kirjeldatakse ja püütakse tabada inimest ümbritsevat maailma ning teadvustatakse selle mõju kogevale ja kirjutavale minale. Nii on luuletus omamoodi kohalolu manifest, sest see lõpeb ridadega „võib-olla ei olegi vaja rohkem / kui siin ja praegu tunda puudutusi ja helisid”.

Üks hilisem luuletus algab omakorda küsimusega: „Milleks üldse keha, / kui see ei suuda tunda lauaplaadi / jahedust sõrmede all, / sooja õhku, / kohvi maitset / ja igatsust sinu järele?” (Lk 38) Seejärel vaadeldakse suhet Sinaga, mis on kehaline, sest Sina voolab „nagu vesi / mööda mu reisi” ja hingab „vaikust mu kuklalt”. Mina omakorda maitseb teda kohvis. Ehkki esmainstinkti järgi tahaks Sinas näha teist inimest, mõistab lugeja ühelugemisel, et Sina taga peitub *igatsus* ning luuletus

annab igatsusele kuju meid ümbritseva füüsilise maailma ja sellesse suhtumise kaudu. Mõistame koos lüürilise minaga, et „sa” ehk igatsus ongi „needsamad sõnad paberil, / need uurded / minu keha sees, / valu jälg kõhuõõnes, / minu enda juuste lõhn ja vesi, / millel on kuju ainult siis, / kui annan ise vormi” (lk 39).

Tõmbe mõjuväljas

Luuletuse „Mängides ei ole sul võtta” (lk 41) lõpuridade keeris – „viib siuhti / keerist pidi alla” – on omal moel kohal juba varem, sest luuletuses „Vahepeal lööb maa jalge all lõhki” (lk 15) kukutakse „vihinal sisse”, olgu siis maasse või iseendasse. Selles tekstis on just iha ehk „pildid sellest, mida kunagi ei saa” see, mis aeg-ajalt tõmbab „nagu keeris” endasse.

„Pildid sellest, mida kunagi ei saa”, ja sissekukkumine kuhugi, kus „on kõrged puud täis aega” (lk 15), toob meelde Walter Benjamini essee „Ajaloو mõistest” teise teesi, kus on juttu kadestusest, mida võiks tunda mitteolnu suhtes: inimesed, „kellega oleksime võinud rääkida”, ja mehed, kes oleksid võinud meile anduda (Benjamin räägib muidugi naistest, „kes oleksid võinud [...] anduda”). Sest on inimlik, nagu tõdeb Benjamin, et „meie õnnekujutelmas heliseb võõrandamatuna kaasa lunastuse kujutelm”.¹

Põldveri iha ja igatsuse lunastus võiks ehk peituda vees ja sümboolses vihmas, mis loputab möödunu läbi. Luuletuses „Vihm väänab juustest välja ööd ja hommikud” (lk 44–45) ongi just vihm see, mis „väänab välja”, „tõmbab [...] niiskeks”, „ei lõpe”, „viib jõega koos eemale” ja „raputab tükid lahti”. Lahtiraputus on vajalik, sest „[o]n selliseid päevi, / kui oled kuude viisi

/ olnud keegi teine. / Ja siis hakkad tagasi iseendaks toibuma” (lk 40). Siis toimub „[ä]rkamine pärast pikki unesid” (lk 54). Pärast põhjalikku raputust, tõmbe või keerisega kaasa minemist, saabub selginemine või rahu ja sellega koos hajub tundeudu.

„Maandumine on pehme, / sõrmede all näivad kõik pinnad nii kindlad, / ja kõikide meeldivuste juures / on kõige meeldivam see rõõm, / et lõpuks ometi selgib udu, / piirjooned, mida kompida, / ei haju enam näivusse, / piirjooned on veel selgemad / ilma unedeta, / ja lõpuks ometi / saab anda maad võimalusele / päriselt kohutada.” (Lk 55)

Egiptuse kook

Emotsionaalsest unest või udust ärkamisel on tagajärjed: „Kui sa üles ärkad, [...] Kui ärkad, on tunnetel tagajärjed” (lk 59). Nii on näiteks luuletuses „Mitte miski pole kunagi” (lk 60–61) tabatud hetk Egiptuse kaubanduskeskuses, kus korraga on „see kook kõikidest asjadest maailmas [...] minu jaoks lihtsalt liiga hea, // ja ma ei tea, mida sellega pihta hakata”. Ülestunnistust, et miski on kellegi jaoks liiga hea, saab mõista kui teravdatud füüsilist maitsetaju, aga ka kui emotsionaalset ülitundlikkust. Asjaolu, et mina ülepea saab tajuda midagi kui enda jaoks liiga head, viitab aga sellele, et mina ei ole varem või vähemalt mõnda aega enne eeltoodud äratundmishetke pööranud oma (maitse)tajule ja seega iseenda vajadustele suurt tähelepanu. Väärtustamata (piisavalt teadlikult) seda, mis on talle endale hea ja mis teda rõõmustab, on mina jätnud iseenda tagaplaanile ja ebaoluliseks.

Korraga, kaugel kodust, võõral maal ja võõral mandril tajub lüüriline mina kõigi meeltega, et kook, mida ta sööb, maitseb talle väga. See tähendab, et ta on selles hetkes kõigi meeltega kohal ja kogeb seda kohalolu, mida rõhutati luulekogu alguses.

¹ W. Benjamin, Ajaloo mõistest. Tlk H. Krull. – W. Benjamin, Valik esseid. Koost M. Tamm. Loomingu Raamatukogu 2010, nr 26–29. Tallinn: SA Kultuurileht, lk 169.

Kui mõnda aega on ta iseendale sellised väikesed, ent elulisust loovad tajuhetked kas keelanud või need lihtsalt märkamata jätnud, siis Egiptuse kaubanduskeskuses märkab ta midagi, mille on vahepeal unustanud ja unarusse jätnud, ning see paneb ta kohmetuma. Kohalolu ja iseendaga (taas)kohtumine võibki tekitada kohmetust. Koos n-ö tajusse ärkamisega on mina paratamatult saanud teadlikuks oma senisest tuimusest ja hooletusest iseenda suhtes.

Kuid tunnetesse ärkamisele ja sellega kaasnevale kohati ebamugavale äratundmisele järgneb leppimine, et mina võib end ka „voolul kanda lasta” (lk 59). Kümme-konna luuletuse pärast märgitakse: „Nüüd on selge, / et parem on hõljuda nagu tume palk / vooluga kaasa, [---] mina igatahes nüüd lähen, [---] langesin kosest alla, [---] kui kadusin vee alla, [---] ja võib-olla tardungi siiasamasse jääkamakaks” (lk 74–75). Kuid siis tuleb „valgus jälle välja” ja „vesi kannab mind edasi” (lk 76).

Emotsionaalne uni või seisak, millest lüüriline mina selles luulekogus ärkab, on hirmude ja kahetsuste valitsetud olukord, kus mina on „punn” (lk 22) või siis on tema „luud [---] mustrilisi valesid täis” (lk 68). See on maailm ja aeg, kus on kahetsust tegemata jäänud tegude pärast, „ära

jäänud maailmu” ja „samme, mida ei astunud, / juuspeenike nõelaots / tikib, / tikib / üha uusi” (lk 68). Kuid nagu öeldud, leiab sellest kogust viiteid lunastuse võimalikkusele, sellele, mis aitab vangistava mitteolnu järele ihalemise, aga ka mitteolnu kahetsuse vastu.

Vee ja voolu ning tõmbega kaasa minemise kõrval aitab mitteolnu pärast kahetsuse vastu kahtlemata eneseiroonia ja iseenda mitte ülearu tõsiselt võtmine. Väga sümpaatne on Põldveri eneseirooniline kujundlik hoiak, mis kord kuivatab „oma armastust sinu vastu / nagu muumiat” (lk 70) ja siis jahmerdab „oma süümevatitekiga” ning jagab iseendale õpetus sõnu: „Hingata ongi raske, / kui tekk on näos” (lk 63). Igasugune muutus eeldab ju silmitsi seismist olemasolevaga, sealhulgas iseenda ebamugavustega.

Piret Põldveri „Tõmme” pakub olulisi märkamisi ning üllatavaid seoseid psühhofiüsilise inimese ja aistitava välismaailma vahel. On väga põnev märgata, kuidas esemeline maailm saab lüürilise mina ja tema iseendasse suhtumise osaks. Täiesti eraldiseisvalt oleks huvitav jälgida Põldveri luule suhet ajaga, selle kuluga.

AIJA SAKOVA

Kilpkonnasupp Tartu ülikooli doktoribanketil

Nikolai Pirogov. Elu küsimusi. Vana arsti päevaraamat. Vene keelest tõlkinud Ilona Martson ja Georg Loogna. – Loomingu Raamatukogu 2025, nr 24–26. Tallinn: SA Kultuurileht. 159 lk.

Üle-eelmisel sajandil õppis ja tegutses Tartu ülikoolis palju väljapaistvaid meedi-

kuid, kelle kuulsus ulatus Emajõe Ateenast kaugemale. Toomemäel ja selle ümbruses on püstitatud monumendid Karl Ernst von Baerile (1792–1876), Friedrich Robert Faehlmannile (1798–1850), Nikolai Pirogovile (1810–1881), Alexander Schmidtile (1831–1894) ja Ernst von Bergmannile (1836–1907). Tartu läbi aegade suurimaks kirurgiks on nimetatud viimast,¹ kuid kõigi nende arstiteadlaste üle on ülikoolilinnal põhjust uhke olla. Kui teised mai-

¹ I. Kabin, Eesti ajalugu arsti pilgu läbi. (Ilmatarjad.) Tartu: Ilmamaa, 1998, lk 54.

nitud arstid olid kas tänapäeva Eesti või Läti alalt, siis Pirogov eristus oma Moskva päritolu ja õigeusu taustaga. Tema mälestustest võib lugeda, et just viimast heideti talle ette, kui küsimuse alla kerkis tema valimine Tartu ülikooli professoriks. Seejuures viidati õppeasutuse rajaja kuningas Gustav II Adolphi allkirjastatud seadusele, mille järgi tohtinuks Tartu ülikooli professor olla vaid luterlane.² Pirogov pidas seda põhjendust naeruväärseks (lk 144).

Vene impeeriumi arstiteaduse vundamendiks oli baltisaksa meditsiinitraditsioon, mille esindajad olid Baer, Schmidt ja Bergmann. Pirogovi memuaaride eestinduse järelsõnas on öeldud, et arstiteadus on oma olemuselt riigipiirideülene nähtus (lk 157), kuid alati seda siiski kindlalt väita ei saa. Tartu ülikool taasavati 1802. aastal eelkõige seetõttu, et Vene keisririigi alamad ei suunduks välismaale ega tutvuks vabadusideedega, mis Prantsuse revolutsiooni järel Euroopas levisid. Pirogov meenutab, et 1833. aastani ei tahetud Tartu ülikoolis õppivaid tudengeid üldse välismaale lasta (lk 47), seejärel lubati sõita õppereisile Berliini, kuid Prantsusmaale ega Inglismaale ei lastud kedagi (lk 90).

„Elu küsimusi. Vana arsti päevaraamat” on kirja pandud aastail 1879–1881, eesti keelde on Loomingu Raamatukogu väljaandes algupärandist ümber pandud ligi pool. Kui resümeerida Pirogovi 2025. aastal ilmunud eestikeelse tõlke sisu, siis selleks on eelkõige Vene arsti sisse-

elamine saksakeelsesse kultuuriruumi ja sellega kohanemine: eriti mõjutasid Pirogovi kujunemist baltisaksa arstid. Võttes vaatluse alla Pirogovi elu lõpupäevil kirja pandud autobiograafia tervikuna, võiks teema olla laiemalt meditsiinifilosoofia.³ Nii või teisiti tõlgendas Pirogov oma arsti-stuudiumi käigus juhtunut sageli huumori võtmes, mille tõttu tasub tema memuaare lugeda ka neil, kel pole erihuvi meditsiini vastu.

Suur osa „Elu küsimuste” eestindusest on varem ilmunud keelehuvilise arstiteadlase Georg Loogna (1914–2009) ümberpanekus Sergei Issakovi koostatud kogumikus „Mälestusi Tartu ülikoolist”,⁴ kus see paigutub ühte ritta teiste nimekate õpetlaste meenutustega Liivimaa kõrgkoolist. Loogna vahendus kogumikus „Mälestusi Tartu ülikoolist” algab Pirogovi meenutustega Tartu professorite instituudist, uues väljaandes tuleb see tekstiosa sisse leheküljel 22. Varem ilmunud tõlke juurest pärineb rohkelt asjalikke kommentaare, mis on kaasatud ka uude versiooni.

Uue tõlke algusesse on lisandunud meeleolukas ülevaade Pirogovi õpingutest Moskva ülikoolis aastail 1824–1828, millele järgnes stuudium Tartu ülikooli professorite instituudis aastail 1828–1833 ja doktoritöö kaitsmine 1832. aastal ning hilisem enesetäiendamine Berliinis ja Göttingenis 1833.–1835. aastal. Eestindus lõpeb Pirogovi valimisega Tartu ülikooli korraliseks professoriks 1837. aastal. Peategelase elus oli hulk ootamatuid ja enamasti õnnelikke pöördeid, samal ajal kui saatust aitas suunata suuresti tema enda andekus ja töökus. Kõige liigutavam tekstiosa oli vahetu emotsiooni kirjeldamine, kui Pirogov sai teada, et on jäänud ilma

² Tartu ülikool loodi 1632. aastal protestantliku ülikoolina ja kuulus samasse lainesse XVI–XVII sajandil rajatud Marburgi, Königsbergi, Jena, Helmstedti, Giesseni, Strassburgi, Duisburgi jt Euroopa ülikoolidega, vt **P. Järvelaid**, Tartu ülikooli (Academia Gustaviana) asutamine 17. sajandi Euroopa kontekstis. – *Constitutiones Academiae Dorpatensis (Academiae Gustavianae)*. Tartu Akadeemia (Academia Gustaviana) põhikiri. Teine, parandatud ja täiendatud väljaanne. Toim M. Lepajõe, I. Valt. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2015, lk 9–10.

³ Vt **Н. И. Пирогов**, Вопросы жизни. Дневник старого врача. Донецк, 2009.

⁴ Mälestusi Tartu ülikoolist (17.–19. sajand). Koost S. Issakov. Tallinn: Eesti Raamat, 1986, lk 138–171.

Moskva ülikooli kirurgiaprofessori kohast, millest oli kaua unistanud (lk 137–138). Tema enda karjäär küll pigem võitis sellest, kuid Pirogovi ema ja õdede jaoks, kelle nimel ta paljuski oli pingutanud, oli see ilmselgelt tragöödia.

Pirogovi õpingute ja mälestuste kirja-paneku vahele jäi 40–50 aastat ning autor reflekteerib palju omaenda käitumise ja tehtud vigade üle, kuid end ümbritsenud inimestele ta noorusajaga võrreldes uusi hinnanguid ega seisukohti ei lisa. Suur-rahva ja suurlinna esindajana analüüsib Pirogov prantslaste ja sakslaste loomust ning jõuab järeldusele, et venelased sarnanevad rohkem viimastega. Võib-olla on siin tegu soovmõtlemisega, sest ta võttis saksa kombes ise kiirelt omaks, kuigi algul pidas selle rahva esindajaid upsakaks (lk 62, 70). Mitme Tartu aasta järel tagasi Moskvasse jõudes paistis Pirogov olevat täielikult saksastunud, ka oli ta lõplikult veendunud Tartu kõlbelise ja teadusliku taseme paremuses ja üleolekus (lk 82).

Eesti talupoegade raskele olukorrale üritas Pirogov küll kaasa tunda (lk 63–68), kuid neist rääkides pani kirja vaid kahtlase maiguga kuulujutte. „Ei tea, kuidas praegu, aga tol ajal oli käibel palju jutte eestlaste loomuosast nürimeelsusest ja piiratuses,” kirjutab ta (lk 64), lisades värvikaid näiteid. Tuleb tunnistada, et ka Baer kirjutas oma 1814. aastal kaitsstud doktoritöös eestlaste kohta võrdlemisi halvasti,⁵ kuid vähemalt põhjendas ta oma seisukohti. Pirogovist oli siiski ebaõiglane omistada eeltoodud omadusi kõigile eestlastele. Võib meenutada, et aasta enne Pirogovi Tartusse jõudmist, 1827. aastal kaitses Tartu ülikooli arstiteaduskonnas doktoritöö eestlane Friedrich Robert Faehlmann. Tema väitekirj käsitles lahka-

mistel avastatud patoloogiad, seega oleks dissertatsioon pidanud tema Vene kolleegile huvi pakkuma.⁶ Faehlmanni tegevusvaldkond koolera ohjeldamisel langes samuti Pirogovi erialaste huvidega kokku.⁷ Pirogoviga samal aastal (1832) kaitses Tartus meditsiinidoktori kraadi ka eestlane Philipp Karell (1806–1886).⁸

Intrigeeriv on aga järgmine lause Pirogovi memuaarides (lk 66): „Ja kui palju on asjalikke ja andekaid arste ja meistreid, olgu saksa või mitesaksa nimedega, tulnud eestlaste ja lätlaste hulgast saksa haritlaskonna hulka!” Kahjuks ei nimeta Pirogov ainsatki nime, kuid eelmainitud kuulujutud peaks selline avaldus ometi ümber lükkama. Veel olulisem on sellesse lausesse kätketud väide, et maarahva päritolu arste võis siinmail olla hoopis rohkem, kui seni teada. Sel ajal, kui Pirogov oma mälestusi kirja panema hakkas, oli eestlaste ärkamisaeg haripunkti. Kahtlemata oli Pirogov oma mälestustes siiras ja südamlik, kuid väikerahva hariduspüüete vastu tundis ta paraku vähe huvi.

Kui iseloomustada XIX sajandit arstiteaduses, mil kirurgia – mida alles XVIII sajandil tunnistati akadeemilise distsipliinina – tormiliselt arenes, siis kõige tähtsamad uuendused olid narkoosi kasutuselevõtt operatsioonidel ning aseptika ja antiseptika ehk valu äravõtmine ning puhtuse sisseseadmine. Pirogovi võib pidada üheks esimeseks eeternarkoosi kasutuselevõtjaks ja aseptika rajajaks peetakse Tartu ülikooli kasvandikku Ernst von Bergmanni.

⁶ Vt **Fr. R. Faehlmann**, Teosed. III kd. Koost K. Metste, J. Undusk, M. Lepajõe. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum; Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2011, lk 31–152.

⁷ Eesti arstiteaduse ajaloost. Koost V. Kalnin. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 1996, lk 53; Tartu ülikooli vana anatoomikumi professorid. Koost M. Toomsalu. Tartu: Tartu Ülikool, 2002, lk 152.

⁸ Eesti arstiteaduse ajaloost, lk 64.

⁵ **K. E. v. Baer**, Eestlaste endeemilistest haigustest. Tlk Ü. Torpats. – Loomingu Raamatukogu 1976, nr 33. Tallinn: Perioodika, lk 26.

Võib küsida, kuidas kujunes Pirogovist kirurgiavirtuoos. Tema memuaarid viivad tagasi ta ülikooliõpingute algusaastatesse Moskvast, mil noormees pidi eriala valima. Väidetavalt sisemise hääle toel sai selleks kirurgia (lk 20). Tollane väljapaistvaim arstiteaduskonna professor Moskva ülikoolis ja ühtlasi Vene meditsiinihariduse nurgakivi oli Riia päritolu ja Saksamaal hiilgavat karjääri teinud kirurg ja anatoom Justus Christian Loder (1753–1832).⁹ Pirogov oli tema juures õppides verinoor – ülikooli astumiseks lasi ta isa koguni poja sünnitunnistust võltsida¹⁰ –, kuid Loder oli juba eluõhtusse jõudnud ning endist energiat ja sarmi nappis. Ent nagu võib lugeda Pirogovi memuaaridest, inspireeris just Loder tema huvi anatoomia vastu (lk 16).

Tartus sattus Pirogov kirurgiaprofessor Johann Christian Moieri (1786–1858) hoole alla, kes oli kirurgiad doktoriks promoveerunud 1811. aastal Pavia ülikoolis, olles kuulsal Antonio Scarpa (1752–1832) õpilane. Moier, kelle teene oli anatoomilisel ja patoloogilisel-anatoomilisel alusel põhineva teadusliku kirurgia rajamine Tartu ülikoolis,¹¹ on ühtlasi Pirogovi memuaaride sümpaatsemad tegelased. Eriti jäi meelde tema tasakaalukas ja vaimukas vastulöök Faddei Bulgarini (1789–1859) ärplemisele, kes prognoosis Vene lippude lehvimist Reini kallastel (lk 62–63). Oma perekondlike sidemete tõttu ei olnud Moieril Vene tudengi suhtes eelarvamusi, nagu seda teiste baltisakslaste puhul ette võis tulla. Ignoreerides Tartu tudengielu, veetis Pirogov Tartus rohkelt aega anatoomikumis laipu lahates ning tunnistas, et see oli muu hulgas võimalik tänu vile-

sale haistmismeelele (lk 88). Nii Loderile kui ka Moierile heitis ta ette vähest töökust (lk 37, 70), mis ei tundu olevat õiglane hinnang. Moieri osa Pirogovi soovitamisel Tartu ülikooli kirurgiaprofessori kohale ei saa kuidagi alahinnata. Lisaks ei ole meditsiini ja ammugi mitte kirurgiat võimalik õppida ilma õpetajateta. Pirogov ise tõstis oma Tartu perioodi õppejõududest esile Moraaviast pärit doktor Joseph Gottfried Adolph Wachterit (1782–1854; lk 68–70), Berliinis veedetud ajast kiitis professor Friedrich Schlemmi (1795–1858; lk 106–108) ja enamgi veel salapäraselt *madame* Vogelsangi Charité anatoomikumis (lk 117–119). Göttingenis õppis Pirogov enda sõnul kõige rohkem professor Konrad Johann Martin Langenbeckilt (1776–1851; lk 120–126).¹² Seega, andekusele ja töökusele vaatamata ei olnud Pirogov kirurgia vallas siiski autodidakt. Ilo Käbin on rõhutanud, et kui Pirogovi peetakse praegugi kõigi aegade kõige suuremaks vene arstiks, siis oma väljaõppe sai ta Eesti kirurgia loojalt Moierilt.¹³ Paradoksaalne on muidugi see, et Pirogovist sai Moieri mantlipärija Tartu ülikoolis ja mitte Loderi järglane Moskva ülikooli kirurgiaprofessori toolil, mille vastu noormees ise huvi tundis (lk 137–141).

Kirurgia jõudsat arengut XIX sajandil ja erinevaid arusaamu sellest on Pirogovi memuaarides küll põnev jälgida, kuid paratamatult tekib küsimus, kas kõike ikka oli vaja ravida kirurgilisel teel. Raamatust võib lugeda, et Moier ei talunud arstina „ei teiste ega enda ravimist, samuti polnud tal usku ravimitesse” (lk 38). Ka Pirogov jättis Tartus loenguid vahele ja keskendus vaid oma kitsale erialale (lk 45–46). Pärast

⁹ A. Tering, Eesti-, liivi- ja kuramaalased Euroopa ülikoolides 1561–1798. (Scripta Archivi Historici Estoniae.) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2008, lk 236–237.

¹⁰ Tartu ülikooli vana anatoomikumi professorid, lk 149.

¹¹ I. Käbin, Eesti ajalugu arsti pilgu läbi, lk 101.

¹² Täpsemalt Pirogovi õpetajate kohta vt O. Kosenko, Lebensfragen. Nikolaj Ivanovič Pirogov (1810–1881) als Erinnerungsfigur. Dargestellt anhand seiner Biografien. (Relationes 20.) Aachen: Shaker, 2017, lk 7–13.

¹³ I. Käbin, Eesti ajalugu arsti pilgu läbi, lk 90.

õovastavate operatsioonide kirjeldusi on üks koomilisemaid kohti kirjeldus ravimite joomisest, mida Pirogovile haigestumisel serveeriti (lk 132). Kummel, leeder, pärnaõied ja lagritsajuur tundusid kasvava kuulsusega kirurgile täiesti talumatutena. Klistiir seevastu oli igati vastuvõetav (lk 134), sest see oli toona kirurgide pärusmaa. Paistab, et peategelasel oli nõrkus eksootika suhtes. Nii oli Pirogovil võimalus oma meedikust sõbra doktoribanketil Tartu ülikoolis pakkuda külalistele tõelist kilpkonnasuppi, leides, et „see on ikka päris võimas asi” (lk 102). Edasi lugedes saab teada, et see merikilpkonn oli toodud Hamburgist, kus ta oli juba ammu surnud loomulikku surma ja haises talumatult, mis ütleb nii mõndagi tollaste arstide arusaamade kohta toiduhügieenist.

Nikolai Pirogovi monumenti Tartus ja tema eesti keelde tõlgitud memuaare ühendab ilmselt kõige rohkem see, et väljapaistvat Vene arsti püütakse näidata soolesinejana. Pirogovi mälestuste eestinduses ei ole erinevalt algupärandist lisatud kommentaare peakangelase õpetajate kohta ei Moskva ega Tartu päevilt¹⁴ ning Justus Christian Loderi eesnimi on koguni kirjutatud nii, nagu seda vene keeles tehakse – Just-Christian (lk 5, 18). Kindlasti ei ole mingit põhjust teha Pirogoviaegse Mandri-Euroopa meditsiini kohta järeldusi Briti kirurgiat käsitleva Lindsey Fitzharrise raamatu „Lihunikukunst” (2017, e k 2020) põhjal, mida on tsiteeritud eestikeelse väljaande järelsõnas (lk 156). Ei olnud olemas ühtset XIX sajandi meditsiini, meditsiinikoolkonnad olid erinevad ja tase ülikoolides varieerus. Viimane paistab selgelt välja ka Pirogovi memuaaridest, kus arstiõpet Tartus ja Göttingenis hinnatakse kõrgemalt kui Moskvast või Berliinist.

Pirogovi osa anatoomia ja kirurgia ühendamisel ei saa alahinnata. Samuti tuleb teda esile tõsta kui välikirurgia ja topograafilise anatoomia rajajat. Viimasega pani ta aluse tänapäeva kirurgide väljaõppele ja omandas üleeuroopalise tunnustuse.¹⁵ Kiire õppijana oskas ta teiste avastatud ja leiutatut ruttu kasutusele võtta. Nii värbas ta Florence Nightingale'i (1820–1910) eeskujul Krimmi sõjas (1853–1856) tööle hooldusõed haavatute abistamiseks.¹⁶ Kuid Pirogovile 1952. aastal Tartus püstitatud ausammas ei meenuta ainult nimeka kirurgi meditsiinialaseid saavutusi. Pigem sümboliseerib see sündmust, mis ei olnud kohaliku *alma mater*'i ajaloos kuigi auväärne. Nimetatud aastal tähistati ootamatult Tartu ülikooli asutamise 150. aastapäeva, millega lühendati õppeasutuse ajalugu rohkem kui poole võrra, ignoreerides ülikooli rajamist 1632. aastal. Nõukogude võimule ei sobinud fakt, et Tartus oli ülikool enne Eesti ala liitmist Venemaaga.¹⁷ Seega ei rajatud Tartu raekoja taga asuvat monumenti niivõrd kuulsale kirurgi mälestuseks, kuivõrd ideoloogilise sümbolina. Sobivam asukoht Pirogovi monumendile on kindlasti Toomemäel Vana anatoomikumi juures, kus väljapaistev arst tegutses. Praegu on seal monument vaid Faehlmannile, kellest paraku ei saanud esimest eestlasest Tartu ülikooli professorit.¹⁸ Pirogovi mälestustest võib lugeda, et ta oli äärmiselt uhke selle üle, et sai esimeseks venelasest Tartu ülikooli professoriks puhtteaduslikul

¹⁵ I. Käbin, Eesti ajalugu arsti pilgu läbi, lk 54.

¹⁶ Tartu ülikooli vana anatoomikumi professorid, lk 152.

¹⁷ L. Leppik, Mida me teame Rootsi-aegse Tartu ülikooli teadusest praegu rohkem kui 25 aastat tagasi? – Tartu ülikooli ajaloo küsimusi XXXVII. Toim L. Leppik. Tartu: Tartu Ülikool, 2009, lk 21–22.

¹⁸ K. Metste, Miks Faehlmannist ei saanud arstiteaduskonna professorit? – Keel ja Kirjandus 2009, nr 5, lk 321–340.

¹⁴ Võrreldud on 2009. aasta Donetskis väljaandega: Пирогов, Вопросы жизни.

erialal (lk 144–145). Ei saa eitada, et kuni 1890. aastateni oli Tartus venelastest professoreid tõesti vähe.

Omapärase ettepaneku kuulsa kirurgi monumendi rahumeelseks teisaldamiseks ja seeläbi tekkinud tühimiku täitmiseks teeb Tartu Ülikooli eesti kirjanduse professor Arne Merilai. Ta põhjendab monumendi praeguse asukoha sobimatust faktiga, et niimoodi serveerituna esindab Pirogov „rahvaste vanglat” ja okupatsiooni. Veel toob Merilai välja, et elu lõpupoole tegutses Pirogov Ukraina koolide kuratorina, mis pidi tähendama muu hulgas venestamist. Seega teeb ta ettepaneku lõigata välja imperiaalne pommikild, kasutades muidugi valutut tuimestust. Ühtlasi pakub Merilai välja Pirogovi pargi asemel loovisikutele pühendatud mäenõlva rajamise.¹⁹

Sama mitmekihiline kui Tartu monumendiga seonduv temaatika on ka Pirogovi mälestusteraamat, kus ridade vahelt on võimalik välja lugeda nii mõndagi. Eestlased olid Pirogovi jaoks tšuhhoonet-

sid (lk 65) ja ukrainlased hohollid (lk 80), Poola revolutsioon tähendab tema jaoks vaid koolera saabumist Venemaale (lk 47–48). Oma erialal ehk kirurgias töötas ta end kõrgele tasemele, kuid tema memuaarides on sageli koomiline kirurgilise raviga liialdamine ja ohutumate meetodite ärapõlgamine. Pirogovi memuaarid paistavad silma vahetute emotsioonidega, mis paratamatult on subjektiivsed. Samas on see vene arsti kõrvalpilk baltisaksa maailmale, millest ta ise innukalt õppis. Pirogovil oli võimalus vaadelda hulga toonaste välja-paistvate kirurgide tööd ja sealt parim üle võtta. Eestikeelne Pirogovi memuaaride tõlge on igati vaimukas, kuid kahjuks ei saa sealt ülevaadet, kuhu paigutub Pirogov teiste kuulsate arstiteadlaste seltskonnas. Ka Pirogov seisis hiiglaste õlgadel ja tema Tartus asuva monumendi õige koht oleks pigem tema kolleegide mälestusmärkide juures Toomemäel. Mõnes mõttes sarnaneb Pirogovi retseptatsioon siinmail tema enda kirjeldatud kilpkonnasupiga, mis oli Tartus serveerituna kindlasti sensatsiooniline, kuid mille sisu vajab veel uurimist.

KAARINA REIN

„Kui tahad eluaeg õnnelik olla – ole aednik”

Tommas Haug. Kuramaaži lõpp ja teisi kirjatöid. Tallinn: EKSA, 2025. 485 lk.

Arvustuse pealkirjaks olev hiina vana-sõna meenus mulle, kui proovisin kokku võtta, miks Toomas Haugi raamat mulle meeldis. Istun ilusal päikeselisel juulipäeval oma aia servas, vaatan taimi ja puid, loen Loomingus kauaaegse toimetaja ja pea-

toimetaja asetäitja järjekordset raamatut ning mõtlen, kuidas seda arvustada. Tun-tud kriitikute või kirjandusloolaste artikli-kogumike puhul on esimene küsimus alati: kas selles on midagi uut või pakutakse „ainult” – see võib muidugi teretulnud olla – ülessoojendatud vanu asju? Praegu-sel juhul on vastus lihtne, nagu näitab pilk „Ilmumisandmetele” (lk 471–473): kolme-kümne kahest palast on tubli pool (17) varem ilmunud autori „oma” Loomingus, viis Keeles ja Kirjanduses ning üks Reedes. Üheksa pala on aga esmatrükid, nii et juba puht kvantitatiivselt on selle kogumiku avaldamine õigustatud. On ju väga kena,

et Haugi kunagi ehk kuulnud kõnesid – enamik esmatrükkidest on justnimelt eri puhkudel peetud kõned – saab nüüd rahulikult lugeda.

Näiteks on kultuurilooliselt lausa hädavajalik, et raamatus leidub Haugi kõne „Eesti kirjanduse päev” (lk 166–173). Ta pidas selle 2019. aasta jaanuaris ning neli aastat hiljem tähistati esimest korda eesti kirjanduse päeva, mis on praeguseks kenasti riiklikus tähtpäevade kalendris. Jaan Kruusvalli mälestusõhtul 8. XII 2015 Eesti Draamateatris peetud kõnes märgib autor, et Kruusvall – tema kolleeg Loomingus 1983.–1987. aastal – polevat kunagi „oma paleustest” rääkinud, ja lisab: „[---] ei mäleta teda üldse pikemalt kõnelemas ja veel olulisem – ei mäleta teda kunagi iroonilisena, teise inimese suhtes üleolevana. Hoiak, mis vähemalt tollal võis olla üks vaimuinimese tundemärke. Vahel mulle kangastus seepärast, et Kruusvall ei olegi õige vaimuinimene, vaid suurte käelabade ja natuke kohmaka olekuga maamees, kes on toimetusse saadetud meenutama meie juuri.” (Lk 177) Üleüldse on see kolm aastat pärast Kruusvalli surma peetud mälestuskõne väga peenetundeline iseloomustus kirjanikust, kes ei armastanud endast rääkida ega tahtnud Haugile esialgu intervjuudki anda (lk 178). Seda lugedes tajusin äkki, kui suur õnn mul oli, et Kruusvall andis mulle kunagi intervjuu, üsna lühikese küll, aga ilmselt on see üks väheseid, mis on publitseeritud.¹ Haugi üsna tihedasse Kruusvalli-teksti mahub üldine tõdemus Eesti või üldse maailma ajaloo kohta: „Kas teie kujutate ette, praegu, siin, mis peab olema juhtunud mitte ainult teiega ega teie perekonnaga, vaid kogu rahvaga ja riigiga, võib-olla üldse kogu maailmaga, kui me ärkame oma kodus öösel üles selle peale,

et vene sõduri koer meile näkku hingab?” (Lk 180) Ei, seda ma tõepoolest ei tahagi ette kujutada. Minu ainus kommentaar oleks siinjuures, et ega ma ainuüksi koera hingusest aru saaks, et ta on vene sõduri oma, võiks ju ka Stasi või Gestapo oma olla. Või tänapäeval isegi USA tolli- ja immigratsioonikontrolli ameti (ICE) oma, nii kaugele on maailm arenenud.

Teistest esmatrükkidest on šekspiirliku pealkirjaga artikkel „Põgeneda või mitte põgeneda? (Paadi)põgenemise kajastusi kirjanduses” (lk 67–90) põhjalik käsitus sellest paljude eestlaste jaoks eksistentsiaalsest küsimusest XX sajandi teisel poolel. Selles on muidugi palju juttu pagulaskirjanikest, keda, kui ma ei eksi, Haug eriti sageli ei käsitle, aga kõige väärtuslikumad on selles faktoloogia asemel Haugi kokkuvõtted ja järeldused, ning need puudutavad ikka Eestis püsinud autoreid: „[---] kui Hindi kurbloolus võrsus sellest, et ta ei saa põgeneda, siis Krossi suurejooneline dramatism lähtub tõsiastast, et ta ei kavatsegi põgeneda. Ei tema ise ega tema protagonistid.” (Lk 89) Üldse on Jaan Kross, kes on Friedebert Tuglase järel (vt allpool) sageduselt teine isik nimeregistris, teatavasti üks Haugi lemmikuid uurimisobjekte. Põgenemistemaga seoses väärinuks muide käsitlemist või vähemalt mainimist Krossi novell „Põgenemine”,² olgugi et selles ei ole juttu Eestist lahkumisest või mittelahkumisest, vaid hoopis plaanist põgeneda sakslaste vangist. Aga eetiline lähenemisviis ja probleemiasetus on ehtkrossilik.

„Jaan Krossi viimane kõne” (lk 146–151) ilmus Loomingus teistsuguse pealkirja all³ ja raamatus on seda teksti täiendatud. Lisatud on ainult seitse rida, aga

¹ „Löhn” kolmes keeles. Viis küsimust Jaan Kruusvallile. – Estonia. Zeitschrift für estnische Literatur und Kultur 1985, nr 2, lk 27–28.

² J. Kross, Põgenemine. – Looming 1993, nr 9, lk 1163–1176.

³ T. Haug, Jaan Krossi viimasest kõnest ajendatud avameelsuspühang. – Looming 2024, nr 3, lk 408–411.

need on olulised, sest need näitavad, kuidas Haug teeb järeldusi ning näeb seoseid: „[---] Kross ei olnud üksnes kirjanik, ta oli ka **rahvuslik strateeg**, nii nagu seda oli Kreutzwald omas ajas. (Krossi ajaloo-proosas esimene taas ellu kutsutud rahvuslik tegelane oligi muide noor Kreutzwald.)” (Lk 151, minu rõhutus – C. H.)

Ikka ja jälle on tunda, et artiklikogumiku autor ei ole ainult või lihtsalt kriitik või kirjandusloolane, vaid ühtlasi võimas sulepruukija, nagu Asta Põldmäe hiljuti veenvalt on täheldanud.⁴ Haug tõesti oskab kirjutada ning just kirjutades oma ideid ja mõtteid märglevalt edasi arendada, samuti uusi tekitada. Väga selgelt ilmneb see pikimas, raamatus esmailmunud tekstis, mis võib-olla ongi kõige väärtuslikum lisandus Eesti kultuurilooloole: üle 50 lehekülje hõlmav essee „Juhan tervitab ja Juuli tuleb varsti! Saatuse õrritamine aastail 1905–1917” (lk 251–305) käsitleb Tuglast ja tema elu pagulus- ja inkognito-aastail. Autor ütleb, et „[t]egu pole siiski tavapärase publikatsiooniga, vaid kirjandusloolise kollaažiga, kus Tuglase kirjade juhata tud rada on täiendatud muude tsi-taatide ja seikadega, mis siinkirjutajale enam-vähem improvisatsiooni korras kätte sattusid” (lk 254). Haug lubab endale niisiis vaba uitamist ning alustab hoopis vahepealkirjaga „Eelmäng teatris”, mille järel ta räägib Tuglase osalemisest näitemängus (tema noorusmälestuste põhjal). Sealt minnakse edasi revolutsionääride maskeerimisvajaduse juurde ja tullakse lõpuks Tuglase kirjade manu, millest ühteist publitseeritakse. See „kollaaž” on üsna hea ülevaade Tuglase elu sellest perioodist ning kasutab ohtralt publitseerimata arhiivimaterjale (EKM EKLA-st). Seega leidub selles arvatavasti nii mõndagi uut ja huvitavat ka siinkirjutajast parematele

Tuglase-tundjatele. Näiteks on ära toodud psühhiaater Madis Parksepa ettevaatlik kaug- ja järeldiagnoos Tuglase terviseprobleemide kohta, mida ta materjaliga tutvunud olles Haugile e-kirjas edastab: „Tuglase enda kirjeldatud haigustunnuseid (sh väsimust, nõrkust ja energiapuudust) selgitava neurasteenia kõrval tuleks kõne alla ka tänapäevane depressiooni diagnoos [---]. Lõpuks – arvestades nii Tuglase isiklike üleelamisi kui ka laiemalt maailmas valitsenud segaduste, pingete ja vastuolude ajastut, ei saa välistada, et tegemist oli inimliku psühhofüsioloogilise reaktsiooniga „haigele” maailmale.” (Lk 295) Isegi läbiuuritud klassikute kohta saab niisiis ikka ja jälle midagi uut avastada. Pole muidugi ime, et Haug käsitleb nii põhjalikult just Tuglast, kes kuulub ta vaimsete õpetajate hulka, nagu ta on möönnud.⁵

Ainus asi, mis pakkus mulle nuputamist, oli teose pealkiri, mida autor ei mõtesta lahti, sest saatesõna raamatul ei ole. Pealkiri pärineb 18. mail 2017 Siuru asutamise 100. aastapäevale pühendatud konverentsil peetud ettekandest, mis hiljem ilmus Loomingus. Seal käsitleb Haug muidugi Siurut ja arendab teooriat, mille kohaselt kuramaažile järgneb lapse sünd (lk 40). Siuru-kontekstis võib see kõlada väga veenvalt, aga miks Haug valis selle ettekande pealkirja kogumiku pealkirjaks? Milline kuramaaž siin lõpeb? Või mis laps on sündinud? Raamat? See pole ju kaugegtki Haugi esimene raamat, neid on tal juba terve perekond. Või kas lõpeb hoopis Haugi kurameerimine kirjanduslooga ning ta hakkab tegeliku kirjandusega pihta, nagu Põldmäe ülal mainitud „pidulik pöördumises” vihjab? Tahaks siiski loota, et igasuguste ilukirjanduslike saavutuste kiuste või kõrval jääb alles kirjandusloolane Haug – just selline, kes vabalt paja-

⁴ A. Põldmäe, Omaenese valguse varju all. Pidulik pöördumine ühe tähtpäeva puhul. – Looming 2026, nr 5, lk 639–646.

⁵ J. Ross, Hull ja illusoorne mõte minna põhjani. Vestlus Toomas Haugiga. – Keel ja Kirjandus 2026, nr 5, lk 428.

tab ja arendab oma mõtteid, nagu kirjuti-
ses „Iru estofiil ja tema aed” (lk 218–224),
mis on samuti esmatrükk (dateeritud juu-
nis 2025).

See on hiljuti lahkunud kriitiku ja kir-
jandusloolase Arno Oja raamatu „Eesti
kirjandusmaastikul” (2021) arvustus, üht-
lasi on see kummardus autori ees, keda
tihti peale ei ole kuigi tõsiselt võetud. Pean
siinjuures silmas Jaak Urmeti mahategevat
arvustust sellesama raamatu kohta⁶ ja Oja
kogumiku „Kajaloodi vari” (2016) kriitikat
Berk Vaheri⁷ sulest. Haug oli kahtlemata
neist negatiivsetest arvustustest teadlik
ning tahtis ilmselt oma väikse kirjutisega
Ojale õlale patsutada, öeldes, et ka tema
laadi käsitlusi on vaja. Ning ta teeb seda
ehthaugilikult kultuuriajalukku sukeldu-
des ja tsiteerides Hanno Kompust, kes
kurtis 1926. aastal selle üle, et arvustajad
üldiselt kiruvad retsenseeritavaid teoseid.
Seejärel küsis Kompus: „[---] millal saab
teoks too teine arvustaja tüüp, kes oma
a e d a r m a s t a b, kes külalisi teda v a a -
t a m a k u t s u b j a n e i l e r ö ö m u g a
o m i h o o l e a l u s e i d e s i t a b ?”⁸ Haug

vastab nüüd Kompusele: „See oodatud
teine arvustaja tüüp on vahepealse saja
aasta jooksul küllap endast ikka aeg-ajalt
märku andnud ja meie ümber tegutsenud,
aga praegusel silmapilgul astub ta meie
ette Arno Oja kujul. Kujundites ei ole tege-
likult vastuolu, sest kirjandusmaastikul
rändamiseks ei tarvitse oma aiast väljuda.”
(Lk 218)

Ka siinkirjutaja ei tarvitse käesolevat
arvustust kirjutades oma maja ümbritse-
vast aiast väljuda, ta vaatab vahepeal suve
rohkeid värve ning tiigis ujuvaid kalu, loeb
Haugi raamatut, tõuseb teinekord püsti, et
minna oma raamatukokku ehk teise tuppa,
mida nad abikaasaga omavahel Estlan-
diks kutsuvad, ning tõdeb lõpuks Toomas
Haugi sõnadega, mida ta kasutas Arno Oja
kohta (ilma et siinkirjutaja asetaks need
kaks meest samale pulgale, Haug mängib
ikkagi teises liigas): „Artiklikogu käest
pannes jääb aga valdama tunne jalutus-
käigust liigirohkel maastikul ja kokku-
puutest kirjandusaednikuga, kes on meile
– Hanno Kompust meenutades – röömuga
oma hoolealuseid esitanud.” (Lk 224)

⁶ **J. Urmet**, Vana kooli mees raamatukuhjade
vahelt. – Looming 2021, nr 7, lk 990–991.

⁷ **B. Vaher**, Diletandi teekond. – Keel ja Kir-
jandus 2017, nr 11, lk 878–882.

⁸ **H. Kompus**, Arvustuse ülesandeist meil
ja täna. – Õitsituled. Eesti ajakirjanikkude

CORNELIUS HASSELBLATT

album. Koguteos V. Toim P. Olak. Tallinn:
Eesti Ajakirjanikkude Ühing, 1926, lk 108.

Koodivahetus kui kakskeelse lapse keelelise pädevuse väljendus

Piret Baird. Early Estonian–English
bilingualism: Enhancing communicative
competence. (Tallinna Ülikooli humani-
taarteaduste dissertatsioonid 98.) Tal-
linn: Tallinna Ülikool, 2025. 174 lk.

*Emme doggy smellib me. Ta tahab some-
thing to süüa.* Nii väljendab ennast üks
kahe ja poole aastane eesti-inglise kaks-
keelne laps. Nähtus, mida need lausun-
gid illustreerivad, on koodivahetus (ingl
code-mixing või *code-switching*; sageli
kasutatakse neid sünonüümidega), mis
on iseloomulik mitut keelt korraga oman-
davatele (ja ka valdavatele) inimestele.¹

¹ **P. Muysken**, Bilingual Speech: A Typology
of Code-Mixing. Cambridge: Cambridge Uni-
versity Press, 2000.

Kõneleja või kirjutaja ühendab sama lausungi piires mitme keele elemente, kusjuures need ei ole juhuslikud sõnalaenud: eri keelte leksikaalseid ja morfosüntaktilisi vahendeid põimitakse suhtluse põhikeelt vahetamata. Koodivahetus peegeldab kõneleja mitmekeelset pädevust. Piret Baird lahkab oma doktoritöös seda nähtust põhjalikult, käsitledes oma lapse näitel kakskeelset keeleomandamist vanuses 2;3 (kaks aastat ja kolm kuud) kuni 5;0.

Koodivahetuse ja kakskeelsuse küsimustes ei ole teadlased alati olnud ühel meelel, eriti tugevalt on erimeelsus avaldunud laste keelelise arengu tõlgendamisel. Tänu mitmekeelsuse uuringutele on osa müüte praeguseks murtud. Näiteks ei peeta kakskeelsust enam lapse keelelist arengut kahjustavaks või pidurdavaks teguriks. Tõsi, varases eas võib kakskeelsete laste sõnavara ja grammatiliste oskuste areng kummaski keeles olla mõnevõrra aeglasem kui ükskeelsetel eakaaslastel, ent erinevus tuleneb sisendi jagunemisest kahe keele vahel ega viita iseenesest keelelisele mahajäämusele või arenguhäirele. Kui hinnata lapse sõnavara ja keeleoskust kahe keele peale kokku, on areng enamasti võrreldav ükskeelsete laste omaga.² Samas elab visalt edasi müüt, et keeled tuleb rangelt lahus hoida, sest vastasel juhul ei arene need korralikult. Kadunud pole ka arusaam, nagu näitaks koodivahetus, et laps ei oska kumbagi keelt hästi ja on segaduses ning kasutab keeli vigaselt ja ebaefektiivselt.³ Üks väitekirja eesmärke ongi vähendada kakskeelsuse ja laste koodivahetusega seo-

tud stigmat ning näidata neid nähtusi loomulikena. Väitekirja kinnitab põhimõtet, et lapse keelevead on informatsioonilikes ja arengunäitaja, mitte taunitav nähtus.

Mitmekeelsus on kogu maailmas üha tavalisem. Eestikeelsele haridusele ülemineku tõttu on eesti lasteaedades ja koolides hüppeliselt suurenenud mitmekeelsete laste hulk. Kuigi mitmekeelsete laste keelelist arengut on maailmas uuritud viimastel aastakümnetel palju,⁴ on ülivähe uuritud kakskeelsuse kohta, mille puhul üks omandatavatest keeltest on eesti keel. Eesti õpetajad, lapsevanemad ja tugispetsialistid vajavad aga hädasti teaduspõhist alust mõistmaks ja toetamaks kakskeelsete laste keelelist arengut. Baird on oma doktoritööga üritanud seda lünka täita.

Doktoritöö eesmärk on kirjeldada simulaanse eesti-inglise kakskeelse⁵ lapse keelelist arengut kasutuspõhisest keeleomandamise teooriast lähtuvalt. Uurimuses analüüsitakse lapse keelevalikut ning koodivahetuse sagedust ja arengut ligikaudu kahe ja poole aasta jooksul. Lisaks uuritakse lapse lausungi keskmise pikkuse (ingl *mean length of utterance*, MLU) muutumist ja selle seost koodivahetusega. Samuti analüüsitakse lapse kõnes esinevaid keelelisi mustreid ja konstruktsioone, et hinnata, mil määral põhinevad need keelelises sisendil.

Väitekirja peategelane on Fiona, kellel on vanem õde ning vanem ja noorem vend. Fiona ema on eestlane ja isa ing-

² E. Hoff, C. Core, Input and language development in bilingually developing children. – *Seminars in Speech and Language* 2013, kd 34, nr 4, lk 215–226. <https://doi.org/10.1055/s-0033-1353448>

³ V. Volterra, T. Taeschner, The acquisition and development of language by bilingual children. – *Journal of Child Language* 1978, kd 5, nr 2, lk 311–326. <https://doi.org/10.1017/S0305000900007492>

⁴ Vt nt J. Paradis, Early bilingual and multilingual acquisition. – *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*. (Handbooks of Applied Linguistics 5.) Toim P. Auer, L. Wei. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 2007, lk 15–44. <https://doi.org/10.1515/9783110198553.1.15>

⁵ Simultaanne kakskeelsus (ingl *simultaneous bilingualism*) on kahe keele omandamine sünnist alates või väga varases lapseas nii, et laps puutub mõlema keelega regulaarselt kokku enne kolmandat eluaastat.

lane, mõlemad vanemad valdavad vabalt ka perekonna teist keelt. Pere kasutas uuringuperioodil omapärast tasakaalustatud keelepoliitikat: kolm päeva nädalas suhtles kogu pere eesti keeles ja neli päeva inglise keeles. Pere elab Eestis, seega väljaspool kodu oli kasutusel eesti keel. Alates vanusest 4;2 hakkas Fiona käima kaks korda nädalas seitsmeks tunniks eesti lastehoius, seda pere eestikeelsetel päevadel. Analüüs põhineb spontaanse kõne andmestikul (93 tundi salvestusi, 70 060 lausungit). Väitekiri koosneb katuspeatükist ja kolmest ingliskeelsest artiklist, mille ainuautor on Baird.

Esimeses artiklis⁶ uurib autor, kuidas mõjutab tasakaalustatud sisend eri keelte osakaalu ja koodivahetust lapse kõnes. Samuti kirjeldab ta lapse lausungite kompleksust ja keskmisi pikkusi sõnades. Uurimus põhineb vanuses 2;4 kuni 2;10 tehtud spontaanse kõne salvestustel, kus lapse suhtluspartner oli valdavalt ema, harvem vanem õde või vend. Analüüs näitas, et mõlema keele väljundi proportsioonid olid uuringu algul sarnased, samuti lausungi keskmine pikkus (eesti keeles 2,23 ja inglise keeles 2,04 sõna) ning uuringuperioodi lõpus olid ingliskeelsed lausungid keskmiselt mõnevõrra pikemad (MLU inglise keeles 2,91 ja eesti keeles 2,36 sõna). Lapse kõnes esines rohkelt (ligikaudu 40%) koodivahetusega lausungeid, mis olid keskmiselt ükskeelsetest lausungitest pikemad (uuringuperioodi alguses MLU 3,62 ja lõpus 4,3 sõna) ja komplekssemad. Autor jõuab järeldusele, et koodivahetus võib kiire keelelise arengu perioodil suhtluspädevust võimendada, sest laps saab mõtte väljendamiseks kasutada mõlema keele vahendeid.

⁶ P. Baird, Enabling tool: Estonian-English code-mixing of a 2-year-old with balanced input. – *Philologia Estonica Tallinnensis* 2022, kd 7, lk 80–102. <https://doi.org/10.22601/PET.2022.07.03>

Teises artiklis⁷ kasutab autor jälitusmeetodi (ingl *traceback method*) arvuti-põhist rakendust, et tuvastada lapse spontaanse kõnes korduvaid malle. 45 tunni ulatuses vanuses 2;3 kuni 2;11 kogutud kõneandmete alusel selgitas autor, milline osa koodivahetusega lausungite mallidest esines ka lapse ükskeelses kõnes ja kui suur osa vanema lapsele suunatud kõnes. Kaheastmelise analüüsiga soovis uurija hinnata, kas koodivahetus on eeskätt lapse omalooming või peegeldab see kuulnud keelekasutust.

Jälitusmeetod on tuntud empiiriline lähenemisviis kasutuspõhise keeleomandamise teooria paikapidavuse kontrollimiseks.⁸ Eesti keele materjalil on selle rakendamine uuenduslik. Selgus, et ligikaudu kolmandikku koodivahetusega lausungitest sai seostada vanema kõnega ning sama suurt osa lapse ükskeelse kõnega. Veidi enam kui pool lapse lausungitest koosnes vanema kõnes esinevatest terviküksustest (ingl *chunks*) või raam-lünk-mallidest (*frame-and-slot patterns*).

Ootuspäraselt kinnitasid tulemused seisukohta, et lapse varane kõne kujuneb peamiselt kuulnud keele alusel. Kuid leidis ka koodivahetusega lausungeid, mida ei saanud seostada vanema kõne ega lapse ükskeelse kõnega. Autor teeb järelduse, et koodivahetus on osalt loominguline nähtus, mille puhul laps kombineerib eri keeltest pärit üksusi ja konstruktsioone olukorras, kus tal napib mõlemas keeles väljendusvahendeid. Autor selgitab koodi-

⁷ P. Baird, Building languages: Estonian-English two-year-old bilingual's reliance on patterns in code-mixed utterances. – *Nordic Journal of Linguistics* 2025, kd 48, nr 3, lk 330–350. <https://doi.org/10.1017/S0332586524000015>

⁸ E. Lieven, H. Behrens, J. Spears, M. Tomasello, Early syntactic creativity: A usage-based approach. – *Journal of Child Language* 2003, kd 30, nr 2, lk 333–370. <https://doi.org/10.1017/s0305000903005592>

vahetust raam-lünk-mallide abil, mille puhul ühest keelest pärit raam (konstruktsioon) täidetakse teise keele materjaliga (sõna või grammatilise vormiga). Näiteks võib lausungis *I want kommi too* käsitleda ingliskeelset osa *I want... too* raamina ning eestikeelset sõna *kommi* lünga täitena. Selist ülekannet võivad soodustada mitmesugused tegurid, näiteks konstruktsioonide sarnasus, lapse tugevama keele mõju või mõne sõna sagedasem kasutamine ühes keeles.

On oluline, et autor juhib tähelepanu ka jälitusmeetodi piirangutele ning selle sõltuvusele keele eripäradest. Kuna eesti keele sõnajärg on suhteliselt vaba, võib selline analüüs alahinnata nende terviküksuste ja raam-lünk-mallide hulka, mida on võimalik seostada lapse keelelise sisendiga. Tegelikult võib sisendi mõju olla suurem.

Kolmandas artiklis⁹ analüüsib autor pikiuuringu tulemusi: keelte osakaalu sisendis ja väljundis vanuses 2;3–5;0. Artikkel käsitleb veel üht huvipakkuvat küsimust: kas vanema õe-venna koodivahetus mõjutab noorema lapse koodivahetuse sagedust. Analüüs põhineb 95 tunnil kõnesalvestusel (ligi 20 000 lausungit Fionalt, 2273 õelt, 5214 vennalt). Tulemused näitavad, et keelearengu varases etapis kasvab lapse lausungi keskmine pikkus ja koos sellega koodivahetuse osakaal kõnes. Kui Fiona lausungi keskmine pikkus jõuab ligikaudu 2,5 sõnani ja keeleline pädevus suureneb, hakkab koodivahetus mõlemas keeles vähenema.

Uuringus ilmnes, et tasakaalustatud sisend ei taga püsivalt tasakaalustatud keelekasutust. Nimelt umbes kolmeaastaselt hakkas laps selgelt eelistama inglise keelt, kuigi vanemate keelekasutus

ei muutunud. Järelikult ei mõjuta lapse keelevalikut ainult sisendi hulk, vaid seda võivad mõjutada ka muud tegurid, näiteks suhtluspartnerid, -olukorrad, laiem keelekeskkond. Kuigi andmed viitasid sellele, et vanema õe ja venna koodivahetus ei mõjutanud noorema lapse koodivahetust, oli analüüs piiratud väikese andmemahuga. Autor teeb õigustatud soovitusel analüüsida tulevastel uuringutes ka teiste vestluskaaslaste koodivahetust ja keelevalikut, et hinnata, kuidas ühe inimese keelekasutus mõjutab teise oma.

Katuspeatükk asetab artiklid sobivasse teoreetilisse raamistikku ning pakub väärtuslikku lugemist kasutuspõhise keeleomandamise teooria ja kognitiivsete protsesside rolli kohta lapse keeleoskuse kujunemisel. Kõigil laste keelelise arenguga tegelevatel spetsialistidel ja keeleõpetajatel on oluline mõista, millist rolli mängivad keele omandamisel sellised tunnetusprotsessid, nagu kategoriseerimine, üldistamine, suhtluskavatsuste mõistmine, analoogiate loomine ja struktuuride kujundamine, ning kuidas need on seotud keelevahendite esinemissagedusega sisendis. Julgen väita, et katuspeatükk sisaldab tuumteadmisi, mis võiksid kuuluda näiteks lasteaiasõpetaja eriala õppekavasse.

Katuspeatüki lõpus antakse ülevaade eesti keele põhjal tehtud kakskeelsu-uuringutest ning käsitletakse koodivahetust. Väga vajalik ja tervitav on ka kakskeelsusega seotud terminite selgitamine. Katuspeatükk on ingliskeelne, mis on tänapäeva teadusmaailmas küll mõneti paratamatu, kuid suhteliselt napp eestikeelne kokkuvõte ei vahenda selle sisu piisavalt põhjalikult. Jääb loota, et dissertandi teadmised jõuavad tulevikus ka laiema eesti auditooriumini, eeskätt nendeni, kes neid kõige enam vajavad.

Oleksin oodanud, et autor käsitleks katuspeatükis uuringute metodoloogilisi piiranguid selgemini, näiteks eraldi

⁹ P. Baird, Language choice and code-mixing in a longitudinal study of an Estonian–English bilingual child. – Taikomoji Kalbotyra 2024, kd 21, lk 35–51. <https://doi.org/10.15388/Taikalbot.2024.21.3>

alapeatükis. Küll on kirjeldatud andmete kogumisega seotud probleeme, eelkõige spontaanse kõne salvestuste piiratud mahtu, mis tuleneb transkribeerimise ja kodeerimise suurest ajakulust. Loodetavasti pakub tehisintellekti kiire areng sellele probleemile lähitulevikus leevendust.

Katuspeatükis ei ole välja toodud mitut olulist metodoloogilist küsimust, mida artiklites käsitleti. Näiteks väärinuks suuremat tähelepanu lausungi keskmise pikkuse kui statistilise näitaja kasutamise piirangud sünteetiliste keelte (nt eesti ja itaalia keele) puhul. MLU-d saab arvutada sõnades või morfeemides. Sünteetilistes keeltes väljendub grammatiline areng suurel määral lausungi morfoloogilises vormistuses, mitte sõnade arvu kasvus, mistõttu võib sama grammatiline arengutase anda eesti keele väiksema MLU kui analüütilistes keeltes. Samuti oleksin oodanud põhjalikumat arutelu jälitusmeetodi rakendamise võimaluste ja piirangute üle, eriti eesti keele eripära silmas pidades. Katuspeatükis oleks võinud selgemalt sõnastada, millistele uurimisküsimustele see meetod võimaldab vastata ja millistele mitte.

Kogutud andmestikku oleks saanud ka kvalitatiivselt analüüsida. Näiteks oleks võinud uurida, milliseid morfoloogilisi vigu laps tegi, kuidas need ajas muutusid, milliseid lausemalle ja millal ta kasutama õppis. Kvalitatiivne analüüs täiendaks teadmisi kakskeelse lapse keelelise arengu kohta ja aitaks mõista, milliseid grammatilisi oskusi on eri vanuses kõige otstarbekam toetada. Mõnevõrra raske oli lugejana jälgida, kas ja kuidas jälitusmeetod malle tuvastab ja kas selline raam-lünk-analüüs on piisav lapse keelelise arengu kirjeldamiseks.

Ka sisendi puhul keskendus dissertant peamiselt keelearengu kvantitatiivsele

analüüsile, võrreldes keelte proportsioone sisendis ja väljundis. Sisendi kvaliteedi küsimus tõstatus küll seoses sellega, et laps hakkas umbes kolmeaastaselt eelistama inglise keelt, kuid kasutatud andmestik ega analüüsimeetod ei võimaldanud selle teguri mõju põhjalikumalt hinnata. Sisendi kvaliteedi roll väärrib kahtlemata edasist uurimist. Samas tuleb arvestada, et andmete kogumine ja töötlus olid uurija jaoks äärmiselt ajamahukad. Seetõttu on igati mõistetav, et doktoritöö raames ei olnud võimalik käsitleda kõiki huvipakkuvaid küsimusi.

Oluline piirang on ka juhtumiuuringu meetod: uuritav juhtum on ebaharilik nii keelepaari kui ka perekonna keelepoliitika poolest. Seetõttu tuleb tulemuste üldistamisel olla ettevaatlik, mida autor on ka ise rõhutanud. Doktoritöö tulemusi tuleks käsitada eelkõige hüpoteese loovate ning edasist uurimist suunavatena.

Piret Baird on andnud märkimisväärse panuse kakskeelse keelearengu ning eesti-inglise kakskeelsuse uurimisse. Doktoritöö tulemused kinnitavad sisendi tähtsust keeleomandamisel ega toeta müüti, nagu viitaks koodivahetus lapse keelelisele segadusele või keeleoskuse puudulikkusele. Vastupidi, koodivahetus on suhtlusstrateegia, mis peegeldab lapse keelelist paindlikkust ja arengut. Simultaanse kakskeelsuse korral on see varases arengujärgus ootuspärane nähtus, mille sagedus väheneb keelepädevuse kasvades. Nii teoreetilisest kui ka praktilisest vaatenurgast on oluline järeldus, et koodivahetus toetab kasutuspõhist keeleomandamise käsitlust: lapse keeleline areng tugineb suurel määral konstruktsioonide omandamisele ja produktiivsele kasutamisele, mitte üksnes sõnavara kasvule.

MARIKA PADRIK

In memoriam Huno Rätsep

(28. XII 1927 – 26. VI 2026)

Foto: Keel ja Kirjandus (Rahvusarhiiv, ERA.R-2366.1.66)

99. eluaastal lahkus manalateele Tartu Ülikooli emeriitprofessor akadeemik Huno Rätsep, paljude eesti keeleteadlaste armastatud ja unustamatu õpetaja. Kuigi ta lõpetas õppejõutöö juba 1993. aastal, avaldas ta vitaalse teadlasena veel aastatel 2003–2013 ajakirjas Oma Keel artiklisarja eesti sõnade päritolust ning osales 2012. aastal oma 85. sünnipäeva puhul korraldatud juubelikonverentsil „Keeleuuenduse aastasada“, esinedes seal ettekandega „Johannes Aavik 1913. aastal eesti keelt korraldamas“.

Rätsep sündis ja kasvas Tartus, lõpetas 1946. aastal Tartu 1. keskkooli ja läks samal sügisel emakeeleõpetaja Magda Tedre mõjutusel Tartu ülikooli eesti filoloogiat õppima. Kitsamaks erialaks valis ta soome-ugri keeled ja nii sai tema õpetajaks ja juhendajaks professor Paul Ariste. Lõpetanud 1951. aastal ülikooli, jätkas ta õpinguid aspirantuuris, kaitses 1954. aastal kandidaadi väitekirja „Infiniitsed verbivormid soome-ugri keeltes“ ja sai õppejõu koha ülikooli eesti keele kateedris (praegune eesti ja üldkeeleteaduse instituut). Ülikoolis luges ta esimestel aastatel eesti keele ajaloo põhikursust ja erikursusi, õpetas soome ja liivi keelt ning avaldas artikleid, mis tõid talle tunnustuse keeleajaloo uurijana. Pikaks ajaks jäi nii teadusliku käsitluse kui ka õppevahendina kasutusele selle perioodi kokkuvõttena kirjutatud kaheosaline „Eesti keele ajalooline morfoloogia“ (I osa 1977, II osa 1979). Sugulaskeeltest õppis ta aspirantuuri ajal selgeks veel ungari keele ja isegi tõlkis sellest keelest paar ilukirjandustest.

See oli aeg, mida iseloomustas mõtte-ruumi avardamine hariduses ja teaduses. Võidukäiku hakkasid tegema küberneetika, sotsioloogia ja informaatika. Maailma keeleteaduses hakkas samal ajal levima sünkroonne keelekäsitlus, mida Rätsep huviga jälgis. Tema suureks teeneks jääb uute teooriate ja meetodite toomine tänapäeva eesti keele uurimisse ja selle najal uue teadlaspõlvkonna kasvatamine.

1960. aastate algusest hakkas ta pidama loenguid struktuuraallingvistikast ja uutest suundadest keeleteaduses. Artiklis „Pidada sammu keeleteaduse arenguga“ (1961) sõnastas ta eesti keeleteaduse ees seisvad ülesanded: esimeseks ja kõige tähtsamaks sammuks pidas ta uue keeleteadlaste

põlvkonna eriväljaõpet. Andekamatele üliõpilastele hankis tollal veel dotsendina töötanud Rätsep õiguse kavandada õpinguid individuaalse õppeplaani järgi ning moodustas kraadiõppuritest ja noorematest õppejõududest generatiivse grammatika grupi (GGG) nime all tuntuks saanud uurimiserühma, kus hakati rakendama moodsat analüüsimetoodikat eesti keele ehituse uurimisel. Uurimiserühma kuulus peale keeleteadlaste ka matemaatikuid.

Järgmine aastakümme Rätsepa elus oli GGG periood: sõlmiti sidemeid teiste maade keeleteadlastega, korraldati kohalikke ja üleliidulisi konverentse, uurimistulemuste avaldamiseks kutsuti ellu väljaandesarjad „Keel ja struktuur” (kümme köidet 1965–1978) ja „Keele modelleerimise probleeme” (seitse köidet 1966–1975). See tõi kaasa põhimõttelise pöörded eesti keeleteaduse arengus ning Rätsepa õpilastest kasvas hulk hea teoreetilise ettevalmistuse ja laia silmaringiga lingviste, kellest hiljem kujunesid eesti keeleteaduse juhtivad jõud. Sellest arengu-liinist on nüüdseks välja kasvanud Tartu Ülikooli arvutilingvistika uurimiserühm ja keeletehnoloogia eriala.

Kuna generatiivgrammatika kesken-dub eeskätt süntaksile, hakkas Rätsep sel perioodil uurima eesti keele süntaksit, avaldas mitmeid artikleid ja kaitses 1974. aastal doktoriväitekirja, mille laiendatud väljaanne avaldati 1978. aastal monograafia „Eesti keele lihtlausete tüübid”. Uurimus on väljapaistev nii teoreetilises plaanis kui ka läbitöötatud keeleainese hulga poolest. Monograafia pälvis riikliku teaduspreemia ning on tänini hinnatud ja palju kasutatud süntaksikäsitus.

Rätsep oli neid tippkeeleteadlasi, kes tundis huvi ka kirjakeele korraldamise vastu. 1970. aastate lõpul ja 1980. aastate esimesel poolel tegeles ta selle valdkonnaga üsna intensiivselt. 1976. aasta „Õigekeelsussõnaraamatu” (ÕS) ilmumise

järgses mõttevahetuses osutas ta põhi-mõtteliste probleemidele ÕS-i koostamise alustes, avaldas mitu keelekorralduslikku kirjutist, uuris tänapäeva eesti keele sõnavara rikastamise üldprobleeme, juhtis keelekorralduse ja keeleõpetuse komisjoni ning vabariiklikku õigekeelsuskomisjoni.

Üks Rätsepa teaduslikke huvisid läbi terve elu oli eesti sõnavara kujunemine kaugest minevikust tänapäevani. 1972. aastal algatas ta eesti keele kateedri uue sariväljaande „Sõnasõel” (seitse köidet 1972–1986). 1980. aastatel sai ajaloolisest leksikoloogiast tema põhiline uurimisteema. Tugevale teoreetilisele baasile toetudes tõi ta esile uurimist vajavaid valdkondi nii eesti keele sõnavara uurimises kui ka eesti keeleteaduses üldse. Edasiste uurimisteemade kavandamine on suures ulatuses järginud tema programmilises artiklis „Eesti keele uurimise *status quo*: lünki ja väljavaateid” (1987) kirja pandud suuniseid.

Aastatepikkuse uurimistöö kokkuvõtteks ilmus rida eesti ajaloolise keeleteaduse põhja ehitavaid uurimusi. Eraldi esiletõstmist väärivad kindlasti „Eesti kirjakeele tüvevara päritolu” (1983), „Eesti kirjakeele sõnatüvede tuletuskoormus” (1986) ja „Eesti keele tekkimise lugu” (1989). Mitu aastakümnet kogus ja avaldas ta eesti sõnade päritoluseletusi ning uuris, kuidas ja mis liiki uudissõnu keelde tuleb. Kokkuvõtlikud artiklid sellest valdkonnast on näiteks „Eesti kirjakeele sõnavara rikastamise päevaprobleeme” (1983) ja „Uute lihttüvede saamise viisidest eesti sõnavaras” (1992) ning uurimused „Friedebert Tuglase kirjanikusõnavara iseloomulikke jooni” (1988) ja „Sõnateadlik Tuglas” (2006). Valik Rätsepa ajaloolist leksikoloogiat käsitlevaid uurimusi on koondatud Ilmamaa kirjastuse välja antud „Sõnaloo raamatusse” (2002).

Laiahaardelise keeleteadusliku amp-luaa tõttu oli Rätsep hinnatud juhendaja.

Juhendatud üliõpilastööde temaatikas tõusevad esile süntaksi ja sõnavara probleemid. Väärtuslikku ainekku pakuvad näiteks kirjanike eripärast sõnavara ja soome laene käsitlevate üliõpilastööde seeriad.

Rätsep elas pika, tööka ja mitmekülgse elu. Ta oli ülikooli õppejõud üle 40 aasta, sellest ligi 20 aastat kateedri juhataja. Professori kutse sai ta 1977. aastal, 1981. aastal valiti ta Eesti NSV Teaduste Akadeemia liikmeks. 1980. aastail juhtis ta eesti keelelu nii Emakeele Seltsi kui ka vabariikliku õigekeelsuskomisjoni esimehena. Rätsep oli autoriteet, kes mõjutas eesti keeleteaduse ja keelekorralduse arengut nii oma programmiliste kirjutiste kui ka tegevuse kaudu paljude otsustuskogude liikmena ja juhina.

1994. aastal nimetati ta Tartu Ülikooli emeriitprofessoriks. Ta oli Helsingi Soome-Ugri Seltsi auliige (1994), Emakeele Seltsi auliige (1995) ja Õpetatud Eesti Seltsi auliige (1997). Rätsep pälvis Eesti NSV Teaduste Akadeemia mälestusmedali (1987), Wiedemanni keeleauhinna (1998), Valgetähe IV klassi teenetemärgi (2001), Tartu Ülikooli suure medali (2007) ja Paul Ariste medali (2010).

On mõttetu proovida hinnata tema tegevusi tähtsuse ja tulemuslikkuse järgi, aga minu ja paljude minu põlvkonna kaaslaste jaoks oli Huno Rätsep eelkõige särav ja kaasahaarav Õpetaja, kelle mõju ja kogemusi oleme püüdnud edasi anda oma õpilastele. Õpetaja on lahkunud, aga tema mõte ja mälestus elavad.

REET KASIK

LÜHIKROONIKA

3.–4. augustini korraldati Muhu saarel Tamses nõukogudeuuringute välksümposium. Esinesid David Ilmar Beecher ja Juhan Saharov („Mõiste, žanr, ekspert: hilissotsialismist uutmis-esse”), Epp Annus („Keskkonnamõttest 1960.–1980. aastate Eestis ja Nõukogude Liidus”), Ene-Reet Soovik („Soodesõda luuleraamis”), Ingrid Ruudi („Ökotemaatika postsotsialistliku Eesti arhitektuuris”), Mart Kalm („Johannes Fuks – väikelinna funktsionalist Nõukogude Eestis”), Siiri Liis Huttunen ja Riina Lii Parve („Kursuse ja praktika „Monumentaaljacht” värsked tulemused”), Kädi Talvoja („Näitus ei olnud lõpp-punkt: kunstnike suunamine ja teoste ümbertöötamine Eesti NSV 1950. aastate alguses”), Gregor Taul („Eesti sise-architektide kujundatud välisnäitused Nõukogude perioodil”), Heli Reimann („Raivo Tammiku läände lahkumise lugu”), Kaarel Piirimäe („Rahvuskommunistid”), Kristo

Nurmis („Nõukogudeaegsed sõjakurjategijate protsesside helisalvestised allikana 1960-ndatest ja Teisest maailmasõjast”), Johanna Ross („Ilmumiseelsed toimetuse märkused Silvia Rannamaa „Kasuema” käsikirjas ning nende suhted ilmumise järgse kriitikaga”), Aija Sakova („Nõukogude aja kogemuse avamine Sofi Oksaneneni raamatus „Samasse jõkke” ning silla ja seoste loomine Ukraina kaasajaga”) ja Anna Helena Liiv („Tulekahju, bakterid ja tehnofiksid: tehnoloogia ja keskkond ENSV põlevkivitööstuses”). Õhtuste programmide raames näitas Virve Sarapik Muhumaad kajastavaid filmikatkendeid, Kadri Tüür tutvustas Juhan Smuuli majamuuseumi ning Muhumaa monumente ja monumendiasemeid.

24.–28. augustini toimus Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis rahvusvaheline konverents „Laulud arhiivides ja kogukondades: tekstid ja elavad praktikad” („Songs in Archives and Communi-

ties: Texts and Living Practices"). Eesti Kirjandusmuuseumi rahvaluulearhiivi ning Rahvusvahelise Ballaadikomisjoni (Kommission für Volksdichtung) koostöös korraldatud foorumil peeti 59 ettekannet 22 riigi teadlastelt. Konverentsi avas Mari Väina ja Taive Särje plenaarettekanne „Estonian runosong as an oral singing system: Text, melody, and performance”. Teemadest olid esindatud Euroopa arhailine laulupärimus ja ballaaditraditsioonid, Jaapani, Aafrika ning Ameerika erinevad traditsioonid, nüüdismütoloogiad, vähe-musrahvuste laulutavad, kogukondlikud arhiivid, laulmine kriiside ajal ning kriisidest ajendatuna, laulu uurimise poliitilised aspektid ning laulmise kehalised praktikad. Eesti teadlastest pidasid ettekande veel Žanna Pärtlas, Hans-Gunter Lock, Madis Arukask, Sofia Joons, Elo-Hanna Seljamaa, Helina Harend, Ott Heinapuu ja Eerik Jöks.

9. septembril toimus Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis seminar „Keelest meeleni 13. Teistmoodi mõtted, uued mütoloogiad”. Sündmus oli pühendatud teadusajakirjade Mäetagused ja Folklore 30. ilmumisaastale ning emeritprofessor Urmas Sutropi 70. sünnipäevale. Ettekannetega esinesid Mare Kõiva („Mõlgutusi ja pilte teadusajakirjade teekonnalt”), Adam Grydehøj ja Ping Su (Lõuna-Hiina tehnoloogiaülikool, Guangzhou; „Waterways, lineages, borders: A ritual folklore study of the Dragon Boat Festival in urban villages in Panyu, Guangzhou”), Karen Bek-Pedersen (Aarhusi ülikool, Taani; „Islanders and magic in sagas”), Mari Uusküla (TLÜ; „Urmas Sutropi tegevusest lingvistina, tema koolkonnast ja järeלקasvust”) ja Urmas Sutrop („Hõbevalge, taevakivi ja Püha Graal”). Enn Lillemets tutvustas Urmas Sutropi XV sajandi alguse islandi „Áli Fleki saaga” tõlget.

14. septembril peeti Tallinnas Underi ja Tuglase Kirjandusinstituudis seminar „Marburgi Herderi Instituudi roll Eesti kohta käiva materjali kogumisel”. Herderi Instituudi teadur Elke Bauer tutvustas ettekandes „Das Herder-Institut in Marburg und seine Estlandbestände” instituudi *Estonica*-varamut. Antje Johanning-Radžienė kõneles Baltikumi teadussirdeportaalist Copernico.

14. septembril toimus Eesti Kirjandusmuuseumis seminarisarja „Keelest meeleni” 14. kohtumine, mis oli pühendatud professor Eva Toulouze'i 70. sünnipäevale. Eva Toulouze on keeleteadlane, etnoloog, tõlkija ja õppejõud, kelle teadustöös moodustavad erilise koha uurimused udmurdi omausundist, ohverduskommetest, palvetest ja rituaalidest. Juubilarist kõnelesid oma ettekannetes Nikolai Kuznetsov („Mida jutustavad vanakomi kirja tähtede nimed?”), Natalia Ermakov („„Nii palju kui pudrus hirsiteri..”: külluse ja heaolu sümbolika ersa kombestik”), Eda Kalmre („Üks moositegu ja linnalegendid”), Mare Kõiva („Kes teadis ussisõnu”) ja Sergei Troitski („Vanusemarker rahvakultuuris: talv”). Eva Toulouze'i meetodit tutvustas Laur Vallikivi.

19.–20. septembril korraldas Emakeele Selts Luua Metsanduskoolis koolinoorte keeletaagri „Kummardus eesti keeleteadlastele”. Keeletaagri teema oli seotud 2027. aasta eesti keele olümpiaadiga, mis keskendub XX sajandi esimesel poolel tegutsenud eesti keeleteadlaste ja keelekorraldajate rollile eesti keele kujundamisel, kirjeldamisel ja arendamisel. Keeletaagris esinesid Madis Jürviste ja Tiina Paet Eesti Keele Instituudist, Katarin Lepik ja Loviisa Mänd Tallinna Ülikoolist ning Miina Norvik ja Jüri Valge Tartu Ülikoolist.

25. septembril toimus Tartu Ülikoolis Euroopa keelte päeva üliõpilaskonverents. Ettekannetega esinesid Heili Tammus („Ütte kirjavahemärgistamine ja selle loomulikkuse tajumine eesti keeles”), Katri Krall-Tammik („Tartu Ülikooli Narva kolledži õppekava „Keeleõpetaja mitmekeelses koolis. Eesti keel teise keelena” vastavus nüüdisaja väljakutsetele 2025. aastal lõpetanute hinnangul”), Anete Puusta („Eesti üks ja mingi ning soome yksi, jokin, joku ja eräs: indefiniitsete määratljate kontrastiivne analüüs”), Rando Lukk („Tingiv kõneviis isuri keele Alam-Lauga

murdes”), Indrek Ojamets („Progressiivtarindi kasutus suulise ja kirjaliku meedia tekstides”), Marili Aru („Sõna nagu kasutus aastatel 1930–2022 ERR-i raadioaadete korpuse põhjal”), Ruari Emil Morrison („19. sajandi mitteavalike tekstide verbiahelad ja kaassõnafrasid saksa keele mõju vaates”), Annaliis Tenisson („Palju tuhat tervist Teie naesterahvastele – mehedel vähemad: eesti kirjavahetuse algused ja lõpud 19. sajandi teisel poolel”) ja Nele Mikk („Tänapäevakeele historiseerimisest ilukirjandustõlkes”).

KAITSTUD DOKTORITÖÖD

18. juunil kaitses Adele Vaks Tartu Ülikoolis üldkeeleteaduse erialal doktoritöö „The role of cross-linguistic influence and exposure in bilingual children’s language” („Keelte vastasmõju ning sisendi roll kakskeelsete laste keelekasutuses”). Juhendajad olid prof Virve Vihman (TÜ) ja kaasprof Jan de Jong (Bergeni ülikool, Norra), oponent prof Yulia Rodina (Norra Arktika ülikool, UiT).

Doktoritöö annab ülevaate 4–7-aastaste eesti-norra kakskeelsete laste keelekeskkonnast ja keelekasutusest. Lähemalt uuritakse seda, kuidas laste sõnavara ja morfosüntaksit mõjutab keelesisend ehk keel, mida lapsed kuulevad, ning milline roll on keelte vastasmõjul. Et laste keeleoskust põhjalikult kirjeldada, töötati esimese sammuna välja eestikeelne sõnavaratest. Morfosüntaktiliste oskuste hindamiseks kasutati lausete järelekordamise testi ning pildipõhist jutustamisülesannet. Lapsed tegid testi nii eesti kui ka norra keeles, lisaks täitsid vanemad ankeedi pere keelekeskkonna kohta. Kokku osales andmekogumises 31 last, kellest viis elas Eestis ning ülejäänud Norras. Keelte vastasmõju uurimiseks sooritasid lisa-

stiimulitega lausete järelekordamise testi eesti-norra kakskeelsed, vene-eesti kakskeelsed ning ükskeelsed eesti lapsed.

Testi sooritusel ei andnud lastele olulist eelist see, kas nende teise keele (norra või vene) lauseehitus oli eesti keelega sarnane või mitte. Teise keele mõju näitas kvalitatiivne analüüs: kui lapsed ei korranud stiimullauset täpselt, kandsid nad tihti üle grammatilisi struktuure oma teisest keelest (nt minevikuvormid tingiva kõneviisi asemel). Samuti kasutasid eesti-norra lapsed vajadusel norrakeelseid sõnu oma eestikeelsetes jutustustes. Kõik norrakeelsed tegusõnad ning umbes pooled nimisõnatüvedest said laste kasutuses eestikeelsed muutetunnused. Keelesisendi ja keeleoskuse seoseid uuriti kvantitatiivsete meetoditega. Keelesisendi hulk viimase aasta jooksul oli järjepidevalt kõige olulisem morfosüntaktiliste oskuste ennustaja, sõnavarateadmiste jaoks oli sama oluline keelesisendi mitmekesisus.

Doktoritöös selgus, et kvantitatiivseid erinevusi kaks- ja ükskeelsete ning eri kakskeelsete lasterühmade keelekasutuses selgitavad kõige paremini keelesisendi hulk ja mitmekesisus. Kvalitatiivselt aitab erinevusi selgitada keelte vastasmõju, mis suunab seda, milliseid konstruktsioone ja

sõnu lapsed kasutavad, juhul kui nad seda sõna või struktuuri eesti keeles ei tunne. Kogutud andmete põhjal saab kavandada laiemaid uuringuid kakskeelsete laste eesti keele omandamise kohta nii Norras kui ka muudes väliseesti kogukondades.

(<https://dspace.ut.ee/items/ff7bd34d-3e49-4406-996f-784531785327>)

31. augustil kaitses Aet Kuusik Tartu Ülikoolis keeleteaduse erialal doktoritöö „Naming, normativity, and negotiation: LGBT-related labels in Estonian media discourse and community evaluation, 1995–2023” („Nimetused, normatiivsus ja neis navigeerimine: LGBT-sildid Eesti meediadiskursuses ja kogukonna hinnangutes, 1995–2023”). Juhendajad olid prof Liina Lindström (TÜ) ja prof Raili Marling (TÜ), oponent PhD Joanna Chojnicka (Groningeni ülikool, Holland).

Eesti on kolme aastakümnega liikunud LGBT-inimeste õiguste piiramisest abieluvõrdsuseni. Sõnavara, mida avalikus ruumis seksuaalvähemuste kohta kasutatakse, on selle ajaga märgatavalt laienenud, kuid keelelised mustrid muutuvad aeglasemalt kui seadused ja hoiakud. Isegi näiliselt kaasavas meediadiskursuses kujutatakse mittenormatiivset seksuaalsust sageli mil-lenagi, mida keegi lubab, keelab või normaliseerib, mitte ühiskonnaelu loomuliku osana.

Väitekiri analüüsib viie LGBT-sildi – *gei*, *homo*, *homoseksuaal*, *kväär* ja *pede*

– kasutust Eesti meedias ja LGBT+ kogukonna hinnangutes aastatel 1995–2023. Korpusanalüüs näitab, et *gei* seostub üha enam õiguste ja heaolu teemadega, nime-tust *homoseksuaal* kasutatakse eelkõige distantseerivas ja klassifitseerivas raamistikus, *homo* on kasutuselt kõige paindlikum ning toimib sageli poliitilise eristumise vahendina. Vaenusõna *pede* kasutus-sagedus on kolme aastakümne jooksul püsinud stabiilne, kuid muutunud on selle funktsioon: otsesest solvangust on saanud poliitiline sildistamisvahend ja maskuliin-suse kontrollimehhanism. Sõna *kväär* on LGBT+ kogukonnas tuntud ja selle üle arutatakse palju: selle omaksvõttu kujun-davad muu hulgas demograafilised tun-nused, näiteks sooidentiteet ja vanus, aga ka keelelised hoiakud ja ideoloogiad ning sõna lähedus eesti omadussõnale *väär*.

Ühendades mitut lähenemisviisi (korpuslingvistikat, kriitilist stilistikat, vaenusõnapragmaatikat ja kogukonna-küsitlusi), pakub väitekiri esimese süste-maatilise ülevaate Eesti LGBT-siltide ideo-loogilisest mõjust aastail 1995–2023. Tule-mused on olulised nii kriitilise meedia-kirjaoskuse arendamiseks kui ka avalike arutelude jaoks, kus sõnavalik mõjutab seda, kuidas seksuaalvähemustest räägi-takse ja neid diskursiivselt positsioneeritakse.

(<https://dspace.ut.ee/items/c2673137-e1d0-4d75-9755-244a96076189>)

OKTOOBER

- 2. **Paul Hagu**, folklorist – 80
- 15. **Anne Lill**, klassikaline filoloog, tõlkija – 80
- 17. **Rein Veidemann**, kirjandusteadlane, kirjanik – 80
Einar Kraut, Emakeele Seltsi liige, kõneõpetaja – 80
- 20. **Tiia Valdre**, leksikograaf – 70
- 21. **Jelena Kallas**, keeleteadlane – 50
- 28. **Annika Hussar**, keeleteadlane – 60

JÄRGMISTES NUMBRITES:

- Vergi poolsaare kohanimedest
- Kordused Hando Runneli luuletsükliis „Ilus maa”
- Regilaulutüübi „Tähemõrsja” aegruum

 9 770131 144034	TELLIMISE INDEKS 78167
ISSN 0131-1441 e-ISSN 2346-6014	
Hind 4.00 €	